

VU Research Portal

Idenburg en de Sarekat Islam in 1913

Rutgers, F.L.

1939

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Rutgers, F. L. (1939). *Idenburg en de Sarekat Islam in 1913*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

IDENBURG EN DE
SAREKAT ISLAM IN 1913

F. L. RUTGERS

3 Ja 1917

IDENBURG EN DE SAREKAT ISLAM IN 1913

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

IDENBURG EN DE SAREKAT ISLAM IN 1913

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE RECHTSGELEERDHEID OP
GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
DR J. F. KOKSMA, HOOGLEERAAR IN DE
FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE,
IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP
MAANDAG 19 JUNI 1939, DES NAMIDDAGS
TE 3½ UUR, IN HET GEBOUW DER MAAT-
SCHAPPIJ VOOR DEN WERKENDEN STAND,
KLOVENIERSBURGWAL 87

DOOR

FREDERIK LODEWIJK RUTGERS

GEBOREN TE BUITENZORG

AMSTERDAM — 1939
N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ

Aan mijn ouders

Het zij mij veroorloofd, te dezer plaatse mijn eerbiedigen dank te brengen aan Z.E. den minister van koloniën, die mij welwillend toegang heeft willen verleen en tot de bronnen, welke de door mij benoodigde gegevens bevatten en die zijn goedkeuring heeft willen hechten aan de publicatie van deze gegevens, alsmede van eenige particuliere schriften, waaruit op bescheiden wijze werd geput.

De groote bereidwilligheid van bij uitstek ter zake kundigen, die mij met hun practische kennis van voorlichting wilden dienen, werd op hoogen prijs gesteld.

Groote erkentelijkheid en dank betuig ik U, hooggeleerde J. J. SCHRIEKE, buitengewoon hoogleeraar der leidsche universiteit, die mij hebt willen inleiden in het mij voorheen onbekende terrein der koloniale politieke historie en die tijd noch moeite hebt gespaard, om mij bij de samenstelling van dit proefschrift behulpzaam te zijn.

Door vele banden voel ik mij aan U verbonden, hooggeleerde RUTGERS, hooggeschatte promotor, en een ongekend voorrecht acht ik het, bij het beëindigen mijner universitaire studiën, Uw leiding te hebben mogen ervaren en — zoo het der juridische faculteit moge behagen — de doctorsbul uit Uw handen te mogen ontvangen.

Het door mij gevolgde onderwijs der hoogleeraren van de Vrije Universiteit en het zoo gewaardeerde door hen met de studentenmaatschappij onderhouden contact zullen bij mij steeds in dankbare herinnering blijven.

AFKORTINGEN.

A.R.	— anti-revolutionair.
B.O.	— Boedi Oetomo.
Bijl.	— bijlagen van de handelingen der staten-generaal.
C.H.	— christelijk-historisch.
G.G.	— gouverneur-generaal.
Ind. Stb.	— indisch staatsblad.
I.P.	— Indische Partij.
M. v. T.	— memorie van toelichting.
Rr.	— reglement op het beleid van de regeering van Nederlandsch-Indië.
R. v. S.	— raad van state.
R. v. (N.) I.	— raad van (Nederlandsch-)Indië.
S.I.	— Sarekat Islam.
Vb.	— verbaal uit het archief van het ministerie van koloniën.

INHOUD

	Blz.
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I. DE INZET DER ETHISCHE POLITIEK EN HAAR VOOR- GESCHIEDENIS	2
§ 1. De troonrede van 1901	2
§ 2. De nooden der moederlandsche schatkist	3
§ 3. Conservatieve en liberale politiek	5
§ 4. De periode na 1870	9
§ 5. De toestand in Indië zelf	10
§ 6. Vernieuwing der koloniale politiek	12
§ 7. IDENBURG	15
§ 8. De politieke conjunctuur	16
§ 9. Minister IDENBURG 1902—1905	17
HOOFDSTUK II. DE DOORWERKING DER ETHISCHE POLITIEK	21
§ 1. IDENBURGs overheerschende positie	21
§ 2. Finantieel beleid	22
§ 3. Welvaartspolitiek	24
§ 4. Onderwijspolitiek	29
§ 5. Staatkundige ontwikkeling	32
§ 6. Een nationale lijn	37
§ 7. Een continu streven. Vrijheid tot proefnemingen	43
HOOFDSTUK III. DE NATIONALISTISCHE BEWEGING IN OPKOMST	47
§ 1. Medeleven der bevolking	47
§ 2. De volheid des tijds	47
§ 3. Overgang	50
§ 4. De nationalistische beweging	57
§ 5. Boedi Oetomo	59
§ 6. De Indische Partij	61
§ 7. De Sarekat Islam	64
HOOFDSTUK IV. DE BESLISSING DER INDISCHE REGEERING OP HET 24 SEPTEMBER 1912 DOOR DE SAREKAT ISLAM INGEDIENDE VERZOEK TOT GOEDKEURING HARER STATUTEN	67
§ 1. Inleiding	67
§ 2. Hoe de S. I. zich naar buiten openbaarde	67
§ 3. Onrust bij de inlandsche en europeesche be- volking	69

	Blz.
§ 4. De groot-industrieelen	73
§ 5. De inlandsche ambtenaren	75
§ 6. De pers	77
§ 7. De adviezen der residenten	80
§ 8. De adviezen van andere autoriteiten	85
§ 9. Het advies van den raad van N. I. en het afzonderlijk advies van het raadslid VAN DER HOVEN VAN OORDT	88
§ 10. De beslissing van den gouverneur-generaal .	91
§ 11. Slot	97

INLEIDING.

De opkomst in de jaren 1912 en 1913 van de Sarekat Islam, als massale nationalistische volksbeweging, stelde de koloniale ethische politiek, zooals deze zich sedert 1901 had ontwikkeld, principieel op de proef. Het door die vereeniging bij de indische regeering ingediende verzoek om rechtspersoonlijkheid, kan worden gezien als een toetssteen voor de oprechtheid dier politiek.

Het besluit van 30 Juni 1913 van den gouverneur-generaal IDENBURG, waarbij uitzicht werd geopend op verleening van rechtspersoonlijkheid aan plaatselijke afdeelingen der S.I., wordt in de volgende hoofdstukken beschouwd als uitvloeisel van de door dien staatsman bij zijn eerste optreden als minister aanvaarde, nadien in practijk gebrachte, beginselen van regeeringsbeleid. Dat besluit is een daad van beteekenis geweest. Het was een op dat oogenblik belangrijke en sprekende bevestiging van den wil der regeering om de inlandsche beweging tegemoet te komen. Het was dit te meer, omdat de door de S.I. opgewekte agitatie in de europeesche en inlandsche samenleving en in de pers en de bezwaren van ambtelijke zijde ingebracht een tegemoetkomende houding niet schenen te rechtvaardigen.

HOOFDSTUK I.

De inzet der ethische politiek en haar voorgeschiedenis.

§ 1. De troonrede van 1901.

De koloniale paragraaf in de troonrede van 1901 ving aan met de volgende zinsneden:

„Als Christelijke Mogendheid is Nederland verplicht in den Indischen archipel de rechtspositie der inlandsche Christenen beter te regelen, aan de Christelijke zending op vaster voet steun te verleen, en geheel het regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen.

„In verband hiermede trekt de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java Mijne bijzondere aandacht. Ik wensch naar de oorzaken hiervan een onderzoek in te stellen.”

Deze woorden verdienen daarom de bijzondere aandacht, omdat hier voor het eerst in de koloniale geschiedenis van regeeringswege op een zoo uitdrukkelijke wijze Nederlands zedelijke roeping ten aanzien van Indië erkend werd. Weliswaar sprak Hare Majesteit een jaar te voren het vertrouwen uit, dat naast de stoffelijke, ook de zedelijke ontwikkeling van Indië zou worden bevorderd, waardoor deze zijde der koloniale taak haar accent ontving, maar iets geheel anders was de erkenning eener algemeene zedelijke verplichting als drijfveer tot handelen. Ook in de voorafgaande jaren was daarvan nog geen sprake geweest.

Toch zou het onjuist zijn, in de twee bovengenoemde alinea's een plotselingen omkeer in de koloniale politiek te willen zien. Veeleer was een geleidelijke ontwikkeling te bespeuren geweest in de opvattingen, die men koesterde ten opzichte van het te voeren beleid en een eerbiedwaardige reeks namen kan genoemd worden van mannen, die hun krachten aan Indië hebben gewijd en den weg hebben gebaad tot de z.g. „ethische politiek”, waarvan het begin kan worden gezien in de geciteerde koninklijke rede. Het is een lange weg geweest, die daarheen heeft geleid.

„De gebeurtenissen van het jaar 1848,” schreef BUYS in De Gids van 1870 (II, blz. 338 e.v.), „vonden Nederland ... allerminst voorbereid op eene koloniale hervorming. De meest elementaire kennis van den toestand en de behoeften der overzeesche bezittingen ontbrak vrij algemeen en hoe zou men dan de noodzakelijkheid eener hervorming hebben kunnen beseffen? ... Er mocht een zeker onbestemd gevoelen heerschen, dat ... Indische toestanden ... zich door menig misbruik kenmerkten, maar dat onbestemd gevoelen had in elk geval niets gemeen met een meer of minder klaar besef van de taak, welke men in de koloniën zou te vervullen hebben.”

§ 2. De nooden
der moederland-
sche schatkist.

BUYS had er aan toe kunnen voegen: en zelfs niet — wat toch dichter bij huis lag — van de taak *tegenover* de koloniën.

Hier toch was het eerste werk te doen geweest: een herziening van Indië's positie als wingewest. Doch juist hier verhief zich de groote hinderpaal: de toestand der moederlandsche schatkist. Om aan haar behoeften te voldoen was het oog van iederen nederlandschen minister van finantiën niet in de laatste plaats geslagen op bijdragen uit de indische geldmiddelen, welke tot de 70er jaren een zevende, een zesde, of zelfs een nog grooter deel der rijksmiddelen uitmaakten. Zonder deze baten kon ook het eerste ministerie-THORBECKE zelfs den gewonen dienst der nederlandsche begrooting niet sluitend maken en toen de minister van finantiën in 1849 moest toegeven, dat inderdaad „wel wat veel” van de koloniën werd gevergd en dat het wenschelijk was, dat in ieder geval een deel van het koloniaal batig slot op nuttige wijze in de koloniën zelf zou worden aangewend, toen was het Indië zelf en niet het moederland, dat zich dan maar moest herzien: „voor zooverre mijne kennis van de Indische Staatshuishouding gaat,” — aldus minister VAN BOSSE — „geloof ik, dat ook daar wel het een en ander te verbeteren zou zijn, dat daar ook wel iets te vinden zou zijn waarop bezuinigd kan worden, dat men ook daar eenige hooge tractementen en andere uitgaven zou kunnen besnoeijen. Deed men dit, dan geloof ik dat men in Indië voor vele nuttige uitgaven, die nu achterwege moeten blijven, vrij aanzienlijke sommen zou vinden, zonder dat de bijdragen uit de koloniën aan 's Rijks schatkist verminderd wierden.”¹⁾

¹⁾ Mr. W. J. VAN WELDEREN baron RENGERS: Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland, 3e dr. blz. 44, 45.

Nog in 1866 moest minister MIJER er op wijzen, dat Nederland voor zijn *gewone* uitgaven f 12 à 14 miljoen uit de indische baten noodig had en dat „het behoud van het onmisbaar evenwigt der Staatsfinantiën de meest ernstige zorg en inspanning vorderen,” omdat — en weer heeft het moederland aan het langste eind getrokken — „de gevolgen voor 's Rijks schatkist van den afstand van een gedeelte der personele belasting en van de afschaffing der gemeentecijnsen nog niet met juistheid zijn te berekenen.” ¹⁾

Eerst in 1872 werd de toestand bereikt, dat de gewone kosten der nederlandsche staatshuishouding door de gewone inkomsten uit Nederland konden worden gedekt. De gewone uitgaven van dat jaar bedroegen f 86.103.422,41, terwijl de gewone middelen — dus ongerekend eenige bijdrage uit de indische middelen — tot het vroeger nooit bereikte cijfer van f 86.543.263,32⁵ stegen! Het was den toenmaligen minister VAN DELDEN zeer aangenaam deze tijding te kunnen brengen, omdat men thans niet langer de oogen behoefde neer te slaan voor de beschamende beschuldiging, eenige jaren terug tot natie en regeering gericht: „Er ligt een scherp verwijt in het vernederend feit, dat de Nederlandsche Staat, in weerwil van sterk toegenomen welvaart en bloei, sedert 1814 nimmer ten volle uit eigen middelen in zijne gewone behoeften heeft kunnen voorzien”. Voor het overige bleef het bij het oude: door de beschikbaarstelling van f 10 miljoen uit de indische geldmiddelen, kon de sedert 1866 gestaakte buitengewone amortisatie van staatsschuld in 1872 weer krachtig opgenomen worden. ²⁾

Over de juistheid van deze politiek bestond tusschen liberalen en conservatieven, die beurtelings de verantwoordelijkheid als regeeringspartij moesten dragen, en op den nederlandschen belastingbetaler moesten verhalen, wat zij ten behoeve van Indië aan indische bijdragen zouden hebben opgeofferd, geen verschil van meening. Zelfs VAN HOËVELL had verklaard: „Ook ik verlang, dat de koloniën bijdragen leveren voor het moederland...”, (al voegde hij er aanstonds bij: „maar het is mij niet hetzelfde langs welken weg”), ³⁾ een uitlating, die met vele uit anderer, gelijkgestemden mond zou kunnen worden vermeerderd.

¹⁾ T.a.p. blz. 342, 343.

²⁾ T.a.p. blz. 450, 451.

³⁾ Dr. H. T. COLENBRANDER: Koloniale geschiedenis III, blz. 47 (1926).

Ongetwijfeld waren incidenteele en individueele reacties tegen zoodanige opvatting te boekstaven.

Zoo stemde dezelfde VAN BOSSE, als kamerlid, in 1855 tegen een voorstel tot accijnsverlaging in Nederland, omdat hij er een aanleiding in zag om meer dan vroeger op de onzekere indische bijdragen te steunen.¹⁾

Prof. R. FRUIN en het oud-lid van den raad van Nederlandsch-Indië jhr. mr. H. C. VAN DER WIJCK richtten zich rechtstreeks tegen het batig slot, de eerste in zijn Gidsartikel van 1865: Nederlands rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië, de tweede in een brochure van dat zelfde jaar: Onze koloniale staatkunde. Deze deed een beroep op het sentiment, gene stelde logica tegenover logica: het sprak geenszins vanzelf, dat het nederlandsche volk sedert jaren het batig saldo van Indië in den zak stak. De rechtsgrond van deze aanmatiging, die onwankelbaar scheen te zijn, berustte op niets dan misverstand. Nederlands rechten en plichten werden immers bepaald door zijn eigen begrippen van recht en zedelijkheid en niet overeenkomstig oostersche wanbegrippen; het mocht dus ontegenzeggelijk op geen meerdere opbrengst van Indië aanspraak maken, dan het behoefde om zijn plichten van souverein na te komen. Hetgeen na kwijting dier schuld overbleef, behoorde aan Indië.

Het baatte niet. En FRUIN gaf de verklaring er al van te voren bij: om rechtvaardig te zijn jegens Indië, moest Nederland zich eenige opoffering getroosten. Onze staatslieden schenen echter niet te verwachten, dat het daartoe bereid zou zijn. Hoe dikwijls hoorde men hen als vereischte stellen van elke hervorming in Indië, dat het finantieel belang van Nederland er geen schade bij zou lijden en hoe dikwerf hoorde men hen beweren, dat het nederlandsche volk zou weigeren zooveel belasting meer te betalen, als Indië onder een ander stelsel van beheer, minder zou opbrengen....

Het einde der indische bijdragen zou dan ook in 1877 komen niet als gevolg van een principieele afschaffing, doch van uitputting der indische bron.

Zoo moest de blik van wie hervormen wilde zich wel afwenden van de taak *tegenover* de koloniën en zich beperken tot den toestand

§ 3. Conservatieve en liberale politiek.

¹⁾ Mr. W. J. VAN WELDEREN baron RENGERS: Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland, 3e dr. blz. 128, 129.

daarbinnen. Doch viel daar wel veel te hervormen? Twee onderwerpen vroegen als vanzelf de aandacht.

Vooreerst de *regeeringsvorm*.

Doch deze was gegeven en bepaald door de plaats, die Indië tegenover het moederland moest blijven innemen. BAUD had dit verband, in een rede in de tweede kamer over de klasse van koloniën, waartoe Indië behoorde, reeds in 1844 met groote scherpste gelegd:¹⁾

„Dit zijn meerendeels wingewesten, die, toen zij voor onze wapenen of voor onze staatkunde moesten bukken, reeds gevestigde rijken waren, met eene talrijke bevolking, ver gevorderd in beschaving, gehecht aan hare godsdienstige en maatschappelijke instellingen, en aan hare voorvaderlijke wetten en herkomsten. Dáár is het eenhoofdig regeringsstelsel vooral op zijne plaats. Al wat de kracht en de éénheid van dat stelsel zou kunnen breken, moet zorgvuldig worden geweerd. De Europeanen, die er zich gevestigd hebben, moeten een voorbeeld geven van eene gehoorzaamheid en eene onderwerping aan het gevestigd gezag, welke de volstreckte voorwaarden zijn van het behoud der rust en der orde, waarbij allen, maar zij vooral, belang hebben. Zal echter dat koloniaal gezag zich behoorlijk kwijten van zijne moeilijke taak, dan behoort het opperbestuur in het moederland, van hetwelk het zijne indrukken ontvangt, almede te rusten op het beginsel van eenheid. Verlaat men dezen weg, verbreekt men deze onderlinge overeenstemming van grondslagen, dan zal het koloniaal gezag zijne klem verliezen, en de regerings-beginselen, van welke het in stand blijven van Nederlands heerschappij in Indië afhangt, zullen verdrongen worden door de begrippen, welke zich in den moederstaat geduriglijk afwisselen.”

Dit betoog keerde terug in de schriftelijke, tusschen regeering en kamers over het ontwerp-regeeringsreglement van 1854 gewisselde stukken en verklaarde zoowel de zwakheid van het verzet uit de tweede kamer tegen de hoofdlijnen van deze wet, als b.v. het gebrek aan weerklank, dat later THORBECKES felle critiek op het indisch drukpersreglement in feite gevonden heeft.

Slechts op één punt gaven de principieele liberalen geen kamp: de bemoeienis van de staten-generaal met de vaststelling van de

¹⁾ E. DE WAAL: Nederlandsch Indië in de staten-generaal III, blz. 474, 475 (1861).

Indische begroting, hoezeer BAUD deze, op dezelfde gronden, voor en na had ontraden. Toch duurde het tot 1867, voor het eerste indische budget bij de wet werd vastgesteld.

In de tweede plaats was er *het cultuurstelsel*.

Juist daartegen hadden mannen als VAN HOËVELL, ELOUT VAN SOETERWOUDE en MACKAY ¹⁾ bij de besprekingen over het ontwerp-regeringsreglement den staf gebroken en de roep naar vrijen arbeid had zich sterker en sterker doen hooren. BAUD had ook hier het noodlottig verband blootgelegd:

„Wanneer de nood van het moederland het Indisch bestuur niet gedwongen had, zoude het plichtmatig geweest zijn in Indië het regeringsstelsel te volgen dat onder alle hemelstreken het beste is, dat namelijk waaronder de regering zich bepaalt tot verleening van bescherming, tot het maken van wijze wetten, tot het openen van middelen van gemeenschap, kortom tot bevordering middellijk van de industrie der ingezetenen, met onthouding van alle onmiddellijke bemoeiing daarmede onder wat vorm of benaming ook. . . . Over het bestaande stelsel spreek ik met het oog op de gebreken die het heeft en op de verkeerde beginselen waarop het rust. Maar tevens met den wensch om te behouden wat eenmaal is tot stand gebracht, met de overtuiging dat daarin van lieverlede die verbeteringen gebracht moeten worden waarvoor het vatbaar is, opdat zoo mogelijk eenmaal worde teruggekomen op die heilzame beginselen, waarvan slechts de nood van het moederland gedwongen heeft af te gaan.” ²⁾

En ook zij, die het batig slot verfoeiden, koesterden tegen radicale afschaffing niet geringere bedenkingen, welke o.a. spreken uit het hooger aangehaalde Gidsartikel van FRUIN. Diens bezwaren richtten zich tegen het cultuurstelsel als exploitatie; als eenvoudig belastingstelsel zou het even billijk kunnen zijn als ieder ander. Z.i. vertoonde de betaling in arbeid veel overeenkomst met het leenstelsel in de middeleeuwen, doch was het vrij van het hoofdgebrek, dat daaraan kleefde: de Javanen waren rechtstreeks aan den souverain onderdanig gebleven en niet aan leenmannen overgeleverd. Ging men nu hervormen en vrijen arbeid invoeren, zoo mocht men wel bedenken, dat daaraan vooraf moest gaan een volkomen verande-

¹⁾ Vgl. dr. P. A. DIEPENHORST: Onze strijd in de staten-generaal II, blz. 316 e.v. (1929).

²⁾ Dr. H. T. COLENBRANDER: Koloniale geschiedenis III, blz. 47, 48 (1926).

ring van het over een groot deel van Java bestaande gemeenschappelijk grondbezit, op welke eigenaardigheid het cultuurstelsel juist gebouwd was. En dit gemeene grondbezit had waarlijk veel voor, zoolang de Inlanders nog geen juist begrip van de waarde van den grond hadden en deze voor een kleinigheid plachten weg te schenken, omdat hij naar hun schatting ver achter stond bij het goed, dat zij aanstonds konden genieten.

Juist over dien samenhang tusschen agrarische hervorming en de grondslagen der inheemsche maatschappij in Indië zou de krachtigste der koloniale hervormers dier dagen, I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE struikelen. Zijn ontwerp-cultuurwet, dat door verschaffing van gronden en arbeidskrachten aan de particuliere industrie het cultuurstelsel moest terzijde stellen, vond zelfs THORBECKE tegen zich; het strandde, omdat het te roekeloos in het inheemsche grondbezit ingreep.

In den verborgen samenhang der inheemsche maatschappij bleken de conservatieven beter georiënteerd dan hun liberale tegenstanders en hun bekwame woordvoerders verzuimden niet telkens te waarschuwen tegen de onberekenbare gevolgen, die op zich zelf wensche lijke maatregelen, als b.v. de regeling en beperking van de heeren diensten en een wijziging van de methode der landrenteheffing, zouden hebben, omdat zij een diep ingrijpen van het bestuur in de dorps huishouding tot voorwaarde hadden. Dergelijke hervormingen bleven dan ook wachten, totdat het, over het geheel conservatief getinte, bestuurscorps in Indië den juisten weg tot geleidelijke invoering ervan had gevonden, zooals ook de brandende agrarische kwestie, na VAN DE PUTTES échec, eerst haar oplossing vond, nadat een hoogst bekwaam indisch ambtenaar, DE WAAL, de portefeuille van koloniën had aanvaard. Dank zij zijn grondige kennis van de hem toevertrouwde belangen,¹⁾ wist deze een tweetal omzichtig geformuleerde wetten, de agrarische wet en de suikerwet, die de verdringing van het cultuurstelsel eer voorbereidden, dan voorschreven, in veilige haven te brengen. Maar hij introduceerde zijn programma dan ook met de gedenkwaardige woorden:

„Ik vraag niet hoe eene meerderheid zich samenstelt, van waar zij bijeenkomt, welke nuances zich eenmaal vereenigen kunnen met het-

¹⁾ Mr. W. J. VAN WELDEREN baron RENGERS: Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland, 3e dr. blz. 725.

geen door mij zal worden voorgedragen. Ik vraag alléén of het mogelijk zal wezen om het koloniale vraagstuk, of liever die massa van in elkaar loopende vraagstukken op te lossen langs den verzoenenden weg, dien ik wensch in te slaan." ¹⁾

Reeds meermalen had dit dooreenloopen der lijnen aan de parlementaire geschiedenis een humoristische tint verleend. Zoo had de tweede kamer zich in meerderheid uitgesproken tegen de richting van het behoud, door de begrooting van minister ROCHUSSEN — later door COLIJN als „de lichtende ster aan den koloniaal-politiek hemel” van dien tijd geroemd — af te stemmen, die verklaard had (onder den indruk van onlusten te Bandjermassin), dat niets voor Indië verderfelijker was dan het overdreven fanatisme van den Mohammedaan, het overdreven liberalisme van den Europeaan en overdreven inmenging der kamers in koloniale aangelegenheden. Deze uitspraak belette mr. J. P. P. baron VAN ZUYLEN VAN NIEVELT, die in het in 1861 gevormde kabinet de portefeuille van buitenlandsche zaken hield, echter geenszins, om zich, hoewel liberaal in Nederland, uit te spreken voor een conservatieve gedragslijn ten aanzien van de overzeesche bezittingen. ²⁾

En de evengenoemde minister DE WAAL werd na ontvouwing van zijn program in de eerste kamer van conservatieve zijde gehuldigd, omdat men van hem o.a. kon verwachten krachtige handhaving der heerendiensten, als belasting in arbeid, alsmede krachtige handhaving van het gezag der hoofden, volgens liberalen stijl „kleine tyrannen”, die de kracht van ons bestuur uitmaakten. ³⁾

Met de oplossing der agrarische kwestie trad het koloniale vraagstuk geleidelijk in een nieuwe fase. De felle partijstrijd was geluwd en de meningsverschillen beperkten zich tot de vraag, of het budget sluitend gemaakt zou worden door het invoeren van bezuinigingen of nieuwe belastingen, dan wel door het ontwikkelen van productieve krachten. De stijgende uitgaven in Indië, waartegenover een onvoldoende toeneming der welvaart stond tengevolge van den vrijen arbeid en den aanleg van verkeerswegen op Java, de groote sommen verslindende Atjeh-oorlog, alsmede andere oorzaken, riepen geregeld tekorten in het leven op de indische begrootingen.

§ 4. De periode
na 1870.

¹⁾ T.a.p. blz. 719.

²⁾ T.a.p. blz. 234.

³⁾ T.a.p. blz. 721.

Het was deze malaise, die zich in de moederlandsche politiek tegenover Indië afspiegelde.

Zij sprak uit de verklaring van minister VAN DEDEM, die bij zijn optreden in 1891 instemming constateerende met zijn principe, dat geen rechtstreeksche baten uit Indië meer mochten worden verlangd — waar zouden ze ook vandaan moeten komen? — het overigens niet den tijd vond, dit in de wet uit te spreken; en uit de opmerking, daaraan vastgeknoopt door het kamerlid VAN GENNEP, die daarin evenmin heil zag, nu alle vooruitzicht op z.g. batige sloten was verkeken — tenzij het gouvernementskoffieboonen uit den hemel ging regenen — en de practijk met het beginsel van den minister in overeenstemming was.¹⁾ Inderdaad, wanneer men overigens niets anders te bieden had!

In dezelfde lijn lag een boutade van minister BERGSMA van een paar jaar later (naar aanleiding van den uit de tweede kamer geoefenden aandrang tot invoering van decentralisatie in Indië): „Maar wanneer er geen bepaalde hervormingen noodig zijn, waarom zou ik dan als hervormer gaan optreden? De zaken zijn in Indië goed geregeld, zoodat alles flink marcheert.”²⁾

Onder dit alles veranderde de oude geest niet of althans weinig. Want toen Indië tengevolge van zijn begroostingstekorten geld noodig had en er geleend moest worden, in 1883 f 45 millioen en in 1898 f 55 millioen, was het moederland de vette indische bijdragen van vroeger allang vergeten en werd Indië met de rente en aflossing belast.

§ 5. De toestand
in Indië zelf.

Het is opmerkelijk, dat in al deze jaren van Indië zelf geen kracht is uitgegaan, die het moederlandsch beleid op nieuwe wegen heeft gedreven. Zeker, er gingen individueele stemmen op van journalisten en van oud-indisch gasten (wie zou hier niet aanstonds denken aan MULTATULI's Max Havelaar, of in latere jaren aan VAN DEVENTERS Eereschuld³⁾), doch tot een beweging overzee leidden ze niet. De verklaring daarvan kan niet alleen gezocht worden in art. 111 regeeringsreglement, dat vereenigingen en vergaderingen van staat-

¹⁾ Mr. H. A. IDEMA: Parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië, blz. 29, 30 (1924).

²⁾ Handelingen Ie k. 1895—1896, blz. 64.

³⁾ COLENBRANDER en STOKVIS: Leven en arbeid van mr. C. Th. van Deventer, blz. 189, 190.

kundigen aard eens voor al verbod, want diepgaande ontevredenheid pleegt niet halt te houden voor wetsartikelen. Andere factoren deden hun invloed gelden. De voornaamste waren zeker wel, dat èn regeeringsvorm èn cultuurstelsel bijzonder goed aan de indische maatschappij waren aangepast en de nederlandsche en uitheemsche krachten in Indië een zeker veeleischenden, doch over het algemeen zeer bevredigenden werkkring vonden.

In dit verband moet het wel de aandacht trekken, dat een in 1863 ingestelde commissie, die de mogelijkheid onderzocht, om het centrale bestuursapparaat te ontlasten door afwenteling van een deel van zijn taak op zelfstandige gemeenteorganen, tot de slotsom moest komen, dat „de behoefte aan gemeente-instellingen in Ned.-Indië niet algemeen werd erkend” en dat in het daarover uitgebrachte advies van den raad van Ned.-Indië (van 1 Juni 1866) gesproken werd van „de ontijdigheid en aldus vooralsnog de onbestaanbaarheid” van zoodanige instellingen. ¹⁾ Hetzelfde denkbeeld werd eenige jaren later voorgelegd aan een commissie ad hoc van bataviasche ingezetenen, doch met geen beter resultaat: het in 1878 uitgebrachte rapport luidde afwijzend. De Nederlanders daar te lande hadden het veel te druk om ook nog tijd beschikbaar te hebben tot het behartigen van gemeentebelangen. Volgens DE WAAL ²⁾ (en op zijn voetspoor de Encyclopaedie van Ned.-Oost-Indië ³⁾), was het rapport opgesteld onder den indruk der nieuwe belastingen en was de afwijzende houding der rapporteurs te verklaren uit vrees voor nieuwe — locale — belastingen.

Feitelijk sprak hier de eenige, doch dan ook allesbeheerschende grief: de batig-slot-politiek. Men mokte, in afwachting van „de uitroeijing van den parasiet” ⁴⁾, en later, toen de indische bijdragen door het droogloopen van de bron hadden opgehouden, was het de toestand, waarin die politiek Indië had achtergelaten, die aan het moederland blijvend werd nagehouden. ⁵⁾

¹⁾ E. DE WAAL: Onze indische finantien V, blz. 27, 29 (1882).

²⁾ T.a.p. blz. 37.

³⁾ Dl. I, blz. 574.

⁴⁾ Mr. W. J. VAN WELDEREN baron RENGERS: Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland, 3e dr. blz. 744.

⁵⁾ Prof. N. J. KROM: „Herdenking van Dr. G. P. Rouffaer”, in Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, dl. 84, blz. 182, 186.

Verplicht volledig op moederlandsch kompas te sturen, vond de indische regeering, in haar kamp met doorlopend geldgebrek, voor weinig anders gelegenheid dan het inzetten van een bestrijding van de ergste misstanden (opiumpacht, belastingpacht). Het gedenkboek: Nederlandsch Indië onder het regentschap van Koningin Emma 1890—1898, dat in laatstgenoemd jaar in Indië het licht zag, legt daaromtrent, ondanks alle waardeering, waaraan het uiting tracht te geven, een welsprekend getuigenis af.

§ 6. Vernieuwing der koloniale politiek.

Dat het niettemin tot een vernieuwing der nederlandsche koloniale politiek is gekomen, moet geboekt worden in het credit der anti-revolutionaire partij.

In tweeërlei opzicht was dit het geval. Vooreerst was de A.R. partij de eerste der nederlandsche politieke partijen, die het beginsel der zedelijke verplichting tegenover de koloniën in haar program neerlegde (1878). Daarnaast bracht zij in IDENBURG, als minister van koloniën in het kabinet-KUYPER, den man, die met de systematische toepassing van dit beginsel een aanvang maakte.

Gedurende het eerste tiental jaren na de geboorte van het regeeringsreglement nog weinig zelfstandigheid vertoonende, kreeg de A.R. koloniale politiek richting met het optreden van KEUCHENIUS. Diens werkzaamheid als wd. secretaris-generaal aan het departement van koloniën (van 1854—1859) bracht hem in aanraking met GROEN; in deze voor beide staatslieden vruchtbare periode gingen van KEUCHENIUS op het genoemde terrein leidende gedachten uit.

Door hem, die in het Christendom den grondslag zag, waarop de nederlandsche natie in de historie was gegroeid en die de christelijke beginselen ook als richtsnoer voor de koloniale staatkunde aanvaardde, werd het eerst op het „innig verband” tusschen koloniale- en schoolkwestie gewezen.¹⁾ „Met KEUCHENIUS' optreden in de Kamer,” zegt VAN DER WAL in zijn dissertatie,²⁾ „was het koloniale vraagstuk naast dat van het onderwijs, bij de anti-revolutionaire politiek ingelijfd.” Onder zijn invloed werd ook aan GROEN de eenzelvigheid dezer beide openbaar.³⁾

KEUCHENIUS wilde den wortel van het Christendom in de inland-

¹⁾ Mr. L. W. C. KEUCHENIUS: Brief aan eenen kiezer, blz. 20, 21.

²⁾ Dr. S. L. VAN DER WAL: De motie-Keuchenius, blz. 174 (1934).

³⁾ Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER: Parlementaire studiën en schetsen II, blz. 1.

sche wereld overplanten, opdat daarvan een levenvernieuwende werking zou uitgaan. Oogenschoonlijk was dit „een vermengen van godsdienst en politiek”; in wezen gold het hier echter een politiek beginsel van de eerste orde. Dat weinigen het in dien tijd wisten te onderkennen, dat KEUCHENIUS door zijn parlementaire tegenstanders van dweperij en godsdienstwaanin werd beschuldigd en door zijn partijgenooten niet werd begrepen, doet hieraan niets af.

Tot het laatste heeft ongetwijfeld bijgedragen, dat KEUCHENIUS niet in staat was — evenmin als GROEN trouwens, die zich altijd aan zijn zijde schaarde — het A.R. koloniale beginsel in een helder geformuleerd programpunt samen te vatten. Niet vergeten moet ook worden, dat onder de A.R. aanvankelijk geen communis opinio bestond over de koloniale kwestie, evenmin als over de schoolkwestie. Een en ander werd in 1871 aanleiding voor GROEN om bij de verkiezingen alleen KUYPER, KEUCHENIUS en VAN OTTERLOO candidaat te doen stellen.¹⁾

KUYPER zou de man blijken, die de verschillen in de A.R. partij wist te overbruggen en die haar tot een eenheid wist te doen groeien. KASTEEL toont in zijn dissertatie aan, dat KEUCHENIUS ook op hem sterken invloed heeft geoeft.²⁾ In zijn Ite kamerrede van 11 Nov. 1874 over Nederlands zedelijke roeping ten aanzien van de koloniën, werkte KUYPER KEUCHENIUS' gedachten uit en op het A.R. program van 1878 drukte hij zijn stempel. Ondanks „het dissentieerende gevoelen, dat nog tot op den huidige dag door invloedrijke en gewaardeerde mannen onzer richting, tot zelfs in de Tweede Kamer der Staten Generaal, wordt gekoesterd en bepleit”, werden hierin met forsche hand de lijnen getrokken.

„Voor zooveel het koloniale vraagstuk aanbelangt,” aldus artikel 18, „belijdt zij (n.l. de A.R. of C.H. richting — R.) dat de baatzuchtige neiging van onze staatkunde, om de koloniën voor de kas van den Staat of van den particulier te exploiteeren, dient plaats te maken voor een staatkunde van zedelijke verplichting; en diensvolgens in de lijn, herhaaldelijk door anti-revolutionaire Staatslieden, wier inzicht op bestudeering der quaestie gegrond was,

¹⁾ Vgl. Dr. G. M. DEN HARTOGH: Groen van Prinsterer en de verkiezingen van 1871 (1933).

²⁾ Dr. P. KASTEEL: Abraham Kuyper, blz. 298—300 (1938).

aangegeven, alle belemmering voor de vrije prediking van het Evangelie dient opgeheven; bij het lager onderwijs het bijzonder initiatief van het Europeesch bestanddeel aanvankelijk dient gesteund; tegenover het Mahomedanisme het Christelijk karakter der natie niet verloochend; en zoo de politieke als sociale en oeconomische verhouding in overeenstemming gebracht worde met den eisch der Christelijk-historische beginselen."

In „Ons Program" werd op de hieruit voortvloeiende verplichting gewezen, om a. Indië zedelijk op te voeden; b. zijn bezit ten zijnen meesten bate met overleg te beheeren; c. het in de toekomst een zelfstandiger positie te doen innemen.¹⁾

De twee laatste punten betekenden een principieel doorsnijden van den band, die èn conservatieven èn liberalen aan het cultuurstelsel als bron van voordeel en aan een bepaalden regeeringsvorm, had gebonden. Ten aanzien van het cultuurstelsel had KEUCHENIUS de kwestie vroeger reeds scherp gesteld; de vraag was niet: hoe worden de op hoog gezag ingestelde cultures het krachtigst gehandhaafd tegenover de particuliere teelt? (de conservatieven), en ook niet: hoe wordt de particuliere nijverheid het best bevorderd, zonder evenwel de gedwongen leveranties geheel stop te zetten? (de liberalen), maar: de behoeften van Indië, zoowel als de rechten en plichten van Nederland wezen uit, dat dit stelsel niet langer gehandhaafd kon en mocht worden en dat dus naar een geleidelijke loslating gestreefd moest worden.²⁾ Het in uitzicht stellen van grootere zelfstandigheid aan Indië wilde zooveel zeggen als een breken met het streng gecentraliseerde bestuur.

Het op den voorgrond schuiven van de zedelijke opvoeding eindelijk, als voornaamste eisch der zedelijke verplichting, bracht het koloniale vraagstuk op een hooger plan. Naast de materiele welvaartsbevordering ging daardoor op den duur ook de geestelijke verzorging de volle aandacht vragen.

Intusschen mag niet vergeten worden, dat in de gegeven omstandigheden een dergelijk stelling nemen alleen mogelijk was, bij volkomen staatkundige vrijheid: aan verantwoordelijkheid voor het

¹⁾ Dr. A. KUYPER: „Ons Program", blz. 955, 964 (1879).

²⁾ Dr. S. L. VAN DER WAL: De motie-Keuchenius, blz. 129, 130 (1934).

voeren der regeering behoefde KUYPER destijds nog niet te denken.

Anders werd dit, toen in 1901 het ministerie-KUYPER aan het bewind kwam. Toen deed de band, welken de A.R. partij zich met haar koloniaal program had aangelegd, zich met kracht gevoelen. Politieke noodzakelijkheid naast het ongetwijfeld rotsvast vertrouwen, dat de formateur in zijn beginsel stelde, leidden tot opneming in de troonrede van 1901, van de historische woorden, die hooger in § 1 in herinnering werden gebracht. Dit was en bleef een waagstuk, want wie zou die woorden in een daad omzetten? Ware dit van VAN ASCH VAN WIJCK te verwachten geweest?

De verdere loop der gebeurtenissen heeft uitgewezen, dat KUYPER in ALEXANDER WILLEM FREDERIK IDENBURG ¹⁾ den juisten man had „ontdekt”.

Reeds van jongsaf was IDENBURG een discipel van den anti-revolutionairen leider geweest. In een brief van 5 Jan. 1915 van IDENBURG aan KUYPER, treft de mededeeling, dat I. reeds op de koninklijke militaire academie, waar hij zijn opleiding genoot, een trouw lezer van De Standaard was — en daarvoor aldaar eens een pak slaag incasseerde! Jarenlang heeft tusschen deze beide mannen een geregelde correspondentie bestaan; van IDENBURGS verknochtheid aan den leider getuigen vele bladzijden daaruit. Zoo schreef hij 29 April 1906 uit Paramaribo:

§ 7. Idenburg.

„U hebt uit mijn epistel naar ik hoop gezien dat in mijn hart de drang leeft om U niet te vergeten. Hoe zou het kunnen, waar ik zooveel op geestelijk gebied aan U te danken heb en wij allen van U en de Uwen steeds zooveel liefde en vriendschap ondervonden! De jaren dat ik naast en met U mocht arbeiden zullen mij onvergetelijk zijn: óók om den diepen indruk dien ik meenam van Uw werk- en geestkracht, gesproken uit een geloofsleven zóó, als ik het nimmer van nabij had gezien.”

En in 1909 op weg naar Indië (21 Nov.):

„Wij hebben bij U steeds zooveel liefde en hartelijkheid gevonden: wij hebben zooveel van U geleerd: we gevoelen ons zoo één met U in één geloof en één hoop in één Heer — dat het ons zeer smartelijk aandoet te moeten denken dat wij in zoo langen tijd U niet meer zullen zien.”

¹⁾ Vgl. de Encyclopaedie van Ned. Oost-Indië (Aanv. en wijz.), blz. 1619—1625 over IDENBURG.

In 1901 bracht het district Gouda IDENBURG voor de A.R. partij in de tweede kamer.

Reeds in zijn maidenspeech ¹⁾ als kamerlid toonde hij zich diep doordrongen van de nieuwe beginselen, die zoozeer den nadruk legden op Nederlands „zedelijke roeping om de volkeren van den archipel op te voeden en op te leiden, opdat zij in geestelijken en stoffelijken zin geleidelijk hooger standpunt mogen innemen, opdat zij geestelijk, economisch, politiek tot meerdere zelfstandigheid mogen worden geleid.

„In geestelijken en stoffelijken zin. Niet slechts in stoffelijken doch ook in geestelijken zin. Ik zou willen zeggen: vooral in geestelijken zin. In de geestelijke zijde der verheffing ligt de kiem voor de verheffing op stoffelijk gebied.”

Nog geen jaar daarna, riep H.M. de Koningin hem, na het overlijden van jhr. mr. T. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, op voordracht van KUYPER, tot het beheer der portefeuille van koloniën.

§ 8. De politieke conjunctuur.

IDENBURG aanvaardde het ambt onder ongetwijfeld gunstige voorteekenen. Er was, zeker in de staten-generaal, een algemeene overtuiging, dat voor Indië iets gedaan moest worden.

„Hoofdzaak, dringende hoofdzaak,” had de geavanceerde liberaal VAN GENNEP bij de behandeling van de indische begroting voor 1891 reeds uitgeroepen, „is en blijft de vermeerdering van de volkswelvaart... Als de twee hoofdmiddelen, die daartoe kunnen worden aangewend, zie ik spoorwegen en irrigatie-werken.” ²⁾ H. VAN KOL, in 1897 in de tweede kamer gekomen, liet zich op overeenkomstige wijze uit en zag irrigatie als de onmisbare voorwaarde voor Java's welvaart. ³⁾ FRANSSEN VAN DE PUTTE sprak op 8 Juni 1898 in de eerste kamer den wensch uit, dat eindelijk de punten eens op de i's zouden worden gezet, om „der conscientie wille, de leus dier dagen, sociale rechtvaardigheid, ook voor den bruinen broeder”. ⁴⁾

En mr. C. TH. VAN DEVENTER, al zou hij eerst in 1905 als volksvertegenwoordiger zijn intree doen, had met zijn Gidsartikel van Aug. 1899: Een Eereschuld, in wijden kring de gemoederen in

¹⁾ Handelingen IIe k. 1901—1902, blz. 105 e.v.

²⁾ Mr. H. A. IDEMA: Parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië, blz. 21 (1924).

³⁾ T.a.p. blz. 108.

⁴⁾ T.a.p. blz. 134, 136.

opschudding gebracht. Een opheffingsprogram stond hem voor oogen en tegenover het bekende refrein: er is geen geld, kwam hij op eigen wijze met zijn, ook door anderen ¹⁾ reeds gestelden, eisch: afrekening tusschen Nederland en Indië, teruggave aan Indië van de door het moederland sedert 1867 als indische bijdragen genoten f 187 miljoen!

Er was inderdaad een vrij algemeene bereidheid tot handelen, die slechts op de juiste leiding wachtte.

Ook in Indië vielen creditposten te boeken.

De grootste der moeilijkheden, waarmee men daar te kampen had, zou spoedig haar oplossing vinden, nu J. B. VAN HEUTSZ sedert 1898 als civiel en militair gouverneur van Atjeh was opgetreden, de man in wien de nieuwe minister eerlang een landvoogd van uitzonderlijke kwaliteit zou vinden.

Voorts was door IDENBURGS ambtsvoorganger reeds een onderzoek voorbereid naar de oorzaken van de mindere welvaart der bevolking van Java (uitgezonderd de Vorstenlanden en de particuliere landerijen), dat bij gouvernementsbesluit van 15 Oct. 1902 werd opgedragen aan een commissie onder voorzitterschap van den heer H. E. STEINMETZ, destijds resident van Pekalongan. Van den uitslag van dit onderzoek — in werkelijkheid kwamen de volledige resultaten eerst na vele jaren ter beschikking ²⁾; de uitwerking der gegevens zou veel langer duren, dan oorspronkelijk verwacht werd — werden uitgebreide gegevens verwacht omtrent de levensomstandigheden der bedoelde bevolking, als grondslag voor doeltreffende welvaartsmaatregelen.

De minister begon met het overnemen en in behouden haven brengen van een tweetal reeds aanhangige wetsontwerpen.

Het eerste was een ontwerp tot wijziging van de indische comptabiliteitswet, ³⁾ ten einde te doen vervallen de bepalingen omtrent de bijdrage van Ned.-Indië aan de middelen van het rijk, dat m.n. VAN DEDEM gemeend had niet te moeten indienen en dat afkomstig

§ 9. Minister
Idenburg
1902—1905.

¹⁾ T.a.p. blz. 111.

²⁾ Het Algemeen overzicht van de uitkomsten van het welvaart-onderzoek gehouden op Java en Madoera in 1904—1905, van de hand van staatsraad C. J. HASSELMAN, kon eerst in 1914 verschijnen.

³⁾ Bijl. IIe k. 1899—1900, no. 177. De wet (van 29 Juni 1903) is opgenomen in Ind. Stb. no. 315.

was van CREMER, die op het kamerverslag erover in Nov. 1900 een memorie van antwoord had doen volgen. Voor IDENBURG beteekende deze wetswijziging een breken met de in het verleden gevolgde egoïstische politiek ¹⁾ en, in overeenstemming met de koloniale para-graaf uit het A.R. program, het leggen van den principieelen grondslag voor zijn nieuwe staatkunde. Zijn eerste, bij die gelegenheid in uitzicht gestelde, plan, om Indië geldelijken steun te verleenen in den vorm van een renteloos voorschot van f 30 millioen, werd echter niet met succes bekroond.

Ongetwijfeld heeft hem toentertijd reeds de finantieele zelfstandigheid van Indië voor oogen gestaan, zooals zij later door zijn krachtige medewerking is neergelegd in een wet van 29 Juni 1912 (Ind. Stb. no. 459), die Indië verklaarde tot rechtspersoon, met eigen eigendommen, baten en lasten en voor Indië den weg opende om op eigen naam leeningen te sluiten.

Het tweede ontwerp werd de z.g. decentralisatiewet van 1903, ²⁾ in beide kamers zonder stemming en zelfs zonder oppositie aangenomen. Voortbouwende op den arbeid van drie zijner voorgangers, slaagde IDENBURG erin, in voorzichtige bewoordingen, de mogelijkheid tot het overdragen van bevoegdheden van het centraal gezag op lagere bestuursorganen en die van het inroepen van de medewerking van ingezetenen tot behartiging van de publieke zaak in de wet te doen opnemen: een vrijbrief voor de indische regeering tot het nemen van proeven op dit vrijwel nog onbetreden terrein.

In deze periode neemt verreweg de belangrijkste plaats in het f 40 millioen-plan, een tweede, thans geslaagde poging, om den noodzakelijken geldelijken bijstand aan Indië te verzekeren. Na zich te hebben doen voorlichten door drie ter zake kundige indische „specialiteiten”, VAN DEVENTER, KIELSTRA en FOCK, ³⁾ bracht IDENBURG met dit nieuwe wetsontwerp ⁴⁾ — in plaats van het

¹⁾ Handelingen IIe k. 1902—1903, blz. 1002.

²⁾ Bijl. IIe k. 1901—1902, no. 229; 1902—1903, no. 30; de wet (van 23 Juli 1903) is opgenomen in Ind. Stb. no. 329.

³⁾ Mr. C. TH. VAN DEVENTER: Overzicht van den economischen toestand. Dr. E. B. KIELSTRA: De finantiën van Ned.-Indië. Mr. D. FOCK: Beschouwingen en voorstellen ter verbetering van den economischen toestand.

⁴⁾ Bijl. IIe k. 1904—1905, no. 76. Zie de wet van 31 Dec. 1904, Ind. Stb. 1905 no. 13.

renteloos voorschot — een geheel nieuw systeem, n.l. een bijdrage van f 40 miljoen ineens, te verdeelen over de komende jaren.

Ter besteding van deze gelden, zouden slechts in aanmerking komen maatregelen van strikt buitengewonen aard, waardoor de draagkracht der bevolking zou worden vergroot, te weten:

- niet onmiddellijk productief geachte bevlœiingswerken;
- emigratie van Java naar de buitengewesten;
- landbouwcrediet;
- verbetering van het paardenras en van den veestapel;
- wegenaanleg.

Om niet in twijfel te verkeerē omtrent de grootte van het bedrag, wilde IDENBURG de door Nederland te verleēnen hulp niet binden aan een plan voor Indië, dat van onzekere factoren zou afhangen, maar deze op zelfstandigen grondslag doen rusten. Daartoe zou de, het komende jaar te consolideeren, indische vlottende schuld (30 à 40 miljoen gulden), wat rente en amortisatie betrof, voor rekening van Nederland worden genomen. Op de indische begrooting zouden diēntengevolge gelden vrijvallen, tot dusver voor rente dier vlottende schuld uitgetrokken; met die gelden zou Indië in staat zijn, binnen zekeren tijd geleidelijk eenzelfde bedrag voor de opgesomde doeleinden op te nemen, naarmate er een bestemming voor gevonden zou kunnen worden.

Hierbij sloot aan een resoluut stelling nemen tegenover de van andere zijde voorgestane algeheele finantieele afrekening van Nederland tegenover Indië. Het lijdt nauwelijks twijfel, dat juist daardoor het voorstel voor velen aannemelijk werd. In het propagandaboek der vrijzinnigen voor de verkiezing van 1905, schreef VAN DEVENTER:

„In aanmerking genomen met welke behoudende en vasthoudende elementen hij (IDENBURG) te doen had, moet men hem bewonderen wegens de resultaten die hij bereikte. Een bedrag van 40 miljoen voor Indië los te krijgen is reeds geen kinderspel. Maar om dit los te krijgen met instemming van over het algemeen conservatief-getinte ambtgenooten, mag gerust een kunststuk worden genoemd.”

Door den vorm, waarin hij den maatregel kleepte en de matiging, welke hij erbij betrachtte, bereikte hij in ieder geval, dat de moederlandsche belastingbetaler — de crux eener vroegere periode; vlg. hooger blz. 4, 5 — voorshands buiten het geding kon worden gelaten. En weldra zouden de economische omstandigheden zich in

zoo gunstigen zin wijzigen,¹⁾ dat hij er voorgoed buiten kon blijven, omdat het geheele welvaartsplan in Indië kon worden uitgevoerd, zonder dat opnieuw geleend behoefde te worden.

Voor IDENBURG moet een der hoofdzaken geweest zijn, dat hij zodoende den wagen over het doode punt heeft heengeholpen.²⁾ Al te veel goede voornemens waren vroeger vastgelopen op geldgebrek. Nu was er een fonds, waaruit geput zou kunnen worden tot het nemen van maatregelen, die niet aanstonds rente en aflossing zouden opbrengen, ja, waarvan sommige wellicht zouden mislukken, doch die proefondervindelijk, ook in verband met de gegevens, welke het welvaartsonderzoek geleidelijk zou verschaffen, den juisten weg naar het beoogde doel zouden doen vinden. Er kon aanstonds worden gewerkt.

Wat achteraf beschouwd wel sterk moet opvallen, is de nadruk, welke in deze beginfase op de *economische* verheffing van de inlandsche bevolking werd gelegd. Ongetwijfeld omvatte Nederlands zedelijke verplichtingen ook de opleiding op geestelijk gebied, doch deze zou eerst aan de orde komen, nadat voor de eerste was gezorgd. Toch werden de geestelijke nooden niet vergeten, zooals blijkt uit een nota uit het jaar 1904, waarin IDENBURG zijn denkbeelden over de voornaamste punten van het beleid voorlegde aan den nieuwbenoemden gouverneur-generaal VAN HEUTSZ.

Niet minder trekt de aandacht, hoezeer IDENBURG zich als minister tegenover de indische regeering bepaalde tot het aangeven van lijnen voor het te voeren beleid; ook hoe zorgvuldig hij zich onthield van alles, wat rechtstreeks de inheemsche maatschappij-ordening zou kunnen aantasten, het oude twistpunt tusschen de conservatieven en liberalen. Ook als landvoogd was hij zich van de noodzakelijkheid van zelfbeperking in dat opzicht sterk bewust en omschreef hij zijn taak gaarne met den term: het stellen van den wissel. Dat de vele maatregelen, zoo op economisch als op geestelijk gebied, de inlandsche samenleving niet onberoerd zouden laten, heeft hij uiteraard begrepen en zelfs gewenscht. Doch, zooals later blijken zal, heeft hij gemeend haar reactie daarop vol vertrouwen te kunnen afwachten en toen zij zich vertoonde, heeft hij haar met belangstelling bestudeerd en met zorg geleid.

¹⁾ Dr. H. T. COLENBRANDER: Koloniale geschiedenis III, blz. 72 (1926).

²⁾ Handelingen IIe k. 1903—1904, blz. 425, 426.

HOOFDSTUK II.

De doorwerking der ethische politiek.

Met durf had het ministerie-KUYPER de zedelijke verplichting tegenover de koloniën aanvaard en een nieuwe aera ingeluid: onder IDENBURG ontving de koloniale staatkunde een nieuw élan.

§ 1. Idenburgs
overheerschende
positie.

De eerste vraag, die nu beantwoording vereischt, is of de ethische politiek getrouw is gebleven aan de beginselen, neergelegd in de troonrede van 1901 en op welke wijze deze na het jaar 1905 hun verdere uitwerking verkregen hebben. Voor ons onderwerp van belang zijn de jaren 1905—1912; in 1912 immers werden de statuten der vereeniging Sarekat Islam aan de regeering ter goedkeuring aangeboden en aangetoond moet worden, in hoeverre het ontstaan dezer volksbeweging beïnvloed is geworden door de daaraan voorafgegane gouvernementele werkzaamheid.

De figuur van IDENBURG neemt in de periode, waarover hier gesproken wordt, een overheerschende positie in. Minister van 1908—1909, daarna gouverneur-generaal van 1909—1916, heeft hij op die jaren het stempel van zijn persoonlijkheid gedrukt. Het kabinet-HEEMSKERK heeft gemeend zijn minister van koloniën voor den buitenzorgschen troon te moeten bestemmen, om daar het werk van VAN HEUTSZ op bezonnen wijze te consolideeren en te verdiepen. Het oordeelde hem daartoe het meest geschikt. Bij het optreden van DE WAAL MALEFIJT werd in de kamer twijfel geuit, of in het vervolg nog wel de groote lijnen voor het beleid op het Plein getrokken zouden worden en of, na de benoeming van IDENBURG tot G.G., het zwaartepunt niet naar Buitenzorg verplaatst was.¹⁾ Hoe de betrokken minister er zelf over dacht, blijkt uit een schrijven, waarin deze na den uitslag der verkiezingen in 1913 IDENBURG aanspoorde om voorloopig aan te blijven:

„..... laat ons wel bedenken dat *mijn* heengaan voor Indië

¹⁾ Mr. H. A. IDEMA: Parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië, blz. 234—236 (1924).

lang niet die beteekenis heeft die Uw abdiceeren zou hebben. Daarom, houdt stand zoolang ge kunt!" ¹⁾

§ 2. Finantieel beleid.

In het oog moet worden gehouden, dat de inzet der ethische politiek viel in een tijd, dat zoowel het begrootingstekort als de mindere welvaart in Indië buitengewone zorgen baarden. Daar uitbreiding en intensivering der bestuursbemoeienis onvermijdelijk vele nieuwe uitgaven tengevolge moesten hebben, ligt het voor de hand, dat van den aanvang zeer bijzondere aandacht geschonken werd aan het gezond maken en gezond houden van 's lands finantiën. Dienovereenkomstig heeft IDENBURG reeds tijdens zijn eerste ministerschap en ook later steeds vastgehouden aan den eisch eener gezonde finantieele politiek.

In hoofdstuk 1 (vgl. blz. 17, 18) kwam reeds ter sprake de wet van 29 Juni 1903, waarbij de mogelijkheid werd uitgesloten om in het vervolg eventueel voorkomende batige sloten op de indische begrooting naar Nederland te doen vloeien. In 1912 werd een volgende stap op den ingeslagen weg geplaatst en verleende de G.G. IDENBURG zijn krachtige medewerking aan de totstandbrenging der wet van 29 Juni van dat jaar (Ind. Stb. no. 459), inhoudende de verklaring van Nederlandsch-Indië tot rechtspersoon, met eigen eigendommen, baten en lasten en de bevoegdheid om op eigen naam leeningen te sluiten. De eerste indische leening van 1915, tot de voorbereiding waarvan de G.G. zich persoonlijk zeer veel moeite heeft gegeven, werd een groot succes.

Van het eerste oogenblik af, dat IDENBURG in het publiek over de indische geldzaken sprak en schreef, heeft hij er op gewezen, dat groote sommen noodig waren voor de economische inrichting van Indië, waar op schier elk gebied nog alles te doen was, maar dat dan ook nog geen schuld had, die maar eenigermate in verhouding stond tot zijn bezit en draagkracht. Een principieele uiteenzetting van zijn finantieele politiek is te vinden in een nota van 21 Februari 1903, ²⁾ waaruit blijkt, dat deze politiek werd gedragen door twee grondpijlers: voor buitengewone (productieve) werken mocht altijd geld geleend worden; de gewone uitgaven (niet-productief) moesten daarentegen geheel uit de gewone middelen

¹⁾ Brief van 29 Juni 1913.

²⁾ Bijl. IIe k. 1902—1903, no. 6.

bestreden worden. Aan dit principe heeft IDENBURG zich steeds gehouden en met voldoening kon hij in 1911 schrijven ²⁾:

„In de finantieel ellendige jaren 1903, '04, '05 heb ik *nooit* een uitgaaf geschrapt, die buitengewoon was, waarvoor geleend mag worden: door de „hulpverschaffing” heb ik zelfs het mogen leenen voor een bepaalde rubriek maatregelen, waarvoor te dien opzichte twijfel zou kunnen bestaan, tot een bepaald bedrag buiten kwestie gesteld. Daarentegen heb ik steeds gewaakt, met ernst gewaakt ... dat de gewone ontvangsten de gewone uitgaven dekken. En nu is dit het voortreffelijke van den tegenwoordigen finantieelen toestand, dat terwijl tengevolge van onze veel intensiever en extensiever bestuursbemoeienis en van ons juister bedrijfsbeheer, de gewone uitgaven reusachtig stegen en stijgen, de gewone middelen evenzeer, neen *nog meer* stijgen..... Ik noem dit niet alleen kerngezond maar schitterend.”

Dat IDENBURGS „hulpverschaffing”, waardoor de vicieuze cirkel: geen geld — geen uitgaven, geen uitgaven — dientengevolge geen meerdere inkomsten, doorbroken werd, een nieuwe leening niet noodzakelijk maakte (vgl. blz. 19), was eenerzijds te danken aan een algemeene economische opleving, met name tengevolge van de openlegging der buitengewesten, aan de stijging van de prijzen der producten en — nadat een principieele koersverandering had plaats gevonden i.z. het heffen van belastingen van Europeanen — aan de hogere inkomsten, die de fiscus genoot. Doch daarnaast kan het aan IDENBURG, en mede aan FOCK en DE WAAL MALEFIJT, als een verdienste worden aangerekend, dat zij de middelen in het belang der economische ontwikkeling geheel gevonden hebben op den gewonen dienst. Tengevolge van hun zuinig beheer, gaven de ongunstige jaren 1902—1905 slechts een gering nadeelig verschil van ontvangsten en uitgaven op dezen dienst te zien en bedroeg van 1906—1912 het voordeelig saldo gemiddeld f 12 miljoen.

In dat laatste tijdvak stegen 's lands uitgaven van f 167.543.000 (gewone dienst f 160.082.000), tot f 269.025.000 (gewone dienst f 247.794.000); de f 84.448.000, besteed voor buitengewone uitgaven, werden hoofdzakelijk bestreden uit de overschotten van den

¹⁾ Brief van 22 Aug. 1911 aan DE WAAL MALEFIJT.

gewonen dienst, zoodat het totale deficit van den geheelen dienst slechts f 287.000 bedroeg. ¹⁾

Achter deze cijfers schuilt het degelijke conservatieve finantieele beleid van IDENBURG, zooals mag blijken uit een door hem zelf gestelde bij de M. v. T. tot het indisch ontwerp voor de begrooting van 1916 gevoegde nota (blz. 1 en 2):

„Vindt (het) verschillend karakter van de (gewone en buiten-gewone) inkomsten in de begrooting zelve geen uitdrukking, bij de samenstelling der begrooting wordt er wel mede gerekend. Bij de raming der *uitgaven* wordt steeds groote voorzichtigheid betracht en zooveel mogelijk een te lage raming voorkomen; bij de raming der *inkomsten* wordt opzettelijk het saldo dat uit de producten der verzamelnijverheid wordt verwacht lager gesteld dan op goede gronden zou mogen geschieden.”

§ 3. Welvaarts-politiek.

Aan de geleidelijke uitvoering van de door hem ontworpen, op blz. 19 vermelde plannen — later nog uitgebreid met maatregelen in het belang van woningbouw, visscherij en bebossching van kale bergstreken —, waarmede wezenlijke belangen der bevolking werden gediend, heeft hij zich gedurig veel gelegen laten liggen. In de jaren 1905—1916 werd voor dit soort werken in het totaal een bedrag van f 46 millioen besteed, waarvan het leeuwenandeel ten goede kwam aan irrigatie, aan wegen en aan uitbreiding van het credietwezen.

Het gunstige algemeene economische beeld van die periode — de inkomsten uit de gouvernementenproducten en -bedrijven stegen b.v. in 1912 tot een bedrag, dat $1\frac{1}{2}$ à 2 maal hooger was, dan in 1905 — mag natuurlijk niet zonder meer in het credit van het bestuursbeleid geboekt worden. De regeering heeft ook den wind mee gehad: zoowel internationaal, als voor Indië in het bijzonder, was het een tijd van ongewone expansie; de investatie van groote kapitalen in Indië droeg inzonderheid bij tot een krachtige economische opleving.

Daarnaast mag echter worden gewaagd van een toenemende gouvernementeele werkzaamheid.

In het bijzonder mag gewezen worden op den gestadigen groei van het volkscredietwezen, dat sedert 1904 een voorwerp van regeeringszorg uitmaakte.

¹⁾ Overzicht der geldmiddelen van Nederlandsch-Indië van 1867 af, staat I (publicatie door het ministerie van koloniën in 1916).

De oprichting in 1905 van het departement van landbouw, waaraan ook een landbouwvoorlichtingsdienst werd verbonden, schiep gelegenheid tot het doen van waarnemingen en proeven en tot het inrichten van demonstratievelden en landbouwscholen.

Aan den arbeid van den dienst der volksgezondheid, die dateert van 1911, werd nog ten vorigen jare, in de Ie kamerzitting van 20 Mei, groote lof toegezwaaid door minister WELTER.

De toeneming van het verkeer als gevolg van den belangrijken vooruitgang op allerlei gebied, bracht met zich, dat de buitengewone landsuitgaven voor direct productieve werken — waarvoor dus geleend mocht worden — in de eerste plaats aankoop en aanleg van spoor- en tramwegen betroffen; zoowel staats- als particuliere exploitatie breidden haar materieel aanzienlijk uit, waardoor over de geheele linie het reizigers- en goederenvervoer in 1912 tot het dubbele van 1905 steeg. De staatsspoorwegen b.v. vervoerden in 1905 5.593.000 reizigers, in 1912 11.295.000, terwijl het vervoer van vrachtgoederen in deze jaren klom (in 1000-tallen k.g.) van 2.365.355 tot 4.383.570.

Een indruk van de uitbreiding der scheepvaart — aan havenwerken waren groote sommen ten koste gelegd — geven o.m. de volgende cijfers, ¹⁾ aanduidende den netto inhoud in m³ van de aangekomen schepen in een 20-tal groote ned.-indische havens:

1902	—	21.783.244
1907	—	34.269.088
1910	—	45.960.313

Ook de stijging der belastingopbrengst van f 59 millioen in 1905 tot f 94 millioen in 1912 vertoonde een gunstig beeld en werd in de hoogergenoemde nota-1916 verklaard te zijn (blz. 5) „in hoofdzaak het gevolg van den algemeenen vooruitgang der kolonie”.

De groote sommen, jaarlijks aan belastingen betaald, alsmede het meermalen tusschen bevolkingswelvaart en belastingcijfers gezochte verband nopen hier tot eenige uitvoeriger beschouwingen.

Reeds van vóór IDENBURGS landvoogdelijke periode — evenwel liggende in de lijn der ethische politiek — dateerde de inkomstenbelasting, waarvan de invoering in 1908 een principieele beteekenis

¹⁾ H. COLIJN: Neerlands Indië II, blz. 353 (1912).

had. Door deze belasting werden n.l. in hoofdzaak Europeanen getroffen, een bevolkingsgroep, die voordien geacht kon worden niet naar draagkracht te zijn aangeslagen. Bij haar was een langdurige doorwerking te constateeren geweest van den ouden geest, die het eigen volksdeel beschouwde als te staan buiten het win-gewest en daarom weigerachtig was gebleven naar evenredigheid bij te dragen aan 's lands schatkist.

Kwam deze verschuiving van lasten de inlandsche bevolking ongetwijfeld ten goede, daarnaast dringt zich de vraag op, in hoe-verre die bevolking deelde in den algemeenen vooruitgang en op welke wijze dit uitdrukking vond in de belastingcijfers. De ver-schillende pogingen, die met het oog hierop gedaan zijn, om te komen tot een nauwkeurige berekening van het gemiddeld jaar-inkomen van een inlandsch gezin, laten echter geen vaststaande conclusies toe ten aanzien van de vraag, of dit gemiddelde inkomen een stijging vertoont. Te verwonderen is dit niet, wanneer men bedenkt, dat de berekeningen niet op series opzettelijk verzamelde, vergelijkbare cijfers, maar op een aantal min of meer willekeurige taxaties berustten. ¹⁾ Aan het einde der vorige eeuw kwam HEYTING tot een bedrag van f 50, daarna SOLLEWIJN GELPKE tot f 110, VAN DEVENTER in 1904 tot f 80, STEINMETZ in 1914 tot f 122 en HUENDER ²⁾ in 1921 tot f 161. Vergelijking met de bedragen door den Inlander aan belastingen betaald, deed VAN DEVENTER tot de conclusie komen, dat 18 % van het jaarinkomen daarvoor werd opgeëischt; STEINMETZ ³⁾ kwam tot 10 % en HUENDER ⁴⁾ tot 13,2 %.

Varende op het kompas van den laatsten schrijver, zou men uit de ontwikkeling der laatste 20 jaren moeten afleiden, dat in 1921 „het belastingbetalen der Indonesiërs zoo niet even zwaar, dan toch maar weinig minder zwaar zal vallen dan in 1904.” „Het is een verontrustend verschijnsel, dat meer stijging van belasting niet valt

¹⁾ Het in 1924 uitgegeven „Verslag van den economischen toestand der inlandsche bevolking” achtte ook toen den tijd voor „statistische welvaartswaar-neming” nog niet rijp (blz. 6).

²⁾ Dr. W. HUENDER: Overzicht van den economischen toestand der inheem-sche bevolking van Java en Madoera, blz. 140 (1921).

³⁾ Verslag Welvaartsonderzoek IXbl, blz. 161.

⁴⁾ Dr. W. HUENDER, t.a.p. blz. 202.

waar te nemen; stilstand beteekent hier — bij den niet geringen bevolkingsaanwas — achteruitgang." ¹⁾

Beschouwing van de post „Landelijke inkomsten en andere grondlasten” (f 18.7 millioen in 1905 tegen f 20.5 millioen in 1912) — waaruit met het oog op de overwegend landelijke bevolking, met name voor Java en Madoera gevolgtrekkingen t.a.v. haar welvaart gemaakt kunnen worden — schijnt in verband met dien bevolkingsaanwas, naast een zuiverder landrentehoeffing sedert 1907, al evenmin de conclusie tot een noemenswaardige toeneming der bevolkingswelvaart te rechtvaardigen.

Hoe uitermate moeilijk het is, een eenigszins bruikbaren en betrouwbaren maatstaf te verkrijgen, waarmee die welvaart kan worden gemeten, blijkt wel, wanneer men de talrijke factoren in aanmerking neemt, die bij de berekening gewicht in de schaal leggen. Deels zijn dit onmeetbare subjectieve factoren. Bezie men het bedrag aan belastingen betaald als een bepaald percentage van het inkomen, dan vindt in de cijfers geen uitdrukking hoe groot het bedrag is, dat na de belastingbetaling ter bevrediging van eigen behoeften overblijft; in hoeverre dit bedrag moet dienen tot aflossing van vroeger opgenomen credieten; welke behoeften bevrediging moeten vinden (in de desa minder dan in de stad) en of dat geschiedt in ruilverkeer of tegen betaling van geld; welke de arbeidsduur is aan de verkrijging van het inkomen ten koste gelegd; welke de waarde van het geld is enz. ²⁾

De soms in westersche landen vertolkte gedachte, dat een overmatige bevolkingstoename bij een overigens gelijk productievermogen (o.a. doordien het grondbezit beperkt is), tevens een dalen van den levensstandaard en een achteruitgang van de bevolkingswelvaart beteekent, is naar oostersche begrippen onjuist, omdat de Inlander in zijn talrijk kroost een teeken van welstand ziet en een waarborg dat dit hem op zijn ouden dag niet zal laten verkommeren.

In ieder geval is het niet aannemelijk, dat de groote vooruitgang van Ned.-Indië, welke uitdrukking vond in enkele boven geciteerde cijfers, uitsluitend aan de uitheemsche bevolkingsgroepen ten goede is gekomen.

¹⁾ Dr. W. HUENDER, t.a.p. blz. 203, 246.

²⁾ J. W. MEYER RANNEFT en dr. W. HUENDER: Onderzoek naar den belastingdruk op de inlandsche bevolking, blz. 24 e.v. (1926).

HASSELMAN, in het *Algemeen overzicht van de uitkomsten van het welvaartsonderzoek*, wees — en hij ging daarbij uit van de ongunstige jaren 1904—1905 — in de verschillende takken van landbouw, nijverheid en handel, naast achteruitgang ook op vooruitgang en constateerde tevens, dat vele belemmerende elementen waren weggenomen en dat nuttige maatregelen waren getroffen. De kiemen van een opkomend vereenigingswezen, de betere arbeidsverdeeling in de groote bedrijven, alsmede de geschiktheid van den Javaan, om zich snel aan te passen aan gewijzigde omstandigheden, waren zoovele factoren, die mochten doen getuigen van een gematigd optimisme en die de toekomst hoopvol tegemoet deden zien (blz. 52, 152). Omtrent de toen reeds vrij algemeen aan den dag tredende verhooging van den levensstandaard op Java treft men de volgende zinsneden aan: „De desavrouw draagt als oorversiering niet langer een opgerold klapperblad, maar nikkelen of Berlijnsch zilveren sieraden; de „sajoer” (inlandsche groenten) wordt niet langer gegeten uit inlandsch aardewerk maar uit Delftsche aarden schotels; de inlandsche kleermaker staat met zijn Singer-naaimachine klaar om binnen een uur een jas en katok (korte broek) kant en klaar af te leveren; bij feestmalen volstaat men niet met rijst met visch- en vleeschsoorten, maar verstrekt ook Europeesche groenten uit blik, de blikjes van HUNTLEY en PALMERS vindt men in afgelegen desa's.” (blz. 349, 350).

Al kon de invloed van deze verhooging van den levensstandaard op de algemeene welvaart moeilijk precies worden vastgelegd en al werd zij in het Overzicht hoofdzakelijk toegeschreven aan het goedkoop worden van vele gebruiksvoorwerpen, zeker is, dat zij meer behoeften bij de bevolking schiep, waarmee gepaard ging een zoeken van de middelen om die behoeften te bevredigen. Tezamen met een toenemende geldhuishouding en een steeds intensiever wordend verkeer, waren dit factoren, die de energie van den Inlander prikkelden en zijn ondernemingsgeest aanwakkerden.

In het algemeen konden kort nadat de nieuwe politiek zich had doorgezet nog geen groote tastbare resultaten, o.a. in een sterk toegenomen welvaart, verwacht worden. Wat beteekenen enkele jaren in de geschiedenis van een volk, wanneer het gaat om de verheffing van dat volk? In dit verband was het degelijk voorbereide en grondig uitgevoerde systematische onderzoek, dat men

instelde naar de mindere welvaart van den Inlander reeds een belangrijke stap vooruit; een onderzoek, dat het gevolg was van nieuw verworven inzichten en waarvan de resultaten een niet te onderschatten beteekenis hadden. De gewijzigde mentaliteit was in de eerste plaats belangrijk: uitvloeisel daarvan was een politiek, welke er op bedacht was het welzijn der inheemsche bevolking op den voorgrond te stellen en een open oog te hebben voor de plichten van het moederland.

De ontwikkeling der economische en sociale krachten was daarbij een eerste vereischte, omdat uiteindelijk ieder streven naar meerdere staatkundige zelfstandigheid voor een blijvend welslagen afhankelijk is van stijgende economische levenskracht. Aandacht te besteden aan de economische weerbaarheid, als noodzakelijke voorwaarde voor een bloeiend staatkundig leven, heeft iedere koloniale overheid meer en meer als plicht leeren zien, een plicht waarvoor ook de nederlandsche overheid niet blind is gebleven.

Van IDENBURG kan worden getuigd, dat hij de eischen destijds heeft onderkend; dat hij het economisch leven heeft gestimuleerd en op schier elk gebied het initiatief heeft genomen. Nadat hij zoo voor de geestelijke weerbaarheid den grondslag had gelegd, richtte hij zijn aandacht meer op de onderwijsvoorziening en de opleiding der bevolking tot het zelf behartigen van haar staatkundige belangen.

De geestelijke verheffing der inlandsche bevolking sloot aldus aan bij de verzorging van haar materiele welvaart: zij beteekende de tweede fase in de ontwikkeling der ethische politiek. Zij maakte voor IDENBURG een essentieel punt uit: immers, de zedelijke roeping om de volkeren van den indischen archipel op te voeden lag vooral op geestelijk gebied (vgl. blz. 16). Het overplanten van den wortel, die de hoogere christelijke beschaving draagt, bevatte m.n. de kiem voor alle verdere ontwikkeling.

§ 4. Onderwijs-politiek.

Uit de hoogergenoemde nota van 1904 (vgl. blz. 20) blijkt, dat aan IDENBURG van den beginne een werkschema voor de uitbreiding van het onderwijs voor oogen heeft gestaan. Hij heeft daartoe alle beschikbare krachten willen inschakelen, omdat de organisatie van een eigenlijk volksonderwijs van staatswege de finantieele krachten ten eenenmale te boven zou gaan. Om die reden (en ook omdat het inlandsche onderwijs, zooals dit van gouvernementswege werd gegeven, steeds min of meer propaganda voor den Islam maakte)

achtte hij krachtigen steun van het volksonderwijs door de zending verstrekt, in het geldelijk en politiek belang van den staat. Voorzover het particulier initiatief te kort schoot — aldus de nota — zou voor de grootere plaatsen gestreefd moeten worden naar uitbreiding der bestaande 1e en 2e klasse scholen en voor de plattelandsbevolking naar scholen, die bij de eerste behoeften aansloten.

Verstreckende plannen werden op dit gebied ontworpen door minister FOCK. Mede onder den indruk van de in 1901 geconstateerde mindere welvaart der bevolking, gelastte deze bewindsman een onderzoek naar den stand van het inlandsche onderwijs, om te komen tot uitbreiding en reorganisatie en om den Inlander op te voeden in industrieele richting.

Als resultaat van dit onderzoek werden in 1909 een drietal inlandsche ambachtsscholen geopend en wat belangrijker was: werd een aanvang gemaakt met het onderwijzen der nederlandsche taal op de 1e klasse scholen. Door het ontbreken van een eigen nationaal onderwijs in Indië, was de vraag naar westersch onderwijs en naar kennis van het nederlandsch, na 1900 bij de hogere inheemsche klassen sterk toegenomen; zij zagen hierin den weg, om de westerse cultuurgoederen deelachtig te worden en, wat wellicht nog zwaarder woog, om zich een betere positie in de maatschappij te verwerven.

Van zeer wijde strekking — „zonder overdrijving de belangrijkste beslissing in de 20e eeuw ooit ten aanzien van het onderwijs voor den Inlander genomen” ¹⁾ — was de instelling van de desaschool, die het onderwijs voor het geheele volk bereikbaar wilde stellen.

De consequentie hiervan was, dat de 2e klasse school — voorheen de meest verbreide lagere school voor Inlanders, door FOCK nog op den voorgrond geschoven — veel van haar beteekenis moest inboeten, hetgeen VAN DEVENTER aanleiding gaf tot het verwijt aan het kabinet-HEEMSKERK, dat dit „een groote fout (had) gepleegd, door geen gebruik te maken van de schoone gelegenheid, die het door het vorig Kabinet was geboden, om het volksonderwijs op Java

¹⁾ Dr. I. J. BRUGMANS: Geschiedenis van het onderwijs in Nederlandsch-Indië, blz. 305 (1938).

eens flink op pooten te zetten.”¹⁾ Deze critiek was niet juist, want het plan-FOCK, dat beloofde het aantal 2e klasse scholen op te voeren van 300 tot 1000, was voor verwezenlijking niet vatbaar gebleken; niettemin waren er van 1907—1911 toch nog een 350 van deze scholen geopend. Sterkere stijging nog vertoonde het aantal desascholen, dat van 723 in 1909 tot 2531 in 1912 klom; het leerlingenaantal bedroeg in die jaren resp. 43.713 en 166.965. De totale kosten voor het inlandsch onderwijs, die ten laste van den lande bleven en die in 1906 nog maar f 1.875.349 bedroegen, stegen in 1912 tot f 5.017.701.

Volgens DE WAAL MALEFIJT ging deze ontwikkeling snel genoeg. En was het niet IDENBURG, die reeds in November 1908 — in antwoord aan VAN DEVENTER — zeide: „... ik meen dat het tempo waarin wij ons de laatste jaren bewogen hebben, zoowat het snelste is dat wij kunnen aannemen niet alleen met het oog op het geld, maar ook met het oog op de personeele krachten. En ik meen tevens dat dit tempo zeer voldoende is.”

In ander verband uitte IDENBURG — ditmaal met het oog op de bezetting van het departement van onderwijs — veel later nog eens de klacht over gebrek aan personeel:²⁾

„Bij de bespreking met Dr. HAZEU³⁾ bleek mij weer hoe verbazend we hier lijden onder personeelsgebrek..... Er zijn verschillende belangrijke zaken op onderwijsgebied, die en Dr. HAZEU en ik gaarne en spoedig willen, maar die eenvoudig niet *kunnen* worden voorgebracht, omdat het onderwijsdepartement niet beschikt over voldoende aantal behoorlijk voor groote voorstellen geschikte personen: — en ze niet kan krijgen..... Het werk nam zoo verbazend toe en de goeden vinden zoo gemakkelijk een ruim bestaan buiten 's Lands dienst.”

De benoeming van HAZEU tot directeur van onderwijs en eeredienst in 1911 was uiting van IDENBURGS vasten wil om zijn onder-

¹⁾ In zijn Ie kamerrede van 29 Dec. 1911. VAN DEVENTER had in zijn Gids-artikelen *Een Bemiddelingsvoorstel* (1902) en *Koloniale Hervorming?* (1904) reeds aangedrongen op een reorganisatie van het volksonderwijs. Van hem is afkomstig de bekende trits educatie — irrigatie — emigratie, waarmee de leidende beginselen voor de volks-„opheffing” werden gegeven, in welke reeks de educatie in lateren tijd de vooraanstaande plaats innam.

²⁾ Brief van 1 Jan. 1914 aan PLEYTE.

³⁾ De directeur van onderwijs en eeredienst.

wijspolitiek door te zetten. Vóór diens optreden treft ons meermalen de klacht over de langzame afdoening van zaken bij het departement van onderwijs. Men zag daar de noodzaak van vele voorstellen niet in en dit had herhaaldelijk een persoonlijk ingrijpen van den gouverneur-generaal ten gevolge. De geest moest worden omgezet, doch om het geheele departement te doordringen van het inzicht, dat aan inlandsche behoeften op dit gebied meer recht moest weder-varen, diende in de eerste plaats het departementshoofd zelf daarvan doordrongen te zijn. Volgens IDENBURG was er op dat moment slechts één man in Indië — zij het dat deze wellicht verder wilde gaan in de verwezenlijking zijner ideeën, dan de landvoogd zelf — die door zijn kunde en zijn kennis van den Inlander hem helpen kon, door met autoriteit en doortastendheid op te treden. Die man was HAZEU, van wien de Encyclopaedie van Ned. Oost-Indië (dl. VII, blz. 169) getuigt, dat hij voor vele Europeanen als de verpersoonlijking van de z.g. ethische politiek gold en dat voor vele Indonesiërs „toean Asé” de groote voorvechter van hun rechten was.

§ 5. Staatkundige ontwikkeling.

Een derde terrein betrad de ethische politiek met haar staatkundige werkzaamheid, die zich o.m. uitte in een gewijzigde houding tegenover de buitengewesten. Strikte onthoudingspolitiek was sedert 1833 aan de gouverneurs, residenten en assistent-residenten, op verbeurte van hun ambt opgedragen en nog in 1861 beschouwde de minister van koloniën LOUDON „elke uitbreiding van ons gezag in den Indischen Archipel als een schrede nader tot onzen val”.

Zoolang Indië de positie bekleedde van wingewest en elke gebiedsuitbreiding geld zou kunnen kosten, welk risico men niet genegen was te dragen, bleef Java het centrum van het gevestigd gezag. Wijziging in de opvattingen omtrent de taak van het moederland tegenover de koloniën, waardoor ook de plichten van het moederland hun accent ontvingen, had tengevolge, dat het nederlandsche bestuur zich met de afgelegen gebiedsdeelen intensiever ging bezig houden. Aan VAN HEUTSZ komt de eer toe, dit bestuur te hebben uitgebreid, eerst in Atjeh, later in midden-Sumatra, Borneo, Celebes, de Kleine Soenda-eilanden, de Molukken en zelfs in Nieuw-Guinea.¹⁾ Hij zag in, dat de contracten met de inlandsche

¹⁾ Vgl. kaart 10 uit den Atlas van Tropisch Nederland, in 1938 uitgegeven door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap. Hieruit ziet men, dat in de

vorsten slechts vodies papier zouden zijn, wanneer de nederlandsche overheid niet in staat zou blijken, zoo noodig haar wil te doen eerbiedigen. Zijn onwankelbaar optimisme — „alles kan” — stelde hem in staat, met de beperkte middelen, die hem ten dienste stonden, de nederlandsche suprematie overal in den archipel te doen erkennen. Zijn „korte verklaring” ¹⁾ is de grondslag geworden voor de latere politiek in de buitengewesten.

Toen VAN HEUTSZ in 1909 als G.G. aftrad, had het imperium zijn afronding verkregen; tot in de uiterste hoeken van het koloniale grondgebied hadden orde en rust hun intrede gedaan. Een mijlpaal in de geschiedenis was daarmede bereikt, doch een mijlpaal beteekent (zooals SOMER aan het slot zijner dissertatie over de korte verklaring opmerkt) niet slechts een einde, maar vooral een begin. En zoo wachtte IDENBURG, die VAN HEUTSZ opvolgde en die op de grondslagen door zijn voorganger gelegd kon voortarbeiten, niettemin een geheel nieuwe taak. VAN HEUTSZ was opgetreden militair manu, IDENBURG's opdracht was het, nu Nederland doelbewust aan den willekeur der radja's een einde had gemaakt en zichzelf de opperste leiding had verzekerd, die opperste leiding doelbewust en bestendig te richten. De belangen hunner onderdanen moesten den vorsten boven hun eigenbelang komen te staan — instelling van landschapskassen —, hun activiteit moest worden geprikkeld tot het voeren van een rechtvaardig en goed bestuur. In het uiterste geval moest het mogelijk zijn een zelfbestuurder wegens wanbeheer af te zetten en zijn gebied in rechtstreeksch bestuur over te nemen. ²⁾ Hiervan kon een heilzame preventieve werking uitgaan, die deed waken tegen verslapping.

jaren na 1898 een grootere gebiedsoppervlakte onder daadwerkelijk nederlandsch gezag is gebracht, dan in de eeuwen daarvoor.

¹⁾ Art. 3 van deze verklaring, die door de zelfbestuurders wordt ontleend, luidt: „dat ik zal nakomen en handhaven alle regelingen die met betrekking tot door of namens de Koningin der Nederlanden dan wel den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië of diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden vastgesteld of toepasselijk verklaard en dat ik in het algemeen alle bevelen zal opvolgen, die mij door of namens den Gouverneur-Generaal of diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden gegeven”.

²⁾ In 1911 gebeurde dit met den sultan van Riouw. Dat was voor den G.G. een moeilijke beslissing. Vier jaren later werd de sultan van Ternate van zijn waardigheid ontheven.

Het volgen van dezen weg bood de meeste waarborgen voor een geleidelijke ontwikkeling, welke met behoud der traditie en zonder bezwarende kostenvermeerdering kon plaats hebben. Beschaamd zijn de verwachtingen geworden van hen, die van de openlegging der buitengewesten een finantieele katastrofe voorzagen: integendeel, een economische opleving is er het gevolg van geweest, het groot-kapitaal zag zich daardoor nieuwe mogelijkheden geopend, de export van bevolkingsproducten nam een ongekende vlucht en de schatkist is er wel bij gevaren.

Zijn hiermede de hoofdlijnen gegeven voor den staatkundigen uitbouw op de nieuw gelegde fundamenten, elders vond de uitvoering voortgang der beginselen, die waren neergelegd in de decentralisatiewet van 1903 en werden achtereenvolgens in vijf jaar tijds 16 gemeenten en 15 gewesten als locale ressorten in den zin dezer wet ingesteld. De omstandigheid, dat de practijk zich hierbij anders heeft ontwikkeld, dan de wetgever van 1903 zich had voorgesteld, in zooverre n.l. de instelling der gedeelten van gewesten aan die der gewesten is voorafgegaan, deed prof. VAN VOLLENHOVEN concluderen (tevens met het oog op eenige andere niet uitgevoerde wettelijke bepalingen), dat wet en practijk maar „zeer ten deele” met elkaar overeenstemden. Meer gerechtvaardigd schijnt wat mr. J. J. SCHRIEKE daartegen aanvoerde: het verloop der invoering was op ondergeschikte punten anders geweest; op geleidelijkheid voorts was al te zeer de nadruk gelegd — waarmee in hoofdzaken strijd tusschen wet en uitvoering door VAN VOLLENHOVEN niet aannemelijk is gemaakt.¹⁾

Inderdaad was waar, dat van de medewerking der indische ingezetenen tot behartiging van de publieke zaak (autonomie en zelfbestuur, vgl. blz. 18) aanvankelijk nog weinig of geen sprake was. Een bescheiden begin was gemaakt bij de verkiezing van europeesche afgevaardigden voor den gemeenteraad door europeesche ingezetenen.

Doch daartegenover stond, dat de „administratieve” decentralisatie (het overdragen van bevoegdheden van het centraal gezag op lagere bestuursorganen, vgl. blz. 18) een hooge vlucht nam.

¹⁾ Mr. J. J. SCHRIEKE: Ontstaan en groei der stads- en landgemeenten in Nederlandsch-Indië, blz. 14, 15 (1918).

In zijn boek over de ontwikkeling der stads- en landgemeenten, geeft SCHRIEKE dan ook, naast critiek, blijk van waardeering, wanneer hij spreekt over de groeikracht der nieuwe gemeenten, die zich uitbreidden ver buiten het wettelijk afgebakend terrein (blz. 25 e.v.). De koloniale verslagen bieden daaromtrent gegevens; een sprekend beeld van de gestadig in omvang toenemende finantieele huishouding der locale ressorten geven de volgende cijfers uit het decentralisatieverslag 1915—1916, blz. 66:

	I Jaarlijksche uitkeering van het land aan de locale res- sorten in guldens	II Totale ont- vangsten der locale res- sorten in guldens	III Uitgaven der locale res- sorten in guldens	IV Niet verwerkte bedragen (ver- schil II en III) in procenten	V Bronnen van inkomsten naast 's lands kas in procenten (I en II)
1905	357.000	392.503	303.147	23	9
1907	2.324.314	3.209.960	2.325.999	28	28
1909	4.550.220	7.646.130	6.089.038	20	41
1912	5.209.675	13 003.798	9.252.326	29	60

Dat die ontwikkeling in de eerste plaats den gouverneur-generaal ter harte ging, spreekt vanzelf. Hij was het, die de totstandkoming van de decentralisatiewet had voorbereid en die later nauw betrokken werd bij de uitvoering daarvan. Ook had hij zijn aandeel in de voorbereiding van de noodig geachte bestuursreorganisatie en gaf hij zijn opinie over de eventueel in het leven te roepen gouvernemen-ten. De ontwikkeling der besprekingen daarover had zijn volle aandacht en elke stagnatie betreurde hij.

In een brief van 21 October 1911 schreef IDENBURG aan den minister — en hij legde daarmee de wijde strekking van de aanhangige ontwerpen bloot — :

„Mij doet de afvoering van de bestuursreorganisatie van de agenda veel leed. De oppositie daartegen heeft daardoor gelegenheid zich beter te organiseeren. En die oppositie zal niet gering zijn. Al wat conservatief is zegt dat den inlander niet meer zelfstandigheid kan worden toegekend. En daarin is

natuurlijk een element van waarheid. Maar hij zal die zelfstandigheid nooit kunnen krijgen als hem niet de *gelegenheid* wordt gegeven om die te verkrijgen en om zich daarin te oefenen. Vroeger was het algemeene twijfel aan het intellect van den inlander: nu wordt het twijfel aan de mogelijkheid om zijn slapheid af te leggen. Ik geloof dat van den inlander *veel* te maken is en dat het plicht is — onze plicht, om hem de gelegenheid te geven om te toonen wat hij kan."

En op 12 November d.a.v.:

„Wij staan voor een *ontzaglijken* drang naar ontwikkeling en naar gebruikmaking van gaven bij de bovenste lagen van de inlandsche bevolking..... Wij moeten zorgen dat wij de leiding houden van die beweging. Dat is onze plicht, maar dat is ook ons belang. Ik hoop dat de reorganisatie spoedig — en in ruimen zin opgevat — kan worden ter hand genomen."

De hier gegeven citaten leggen getuigenis af van IDENBURGS vooruitstrevendheid. Er spreekt begrip uit voor de verlangens der inlandsche bevolking en voor den plicht der overheid, den bestaanden drang bij de bovenste lagen dier bevolking te leiden en er een uitweg voor te zoeken. IDENBURG zag dien uitweg in vrije meeningsuiting en uiteindelijk in de instelling van een college, waar de staatszaken in het openbaar zouden worden besproken. Dat het in 't leven roepen van een kolonialen raad een innige wensch van hem was, waarvan de vervulling hem met enthousiasme kon vervullen, blijkt, wanneer hij aan den minister schrijft ¹⁾:

„Ik hoop zeer dat gij deze zaken zult kunnen bespoedigen. Het is een illusie van mij om den eersten Kol. raad te openen...."

Als uitvloeisel der decentralisatiewetgeving van 1903 had art. 111 Rr. een beperking ondergaan. Niet meer verboden waren sedertdien vereenigingen en vergaderingen uitsluitend strekkende tot het aanbevelen van personen voor het lidmaatschap der gewestelijke en plaatselijke raden (Ind. Stb. 1905, nos. 137 en 181). Deze eerste stap op den weg, die leidde in de richting van volledige vrijheid tot vereeniging en vergadering, werd spoedig door andere gevolgd. In den aanvang van het jaar 1911 drong de minister er met klem bij de indische regeering op aan, spoedig een ontwerp in gereedheid te brengen tot nadere wijziging van het artikel. Als uiteindelijk

¹⁾ Brief van 9 Jan. 1911.

resultaat van de daarop gevolgde werkzaamheden werd vier jaar later het verbod van vereeniging en vergadering uit het regeerings-reglement geschrapt.

Geheel in het kader der ethische politiek paste voorts het K.B. van 19 Maart 1906 (Ind. Stb. no. 270), waarbij alle belemmerende praeventieve bepalingen voor het drukken van stukken werden opgeheven.

Een belangrijk punt in IDENBURGS bestuursbeleid, waaraan hij zelf groote waarde hechtte en op grond waarvan hij aan scherpe critiek heeft blootgestaan, verdient hier nadere bespreking.

§ 6. Een nationale lijn.

„De uitbreiding van het Christendom in Indië, als wortel van onze hoogere beschaving, is een zaak van groot *politiek* belang,” had hij bij zijn eerste optreden in de IIe Kamer gezegd. Wat beteekende die uitspraak voor de practijk? Beteekende zij een overbrengen der antithese op het koloniale terrein?

Vanaf 1901 hadden afwisselend rechtsche en linksche ministers van koloniën elkaar opgevolgd. Bij ieder optreden van een nieuwen bewindsman waren woorden gewijd aan het — bij voorkomend geval — verschil in politieke richting en iederen keer was de nadruk gelegd op de continuïteit in het koloniale beleid.¹⁾ In 1909 nog constateerde dr. BOS: „dat omtrent het koloniale vraagstuk, inderdaad in de geheele Kamer mag ik wel zeggen vrij groote eenstemmigheid bestaat.”

Was nadien de oude beproefde lijn onderbroken en had de regeering de voorheen aangehangen beginselen overboord gezet? Wie enkele couranten of periodieken uit dien tijd doorbladert, zal spoedig op heftige polemieken stuiten pro of contra het beleid van den G.G. De verwijten, daarin tegen den landvoogd ingebracht, raakten hoofdzakelijk die punten van dat beleid, welke uitvloeisel waren van het boven weergegeven politieke beginsel, zooals de schoolpolitiek en de uitvaardiging der Zondag- en pasarcirculaires.²⁾

¹⁾ Mr. H. A. IDEMA: Parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië, blz. 146, 187, 221, 235 (1924).

²⁾ In de Zondagcirculaire (van 3 Aug. 1910 no. 1741, bijbl. 7297) uitte de landvoogd den wensch, dat de landsdienaren zich zouden onthouden van elke officieele of semi-officieele bemoeienis met feestelijkheden op Zondag. De pasarcirculaire (van 23 Aug. 1910 no. 1934, bijbl. ?) drong aan, waar mogelijk en in dat geval zoo spoedig doenlijk, op afschaffing van het houden van pasars op Zondag — behoudens gegronde bezwaren.

De lezing der handelingen vestigt den indruk van een verscherping der tegenstellingen op koloniaal gebied tusschen rechter- en linkerzijde. Welke gevolgtrekking zou men daarenboven maken uit de koloniale paragraaf van het vrijzinnig concentratiemanifest voor de verkiezingen van 1913:

„Door opgedrongen kerstening dreigt het moederland de inlandsche bevolking onzer koloniën van zich te vervreemden. Het drijven om gouvernementsscholen te doen plaats maken voor scholen der christelijke secten brengt den schoolstrijd ook naar Indië over. Ons koloniaal bezit wordt aan gevaar blootgesteld ten gevolge van eene politiek, die lijnrecht ingaat tegen jarenlang beproefde beginselen van koloniaal beleid.”?

Dreigde daarmede de partijstrijd niet in zijn vollen omvang naar het overzeesche gebied te worden overgebracht?

De verdere politieke ontwikkeling is anders geweest. De stembusuitslag in 1913 bracht den heer PLEYTE op den ministerszetel. En tegen veler verwachting verzocht deze bewindsman, nog voor kort candidaat van bovengenoemde concentratie, aan IDENBURG zijn post niet te verlaten en een hartelijke samenwerking te blijven betrachten. De tusschen minister en gouverneur-generaal gewisselde telegrammen zijn te dezen opzichte veelzeggend:

Telegram van den minister van koloniën van 29 Aug. 1913, no. 555:

Heden functie aanvaard Vertrouw op hartelijke samenwerking...

PLEYTE.

Telegram van den gouverneur-generaal van 30 Aug. 1913, no. 777:

Antwoord 555 Indien U.E. meent dat ondanks koloniale paragraaf in vrijzinnig concentratie manifest van October November jongstleden tusschen ons even goede samenwerking mogelijk is als heeft bestaan tusschen Rooseboom en mij ben ik daartoe gaarne bereid en verzoek ik Uwen krachtigen steun Wil mij seinen of ik Uwe bedoeling juist verstond.

IDENBURG.

Antwoord van den minister van 4 Sept. 1913:

Ik vertrouw inderdaad dat verschil in politiek beginsel geen

beletsel zal zijn voor goede samenwerking en aanvaard volgaarne Uwe bereidverklaring daartoe.

PLEYTE.

Antwoord van den gouverneur-generaal van 5 Sept. 1913:

Ik deel geheel in Uw gevoelen en wensch U van harte succes.
IDENBURG.

Welke gevolgtrekkingen zijn nu hieruit te maken?

Uiteraard bestond er verschil in *beginsel* tusschen „links” en „rechts”. De linkerzijde zou de politieke wenschelijkheid van de uitbreiding van het Christendom in Indië destijds nooit onderschreven hebben. Een andere kwestie was, in hoeverre men, ondanks verschil in beginsel, tot overeenstemming en samenwerking in de *praktijk* kon geraken. ¹⁾ De mogelijkheid daartoe bestond zeer zeker; ook VAN DEVENTER b.v. verklaarde bij herhaling in de kamer, dat men het op dit punt dikwijls eens kon zijn. ²⁾

De vraag wordt nu, of IDENBURG die mogelijkheid heeler harte heeft aangegrepen, m.a.w. of hij zich door eng partijbelang — gelijk de critiek staande hield — heeft laten drijven, dan wel waarlijk aan een *nationale* taak heeft gewerkt, Indië tot heil.

Van belang is, dat IDENBURG nooit de antithese op koloniaal gebied heeft gewenscht. Hij zag ver buiten de partijgrenzen uit en verschil in beginsel heeft hem niet belet met vrijzinnigen als ROOSEBOOM en PLEYTE in de tact-vereischende verhouding minister—gouverneur-generaal samen te werken. IDENBURG was het, die in 1904 den niet tot de rechterzijde behoorenden VAN HEUTSZ voordroeg als G.G. In een nota van 20 Juli van dat jaar, een aanvulling inhoudende op de door den minister voorgestelde instructie voor den nieuwbenoemden gouverneur-generaal, schreef deze laatste: „De door den Minister gestelde praemisse omtrent de geestelijke belangen in Indië zou ik in dezer voege gaarne onderschrijven willen: „Onze overheid in Ned. Indië erkenne, dat het èn voor de geestelijke èn voor de stoffelijke verheffing der volken van

¹⁾ Alleen deze kwestie vindt hier bespreking. Het was niet de taak van den G.G. IDENBURG, bepaalde *partijbeginselen* te propageeren. Te dien aanzien nemen men kennis van IDENBURGS redevoeringen als afgevaardigde der A.R. partij (opgenomen in een extranummer van „A.R. Staatskunde”: *Ter Nagedachtenis aan Z.E. A. W. F. Idenburg*.

²⁾ Handelingen IIe k. 1913—1914, blz. 109.

den Indischen archipel gewenscht is, dat het Christendom allerwege onder hen ingang vinde".

Wanneer er verschil wordt gezien tusschen IDENBURGS handelwijze en die van zijn voorgangers, dan ligt dat daaraan, dat IDENBURG meer dan zij het *algemeen* belang heeft onderkend in de actie van zending en missie en in die van het particuliere onderwijs. ¹⁾ Hij heeft deze actie bevorderd en heeft haar ingeschakeld in één groot verband, zoodat zij naast het gouvernement werkzaam kon zijn in de vervulling van Neêrlands plicht tegenover Indië's bevolking. Teekenend is, dat het aantal gesubsidieerde scholen op godsdienstigen grondslag onder FOCK relatief (in verhouding tot het aantal gouvernementsscholen) hooger was dan onder zijn opvolgers in het volgend kabinet; ook de stijging van het aantal christelijke scholen, absoluut genomen, was gedurende de periode IDENBURG—DE WAAL MALEFIJT iets minder.

In de lijn van IDENBURGS streven lag de voorgenomen — niet ten uitvoer gebrachte — Minahassaregeling, waarbij de duurdere gouvernementsscholen in de Minahassa zouden worden geconverteerd in het goedkoopere beter aan het leven ter plaatse aangepaste type der zendingsscholen en waarbij het onderwijs zou worden overgelaten aan de zending. Dat hier geen eenzijdig najagen van partijbelangen plaats vond, blijkt wel daaruit, dat de plannen voor deze regeling reeds onder FOCK waren voorbereid. IDENBURG achtte de uitvoering noodzakelijk, maar was niet onverdeeld enthousiast ²⁾:

„Het verwondert mij, dat de zending aan de Minahassaregeling wil, zooals die door FRIJLING is gedacht en die ook m.i. de eenig uitvoerbare is. Ik denk, dat de zending er zeer veel moeite door hebben zal...”

Uiting van IDENBURGS streven waren ook de Soemba- en Flores-

¹⁾ Op 9 April 1912 schreef IDENBURG aan KUYPER: „En de verschillende vraagstukken voor zoover die met onze beginselen samenhangen zijn zoo ontzettend moeielijk: vooral omdat men hier *nooit* bij de uitvoering steun heeft in de overtuiging der ingezetenen..... Men is dus hier niet klaar als men een oplossing heeft, die theoretisch bevredigt, maar men staat dan nog altijd voor de vraag: hoe zal dit nu gerealiseerd worden? Het is inderdaad zeer zwaar..... Elke wetgeving en alle bestuur zal moeten worden gedragen door de instemming van althans een groep der ingezetenen en die mist men hier voor alles wat uit ons beginsel komt.”

²⁾ Brief van 27 April 1911 aan DE WAAL MALEFIJT.

regelingen, waarbij het onderwijs op Soemba en Flores werd uitbesteed resp. aan de gereformeerde zending en aan de R.K. missie, die op deze eilanden werkzaam waren en derhalve betere aanknooppingspunten bij de bevolking hadden, dan rechtstreeksch gouvernementsonderwijs vooreerst zou kunnen vinden. Deze regelingen zijn in beginsel gehandhaafd gebleven.

Een rapport van 19 Febr. 1912, over de inlandsche pers, van den wd. adviseur voor inlandsche zaken RINKES — geen geestverwant in engeren zin van IDENBURG — stelt ons in staat de uit het concentratiemanifest sprekende bezorgdheid aan de feiten te toetsen:

„De kwestie van Islam en Christendom wordt, bijna uitsluitend naar aanleiding van artikelen in de Locomotief, van tijd tot tijd besproken, op vooralsnog vrijwel onbezorgde wijze. Opgemerkt dient te worden dat indertijd ook de pasarcirculaire, waarover in de Europeesche pers talloze, veelal onjuiste, besprekingen voorkwamen, in de hier behandelde Inlandsche bladen, dank zij de spoedig op de uitvaardiging daarvan gevolgde toelichting van Regeeringswege, slechts zeer terloops werd aangeroerd, terwijl van de voorschriften over Zondagsrust meermalen met ingenomenheid wordt melding gemaakt.”

Ten overvloede worden hier eenige passages geciteerd uit de door TJOKROAMINOTO, TJOKROSOEDARNO en HADIWIDJOJO, bestuursleden der Sarekat Islam, onderteevende notarieele acte van 8 Juli 1913, waarbij comparanten, die als zoodanig voor de S.I. waren werkzaam geweest en daardoor met zeer veel Inlanders in aanraking waren geweest, verklaarden:

„dat zij, comparanten, dus kunnen worden beschouwd op de hoogte te zijn van de wordingsgeschiedenis van de Sarekat Islam;

„dat zij hierbij uitdrukkelijk als hunne stellige meening te kennen geven:

„A. dat de wordingsgeschiedenis van de vereeniging Sarekat Islam niets te maken heeft met wat herhaaldelijk in de Indische dagbladpers beweerd wordt, als zou van overheidswege eenige pressie worden uitgeoefend op het overgaan van Mohamedanen tot den Christelijken godsdienst;

„B. dat zij in hunne omgeving ook niet bespeurd hebben, dat de juist bedoelde pogingen (zoo die gedaan zijn) eenige ontsteking onder de Inlanders hebben teweeggebracht;

„C. dat de Inlanders niet belemmerd worden in de uitoefening hunner Mohamedaansche godsdienstplichten en uit den aard der zaak daarin ook niet belemmerd willen worden, doch dat als vast en zeker kan worden aangenomen, dat de vereeniging Sarekat Islam niet is opgericht als een bolwerk tegen den Christelijken godsdienst of tegen elken anderen godsdienst, welke die ook zij; ...”

IDENBURGS standpunt in al deze aangelegenheden leert men het beste kennen uit een door hem als G.G. aan minister PLEYTE gericht brief van 1 Jan. 1914. Hij wijst dezen daarin op hetgeen door dr. BOS in de Kamer was gezegd ¹⁾, die in het algemeen belang voor de subsidieering van het zendingsonderwijs zou willen zijn, hoezeer ook confessioneel getint en die den nadruk er op gelegd had, dat de staat in lange jaren het particuliere initiatief, dat door andere drijfveeren werd gedreven, in Indië nog niet missen kon. IDENBURGS eigen woorden rechtvaardigen de voor de hand liggende conclusie, die uit het voorgaande is te trekken, dat door de bevordering van zendings- en particuliere onderwijs-actie door hem een waarlijk *nationaal* en derhalve ook *indisch* belang is gediend:

„.... ik zou U ... in het belang van de geheele koloniale politiek, die zoo weinig mogelijk partijzaak moet zijn — wel willen verzoeken om eens te overwegen of U U niet duidelijk kunt aansluiten bij Dr. BOS. ... Het zou een *zegen* zijn voor Indië als het bijzonder onderwijs het vertrouwen en het wèl-willen had van alle partijen. *Ik* ben mijnerzijds volkomen bereid om daartoe de facultatiefstelling van het bijwonen van het godsdienstonderwijs te bevorderen (het is trouwens opmerkenswaard, dat *ik* en niet een van mijn vrijzinnige voorgangers dit beginsel geïntroduceerd heb) en alle overheidstoezicht dat tot waarborg van goed onderwijs noodig is. Kan men zich van links niet indenken in het nuchtere feit, dat alleen reeds het aantal benoodigde Europeesche onderwijzers dwingt om dankbaar de hulp van het bijzonder onderwijs te aanvaarden; ...

„En telkens en telkens stuit ik op het gebrek aan Europ. onderwijzers: voor de Europ. scholen; voor de inl. scholen 1e kl.; voor de Holl.-Chineesche scholen. Ik zou zoo gaarne veel, veel sneller vooruit willen, maar ik kan niet door gebrek aan onderwijskrachten. En daarom alleen reeds zou ik het zoo hartelijk toejuichen als *alle* partijen het particuliere onderwijs welgezind waren.”

¹⁾ Handelingen IIe k., 1913—1914, blz. 157, 158.

Welke conclusie is nu te trekken uit de door de nederlandsche regeering gevolgde gedragslijn t.a.v. Ned.-Indië, gedurende het ter sprake gebrachte tijdvak? Kan sedert 1901 van een bepaalden koers gesproken worden, van algemeen aanvaarde beginselen, welke ook na het aftreden van het kabinet-KUYPER in 1905 als richtsnoer bleven dienen voor de uitoefening van het practisch regeeringsbeleid?

§ 7. Een continu streven. Vrijheid tot proefnemingen.

Onjuist is naar bescheiden meening de in 1912 door HASSELMAN vertolkte opinie, welke werd samengevat in de volgende bewoordingen: „Nu en dan wordt een vuurpijl opgelaten, die door ongewone schittering ieders aandacht trekt, maar weldra uitgedoofd is, en vergeten wordt. Men denke aan den decentralisatie-vuurpijl, weleer de hoop der toekomst, thans kwijnend in flauwe schemering; aan den inzinkings-vuurpijl; aan het drievoudige salvo: educatie — irrigatie — emigratie; aan de spontane, doch geheel onvoldoend voorbereide actie inzake het lager Inlandsch onderwijs; ...”¹⁾

In stede van „momentele opflikkeringen van belangstelling en energie” in de indische politiek te willen opmerken, moet daarin veeleer een *continu streven* gezien worden, een voortdurend pogen om de inlandsche bevolking op te voeden en vooruit te brengen. Dit streven uitte zich niet slechts in woorden, doch ook in daden. In den aanleg van irrigatiewerken en verkeerswegen bevorderde men de economische welvaart der bevolking, met de uitbreiding van het onderwijs beoogde men de weerbaarmaking van den Inlander, en de verbetering der bestuursorganisatie moest hem den weg banen om geleidelijk meer bij de behartiging der staatszaken te worden betrokken. Niet vergeten moet daarbij worden, dat daarmee een tot nog toe onbetreden weg werd ingeslagen. Uit dien hoofde is een aarzelende houding in veel gevallen te verklaren. Staatsmanskunst en durf waren noodig om het schip van staat veilig tusschen de talloze klippen door te sturen. Nieuwe methoden moesten gevonden worden, nieuwe regelingen moesten uitvoering geven aan nieuwe wetsbepalingen. De wetgever en de hooge administratieve organen hielden de uitwerking der aanvaarde beginselen niet langer in eigen hand, maar lieten deze over aan lagere instanties. In de practijk moest onmisbare ervaring opgedaan worden: naast een

¹⁾ H. COLIJN: Neerlands Indië II, blz. 78 (1912).

gericht streven, dat zich langs bepaalde richtlijnen verwerkelijkte, moest een zekere *vrijheid tot proefnemingen* bij de uitoefening van wetgeving en bestuur worden in acht genomen. Deze vrijheid is in het bijzonder voor deze periode kenmerkend.¹⁾

Deze vrijheid komt uit in de wet van 1905, waarbij het aan Indië mogelijk werd gemaakt in het belang der economische ontwikkeling tot een bedrag van f 40 miljoen gelden op te nemen. Als eenige beperkende bepaling werd opgenomen, dat dit geld besteed zou worden voor maatregelen van buitengewonen aard en zoo ziet men het lijstje van vijf onderwerpen, waarvoor aanvankelijk een bedrag was uitgetrokken, uitgroeien tot acht, later inkrimpen tot twee.

Boven (blz. 34) werd er op gewezen, hoe VAN VOLLENHOVEN strijd constateerde tusschen de decentralisatiewet en haar uitvoering. Veeleer moet er o.i. de nadruk op gelegd worden, dat de wetgever zich in 1903 nog geen gedetailleerde voorstelling van het verloop der decentralisatie kon maken en dientengevolge tot geleidelijkheid en behoedzaamheid moest aanmanen. Bij KLEINTJES²⁾ leest men, dat de locale-raden-ordonnantie, die aan de decentralisatiewet uitvoering gaf, in zes jaren tijds niet minder dan zestien keer gewijzigd werd (een aantal, dat de gemeentewet van THORBECKE in haar zestigjarig bestaan nog niet bereikte). Ook de finantieele regeling der gedecentraliseerde ressorten moest in de practijk haar precisering ontvangen: het door het land afgezonderd bedrag was telken jare voor wijziging vatbaar en voor buitengewoon kostbare werken werden extra-gelden verstrekt.

Evenzoo verkregen de plannen op onderwijsgebied eerst op den

¹⁾ De koloniale staatkunde vereischt altijd meerdere vrijheid dan de moederlandsche. Dr. DE KAT ANGELINO, handelend over de ingewikkelde verhoudingen, die zich voordoen bij de ontmoeting van Oost en West, schrijft (Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië I, blz. 74, 75 (1931)): „Men eische evenwel van de koloniale staatkunde, die alle andere in moeilijkheid verre overtreft, niet dien vooruitzienden en alwetenden blik, dien alleen de Voorzienigheid bezit. Wanneer zij het goede wil, doch soms in haar inzicht of methode faalt, omdat zij vaak genoeg tot handelen is gedwongen, vóór een vraagstuk voldoende is belicht, dan zij men in zijn critiek, welke dikwerf uit het gebeurde leerde, in de eerste plaats dien goeden wil indachtig, en men beseffe bovenal, dat vele mistastingen toen en nu onvermijdelijk waren en zijn.”

²⁾ Mr. PH. KLEINTJES: Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië II, 2e dr. blz. 10.

duur hun omlijning. In zijn depêche van 15 Sept. 1905 sprak minister FOCK de noodzakelijkheid uit eener reorganisatie van het inlandsch onderwijs, om te komen tot opvoeding van den Inlander in practisch industriele richting. De waarnemende directeur van onderwijs POTT teekende hierbij aan, dat er bij de bevolking weinig behoefte aan een dergelijke opvoeding bestond. SNOUCK HURGRONJE zag er iets kunstmatigs in, waardoor de Javaan geen stap nader tot welvaart gebracht zou worden. Niettegenstaande alle bezwaren, werd echter een onderzoek gelast en werden als resultaat daarvan in de M. v. T. op de begrooting voor 1907 plannen aangekondigd tot het wegnemen van gebreken bij het onderwijs en tot het doen van proeven met de oprichting van gemeentescholen. Deze plannen zijn later weer gewijzigd.

„Weinig minder dan een toeval" leidde volgens een deskundige ¹⁾ VAN HEUTSZ tot zijn vondst om het volksonderwijs te doen uitgaan van de desa en niet van het gouvernement. Dat men lang niet algemeen van het nut dezer schepping was doordrongen, blijkt wel daaruit, dat eerst met het optreden van het kabinet-HEEMSKERK de desascholen zich hebben kunnen uitbreiden: FOCK behield tijdens zijn ministerschap nog een voorliefde voor de 2e klasse school.

Eigenlijk kan men zeggen dat op het geheele terrein, waarover de overheid haar werkzaamheid uitstrekke, waar zij nieuwe diensten opende en in steeds nauwere aanraking met de bevolking trad, aan de intensievere bestuursbemoeienis de vrijheid tot proefnemingen inhaerent is geweest.

Uit een schrijven van IDENBURG van 18 Sept. 1912 aan den minister, waarin hij een reeks koloniale vraagstukken ²⁾ bespreekt, blijkt duidelijk, dat hij zelf een geopend oog had voor de continuïteit van het regeeringsbeleid. Achtereenvolgens passeeren de revue: de verhouding tusschen Nederland en Indië, de bestuursreorganisatie, de emancipatie der inlandsche bevolking, het vraagstuk der rassen, de status der Chineezzen, de ontwikkeling der buitenbezittingen, exploitatie van terreinen, spoorwegaanleg op Sumatra, verhouding van het inlandsch zelfbestuur tot den staat,

¹⁾ Dr. I. J. BRUGMANS: Geschiedenis van het onderwijs in Nederlandsch-Indië, blz. 306 (1938).

²⁾ Naar aanleiding van een leader der N.R.Ct. (maileditie) van 20 Aug. 1912.

het vraagstuk der godsdiensten, het vraagstuk der geldvoorziening en het vraagstuk der defensie.

Misschien was voor den buitenstaander de groote politieke lijn niet altijd even duidelijk zichtbaar. Achter de schermen werkte echter de rustige kracht van den G.G. en deze teekende aan:

„Alleen ons beiden mankeert iets nl. de slag om lawaai te maken: om de groote trom te roeren, om zeer principieel te redeneeren en groote theorieën te ontwikkelen. Maar ook als die menschen met magistrale gaven aan de practijk toekomen — kan het niet anders dan een eenvoudige ordonnantie of een eenvoudig K.B. of een eenvoudige subsidieregeling zijn.

„Het zal U misschien mogelijk zijn om bij de a.s. Begrootingsbehandeling met feiten in het licht te stellen dat wij de betekenis der tijden zeer wel begrijpen en ook dienovereenkomstig handelen. De schr. ¹⁾ zegt met nadruk dat wij *thans* voor de oplossing staan: welnu gij kunt zeggen dat wij *niet* *thans* maar reeds *eerder* de hand aan de ploeg hebben geslagen.”

¹⁾ N.l. van den leader bedoeld in noot 2 op blz. 45.

HOOFDSTUK III.

De nationalistische beweging in opkomst.

Toen VAN DEVENTER, na een vijftienjarige afwezigheid, in 1912 Indië weer bezocht, ontmoette hij daar een meeleven van een deel der bevolking, zooals hij dat vroeger nooit gekend had en waarop zelfs een in den loop der jaren toegenomen briefwisseling met Inlanders hem geenszins had kunnen voorbereiden.¹⁾

§ 1. Medeleven
der bevolking.

In datzelfde jaar maakte IDENBURG den minister attent op den verkeerden invloed, welke van sommige kamerspeeches uitging op de Inlanders.²⁾ Het meelevend gedeelte onder hen nam van deze redevoeringen kennis uit de dagbladen, waarin de verkorte weergave dikwijls niet bevorderlijk was tot het verkrijgen van een juiste voorstelling van zaken.

In beide gevallen werd van een levendige belangstelling gewag gemaakt, voortkomende uit de inheemsche wereld. VAN DEVENTER was de eenige niet, die hierop niet voorbereid was geweest. Er waren vooraanstaande personen in Nederland, die het niet wilden gelooven, aldus de gouverneur-generaal, en deze sloot de mogelijkheid niet uit, dat hij er zelf ook aan getwijfeld zou hebben, zoo hij het niet ter plaatse had geconstateerd.

Hoe was het mogelijk, dat het tijdsbeeld een zoo snelle verandering kon ondergaan? Een vijftien jaar te voren werd over Indië beschikt, zonder dat de bevolking in het minst reageerde en zonder dat de gedachte aan een eereschuld tegenover Indië nog bij iemand was opgekomen: nu werd het in het nederlandsche parlement gesprokene met critisch oor beluisterd en de tijd zou weldra aanbreken, dat het westersch leiderschap rekenschap van zijn daden moest afleggen.

In den aanhef van het vorige hoofdstuk werd een onderzoek aangekondigd naar het verband, bestaande tusschen gouvernemen-

§ 2. De volheid
des tijds.

¹⁾ COLLENBRANDER en STOKVIS: Leven en Arbeid van Mr. C. Th. van Deventer I, blz. 385.

²⁾ Brief van 8 Juni 1912 aan DE WAAL MALEFIJT.

teele actie en de opkomst der inlandsche beweging. In dat hoofdstuk werd nog vrijwel uitsluitend het handelen der overheid aan een beschouwing onderworpen en aan de feiten getoetst. Thans doet de vraag zich voor, in hoeverre de inlandsche bevolking gereageerd heeft op de zich wijzigende omstandigheden op economisch, cultureel, staatkundig en religieus terrein en in hoeverre de overheidsbemoeienis van invloed is geweest op haar door VAN DEVENTER en IDENBURG geconstateerde gewijzigde mentaliteit.

Het antwoord moet luiden, dat zonder een zoodanige bemoeienis dergelijke veranderingen kwalijk denkbaar zouden geweest zijn. Genoegzaam werd in het licht gesteld, hoe op genoemde terreinen het initiatief van de regeering uitging, hoe zij jarenlang een doelbewuste actie voerde en elken vooruitgang stimuleerde. Een groote schare van landsdienaren was aangesteld om de door haar voorgenomen maatregelen ten uitvoer te brengen: de Inlanders zelf waren daarbij betrokken geworden; het particulier initiatief der europeesche ondernemers was door haar aangemoedigd en ook dat aanschouwelijk voorbeeld had tot den Inlander gesproken.

Overheidswerkzaamheid alleen schiet echter te kort als eenige verklaring voor alle veranderingen op stoffelijk en geestelijk gebied; schiet m.n. te kort in de verklaring van het ontstaan eener volksbeweging als uitsluitend gevolg daarvan.

Daarnaast moeten dan ook andere factoren in aanmerking genomen worden, die niet hebben nagelaten invloed te oefenen.

De loop der internationale gebeurtenissen deed zijn psychologische werking gevoelen en meer dan dat. De ontwaking van de bevolking in Ned.-Oost-Indië moet worden gezien in verband met de ontwaking van het geheele Oosten: de bewustwording der andere aziatische volkeren vond haar weerslag in den indischen archipel. Britsch-Indië, China en Japan waren Ned.-Indië in menig opzicht vooruit geweest, wijl deze landen, dank zij hun ligging, vroeger in het wereldverkeer werden betrokken; het onderwijs had zich daar sneller ontwikkeld. Een sterker wordend rasbewustzijn had zich in China geuit in een toenemenden afkeer tegen de vreemdelingen, in Japan in een groeiend nationaal besef. Met name het betrekken der inheemsche bevolking in het bestuur in Britsch-Indië — in 1907 werden twee Indiërs opgenomen in den raad van India en na de wijziging der radenwet twee jaar later, werd een hindoe-advocaat

lid van den uitvoerenden raad van den Onderkoning — kon den nationalen leiders in Ned.-Indië bij de formuleering hunner politieke idealen tot voorbeeld strekken.

De ten gunste van Japan in 1905 beslechte russisch-japansche oorlog, de jong-turksche revolutie van 1908 en de omwenteling in China van 1911 maakten een diepen indruk op de geheele aziatische wereld en versterkten het zelfbewustzijn der gekleurde rassen.

Toch vermogen ook deze factoren van internationalen aard, naast de genoemde locale oorzaken, geen volledige verklaring te geven van het ontstaan der inlandsche beweging. Het leven van een volk is van een te groote verscheidenheid en samengesteldheid, dan dat de aanwijsbare invloed van enkele feiten dit volksleven in al zijn uitingen zou vermogen te verklaren.

Men neemt heden ten dage wel eens het verschijnsel waar, dat een overheid een serie maatregelen doet uitgaan, tot strekking hebbende de stimuleering van het (economisch) leven, om dit tot bloei te brengen, zoodat het op den duur de overheidshulp zal kunnen ontberen. Nu is het effect van dergelijke maatregelen dikwijls aldus, dat de overheidshulp steeds minder gemist kan worden en dat steeds talrijker injecties noodig zijn: m.a.w. deze op zichzelf gunstige, van buiten komende factoren zijn alléén niet in staat het beoogde resultaat te bewerkstelligen.

Evenmin is de indische regeering alléén bij machte geweest door haar maatregelen de bevolking van Ned.-Indië vooruit te brengen. Opdat haar actie werkelijk vruchten zou dragen, was nog iets anders noodig: een bereide bodem, die aan de in hem gelegde kiemen groei zou verleen. Of om het beeld te gebruiken van den schrijver in het Gedenkboek van Ned.-Indië (1923, blz. 116)¹⁾: niet het afloopen van den wekker door anderen opgewonden en aan zijn oor gehouden deed den slaper oprijzen uit zijn rust van eeuwen, doch. . . *de volheid des tijds*.

Wat is onder deze schriftuurlijke uitdrukking te verstaan?

De volheid des tijds wijst op een zekere rijpheid, wijst op een gebeurtenis, die op een bepaald moment *moest* intreden. Als zoodanig ligt die gebeurtenis in de historie besloten, d.w.z. dat men zich de ontwikkeling der geschiedenis niet los van haar kan

1) Mr. J. J. SCHRIEKE: *De politieke ontwikkeling*.

indenken. Een reeks van feiten is aan haar voorafgegaan en heeft haar intreden voorbereid.

De historie is echter niet slechts een aaneenschakeling van feiten, in oorzakelijk verband geordend. Zij werd ook wel „weergave van den ontwikkelingsloop van de volksziel” genoemd.¹⁾ Welnu, vele factoren hebben de eeuwen door de volksziel beïnvloed en hebben haar gevormd; factoren welker bestaan eerder kan worden vermoed, dan dat zij nog kunnen worden aangetoond of gecontroleerd. Doch hun bestaan moet worden aanvaard: zij zijn in de volheid des tijds begrepen.

§ 3. Overgang.

Hoe openbaarde zich nu die volheid des tijds in de inlandsche wereld?

Langen tijd was bij den Inlander geen reactie merkbaar geweest. Al wat te zijnen gunste werd ondernomen, scheen hij — soms zelfs met tegenzin — eerder te ondergaan, dan dat hij er werkelijk bij betrokken werd. Van alle uitheemsche volksgroepen scheen meer activiteit uit te gaan, dan van den eigenlijken inwoner des lands.

Ook voor hem brak echter het oogenblik aan, dat hij bij een passief toezien in den strijd om het bestaan niet langer kon volharden, doch zich een gelijkwaardige positie moest gaan verwerven naast zijn concurrenten. Toen trad ook hij uit het beschouwende in het actieve stadium: *the victim became an actor*.²⁾ De slaper ontwaakte en zijn ontwaken beteekende een omkeer op velerlei gebied.

Het had tengevolge dat de inwoner des lands *economisch* niet langer opgesloten bleef in zijn kleine wereldje, waarvan de grenzen samenvielen met die van zijn desa. Vanouds was het hem mogelijk geweest binnen de dorpsgemeenschap in zijn behoeften te voorzien. Individu en gemeenschap hadden in deze samenleving met haar sterk ontwikkeld gemeenschapsgevoel dezelfde belangen; door het communaal bezit van het land (naast den erfelijk individueel bezeten grond) werd de opeenhooping van goederen in één hand voorkomen; anderzijds droeg de gemeenschap zorg voor hen, die niet meer in staat waren in eigen behoeften te voorzien. De erfelijke bestuursadel, welke met vele banden aan de inlandsche maatschappij verbonden

¹⁾ Gedenkboek Indonesische Vereeniging 1908—1923, blz. 5.

²⁾ Dr. H. KRAEMER: *The christian message in a non-christian world*, blz. 20 (1938).

was en welke daarin zijn op eeuwenoude traditie berustend gezag uitoefende, maakte in deze verhoudingen steeds een conserveerend element uit.

De sterke uitbreiding van handel en verkeer betrok nu de Inlanders in een grooter productieproces, waardoor stijgende aantallen los kwamen te staan van het verband, waarin zij zich altijd thuis gevoeld hadden. Deze ontwikkeling werd nog versneld door de bevolkingstoename, welke het individueele grondbezit deed krimpen en velen uitdreef om den kost te verdienen in ambacht of bedrijf, of als daglooner.

Een ondernemende groep van handelaren vormde zich, welke met meer zelfbewustzijn optrad, dan men voorheen van deze kringen gewend was. De oogten werden geopend voor eigen gebreken. In de economisch overheerschende positie der europeesche en chineesche bevolkingsgroepen werd eigen zwakheid openbaar, welke dreef tot aaneensluiting, om daardoor met meer succes te kunnen optreden. Eigen armoede werd een prikkel tot energie-ontplooiing, om daardoor meer stoffelijke goederen deelachtig te worden. Buiten eigen kring bleken daartoe dikwijls meer mogelijkheden te liggen, dan men voorheen had kunnen vermoeden: een ruimer afzetgebied voor producten, begeerenswaardiger verbruiksartikelen, beter empoel voor arbeidskrachten.

Met de wijziging der voortbrengings- en verbruiksvormen ging gepaard een verandering der geheele *sociale en maatschappelijke* structuur. Oude gewoonten geraakten in onbruik en het gezag der adat, altijd zoo hoog in eere gehouden, werd aangetast door nieuwe leeringen. De oude javaansche cultuur ondervond de destructieve werking der westersche invloeden. In het westersch onderwijs meende men een middel te hebben gevonden, dat in de aldus ontstane behoeften zou kunnen voorzien. Door zich de westersche kennis eigen te maken, hoopte men den weg te zien ontsloten tot ontwikkeling en tot het verkrijgen eener behoorlijke maatschappelijke positie. Het waren vooral de prijaji's, de inlandsche aanzienlijken, zich de minderen voelend van Europeanen en europeesch opgeleide Inlanders, die de westersche school begeerden voor hun kinderen om daardoor hun oude bevoorrechte positie te kunnen handhaven.

Het nieuwe was echter niet in staat al het oude volledig te vervangen. Slaagde het onderwijs er in, de vraag naar westersche

kennis een eindweegs tegemoet te komen, datzelfde onderwijs schiep telkens verlangens tot het bevredigen van nieuwe behoeften. Bovendien bleven de jonge inlandsche intellectueelen in de eerste plaats kinderen van hun volk. De westersche levenssfeer, waarin zich het onderwijs bewoog, was de hunne niet en niet slechts geluk en harmonie werden daarin hun deel. Veel van wat steeds hun geestelijk bezit had uitgemaakt werd ondergraven en moesten zij loslaten; veel van het nieuwe daarentegen, dat daarnaast werd opgebouwd, weigerden zij te accepteren. Zelfs groeide in hen dikwijls een afkeer tegen de westersche cultuur.

Ook het *staatkundig* beeld wijzigde zich, zij het in langzamer tempo. Reeds werd boven (vgl. blz. 34) in het licht gesteld, dat de eigenlijke inheemsche bevolking aan de behartiging der publieke belangen nog zoo goed als geen deel nam. In het begin van deze eeuw strekte het nederlandsche gezag zich nog niet zoozeer uit over een bevolking van 30 millioen Javanen, als wel over 30 duizend javaansche desa's.¹⁾ De van de bestuurscentra meest afgelegen inheemsche dorpen vormden toentertijd op zichzelf staande gemeenschappen, die een vrijwel zelfstandig bestaan voerden. Doel der koloniale staatkunde was het deze afzonderlijke eenheden te betrekken in een grooter verband en uiteindelijk in het centrale landsbestuur. Zou de toekomstige indische staat een zelfstandig bestaan kunnen voeren, zoo moest hij gedragen worden door den burgerzin zijner inwoners.

De uitvoering der decentralisatiewet — waardoor men beoogde in die richting werkzaam te zijn — bevond zich echter ten tijde van de opkomst der nationalistische beweging nog in een aanvangsstadium: medewerking van inlandsche ingezetenen in bestuurszaken had zoo goed als niet plaats en van eenig staatkundig besef bij de groote massa was — behalve in negatieven zin, zich uitend in grieven tegen de overheid — vrijwel geen sprake. De eenigen, bij wie een begin van politiek ontwaken merkbaar was, waren de inlandsche intellectueelen. Onder hen, die voorbestemd waren een leidende positie in de volksbeweging te gaan vervullen, begonnen enkelen hun politieke wenschen te formuleeren.

Om de beteekenis van alle bovengenoemde veranderingen op

¹⁾ CH. J. I. M. WELTER: *Nederlandsch-Indië, hoe 't was; hoe 't is*, in Officieel Gedenkboek 1938, blz. 218.

economisch, maatschappelijk en staatkundig gebied in de inlandsche wereld in haar volle draagwijdte te vatten, moet nog een stap verder worden gegaan. Immers, de aanraking van Oost en West op al deze terreinen schiep in wezen een *religieus* probleem.

Volgens prof. KRAEMER ¹⁾ had nooit te voren in de geschiedenis een ontmoeting plaats gehad tusschen twee werelden, zoo totaal verschillend en zoo onvereinigbaar als de oostersche en de westersche. Deze twee waren zoowel maatschappelijk, cultureel en staatkundig als godsdienstig door een diepe kloof gescheiden. Sprekende over den Islam, wijst KRAEMER er op, dat de mohammedaansche godsdienst voor alle levensterreinen zijn voorschriften geeft, waardoor er tusschen deze een onlosmakelijke samenhang bestaat: „Islam is a theocracy, a community, that is at the same time a religious, political and a social unit.” Iedere inbreuk op deze eenheid beteekende in laatste instantie een ingrijpen in de religieuze orde.

In dit licht moet de tijdens IDENBURGS bewind meermalen geuite waarschuwing, dat door de (verhoogde) zendingsactie onrust onder de inlandsche bevolking werd teweeggebracht, als eenzijdig worden geduid. Kan worden toegegeven, dat een enkelen keer — niet het minst wellicht onder invloed van de europeesche pers —, tengevolge van het optreden der zending een reactie bij de Inlanders werd opgewekt, deze reactie kan niet los worden gezien van andere ontevredenheidsbetuigingen over westersch optreden.

Het mohammedaansche geloof was niet een op zichzelf staande levensfunctie, doch was onverbrekkelijk verbonden met talloze andere uitingen der inlandsche samenleving. Voordat de verbreiding van het Christendom in Indië den Islam in den wortel aantastte, had de westersche maatschappij dit op vele andere manieren gedaan.

Aldus bezien wordt het begrijpelijk, dat nationalistische vereenigingen als de Sarekat Islam — oorspronkelijk een handelsvereeniging: Sarekat Dagang Islam — en Moehammadijah den godsdienst als samenbindend middel tot grondslag kozen. Bij een groote volksbeweging als de S.I., die niet in de eerste plaats een religieus programma had, kan dit op het eerste gezicht verwondering wekken.

¹⁾ Dr. H. KRAEMER: *The christian message in a non-christian world*, blz. 18, 222 (1938).

Wel te verstaan is het echter, wanneer „godsdienst” niet is het westersch gedefinieerd begrip, doch de geheele wijze van leven omvat, tot zelfs de manier waarop men zijn hoofddoek strikt.

Begrijpelijk is ook, waar de verschillen zoo diep geworteld waren, dat de nationalistische beweging zich tegenover de nederlandsche overheid stelde. De vraag was gerechtvaardigd of men wel ooit tot volledige samenwerking zou kunnen geraken. IDENBURG ¹⁾ heeft er op gewezen, dat degenen, die niet het woord „associatie” in hun koloniaalpolitieke banier schrijven, hier minder gerust op waren:

„Zij zien dat het Oosten gaarne overneemt de Westersche techniek en de Westersche methode; de Westersche kennis en de Westersche wetenschap — maar niet dat het Oosten daardoor naar het Westen overbuigt. Soms schijnt het zelfs alsof die Oosterlingen, die het meest van de Westersche cultuur in zich hebben opgenomen, in hun hart zich het verst van het Westen verwijderen. . . .

„Zij die niet voetstoots de associatiegedachte aanvaarden merken ook op, dat het humanistisch onderwijs de vooraanstaanden van de bevolking losmaakt van hunne eigen religie zonder iets anders te geven en daardoor een gevaar schept voor zedelijke verwildering. ²⁾ Zij vragen niet zonder zorg wat te wachten is van een Christelijke cultuur zonder Christendom, welke vrucht een boom kan dragen, die losgemaakt is van zijn wortel?”

Wat IDENBURG van de „zedelijke verwildering” der bevolking dacht, blijkt uit zijn schrijven van 4 Juli 1913 aan KUYPER:

„Wat men zoo noemt is niet anders dan een gevolg van het feit dat de inlander over zich zelve en over zijn omgeving gaat nadenken. Het is het begin van zijn „ontwaken”. En dit behoeft volstrekt geen „verwilderling” te zijn (en is het tot nu toe niet: ik tart ieder om het tegendeel aan te toonen) maar het is het einde van het taillable et corvéable à merci. We moeten ons daarover *verheugen* al geeft het ons eenige moeite: we hebben het aldus gewild — althans het gezegd — en door ons onderwijs het bevorderd. En er zou niets dan reden van verheuging zijn indien tevens het Christendom vrijer en dieper kon inwerken.”

¹⁾ Rede van 9 Mei 1923 voor het belgisch koloniaal instituut te Brussel. Opgenomen in een extranummer van „A.R. Staatskunde”: *Ter Nagedachtenis aan Z.E. A. W. F. Idenburg*, blz. 65 e.v.

²⁾ De fransche tekst spreekt hier van „régression morale”.

Hoe onmisbaar de bemoeienissen der nederlandsche overheid ook mochten zijn, hoezeer bereid wellicht de bevolking tot het aanvaarden van in haar belang getroffen maatregelen — deze overheid vermocht niet ongedaan te maken, dat zij een vreemde overheid was. Deze omstandigheid leidde er toe, dat zij, die voor al haar handelingen aansprakelijk gesteld kon worden, in haar bedoelingen licht werd misverstaan. Het goede dat zij tot stand bracht werd gemakkelijk als vanzelfsprekend aanvaard; haar feilen daarentegen breed uitgemeten. Wat zij van haar standpunt wenschelijk oordeelde, werd dikwijls door den Inlander verwerpelijk geacht. Tegenover haar achtten de inlandsche leiders zich in de eerste plaats geroepen om te wijzen op de nooden van hun volk en om een betere behartiging der inlandsche belangen te eischen.

Met wantrouwen zelfs werd veelal het westersch optreden begroet. Te veel werd in den westerling gezien de op eigen voordeel bedachte vreemdeling. Zoo sterk achtte men zijn machtspositie — die soms ondragelijk scheen —, dat ook de in zijn dienst staande inlandsche bestuursambtenaren uit vrees zijn zijde schenen te kiezen — ten koste van het arme volk.

„Maar wat wij vergeefs zochten,” aldus het Gedenkboek van Boedi Oetomo (1923, blz. 13), „is een hart, vol liefde en toewijding voor de belangen van het volk. En dat hart, dat alleen is het eene noodige. Zoo is overal ons volk — een object van proefneming voor landbouwdoeleinden, een object voor beschouwingen, een ding dat men ontleedt en bestudeert, iets waarover men geleerde verhandelingen kan schrijven. Maar een hart gaf men ons niet.”

Een dergelijke ontboezeming dateert uit de laatste decenniën. Zij geeft een overdreven voorstelling van zaken; niettemin is zij het overdenken waard. Zoolang Indië als wingewest tegenover Holland stond, was er van een koloniaal probleem geen sprake. Anders werd dit, toen de overtuiging veld won, dat deze toestand niet langer bestendig kon blijven. De vraag werd: Indien niet zóó, hoe dan wél? In de wijze van beantwoording lag de controversale tusschen Oosten en Westen besloten. Dat antwoord zou verschillend uitvallen, al naarmate het werd gegeven door een inlandsche nationalist, dan wel door een westerling.

Toen de Indische Partij opgang maakte, zei IDENBURG, dat er

wel meer zooiets in Indië geweest was en dat het enthousiasme wel zou luwen.

„Maar *blijvend* is de geest waaruit zij ook ditmaal opkomt. De geest van ontevredenheid over — grootendeels vermeende — achteruitzetting van Indo's; over onvoldoende onderwijs voor de hoogere lagen der inl. maatschappij; over onmondigheid van Indië." ¹⁾

Blijvend was de geest van ontevredenheid onder de nationalistten — blijvend, omdat in hun oogen een koloniale overheid nooit bij machte zou blijken, voor de hangende kwesties een definitieve oplossing te vinden. Te krachtiger kon deze ontevredenheid zich uiten daar, waar de inlandsche leiders niet waren ingeschakeld in het bestuursapparaat en waar zij geen verantwoordelijkheid behoeften te dragen.

De geringste teekenen van ontwakend bewustzijn, voortkomend uit de inlandsche maatschappij, verwekten anderzijds in de europeesche samenleving, meermalen sterke reactie. Verre van zeldzaam zijn de gevallen, dat onrust zich meester maakte van het europeesche volksdeel, wanneer melding werd gemaakt van het ontstaan eener inheemsche vereeniging. Een deel der europeesche pers in Indië heeft er het zijne toe bijgedragen om bij zijn lezers verkeerde voorstellingen te wekken omtrent de inlandsche beweging.

Getuigde een dergelijke houding van geen juist begrip voor de teekenen der tijden, niet vergeten moet worden, dat het actief optreden der bevolking een tevoren ongekend verschijnsel was. Allerlei nevenverschijnselen waren ook het tegendeel van bevorderlijk tot het verkrijgen van een juist inzicht in den waren stand van zaken: vanouds in acht genomen beleefdheidsvormen werden meermalen door Inlanders tegenover Europeanen achterwege gelaten en hun optreden kenmerkte zich soms door ongepastheden; op sommige plaatsen zou het later tot relletjes komen onder de bevolking; een nederlandsch bestuursambtenaar zou daarbij zelfs het leven verliezen. Doch dit lag in de toekomst verborgen.

Er was een vooruitziende blik toe noodig om te midden van dit alles de nationalistische beweging, toen deze nog slechts enkele jaren oud was, te onderkennen als een factor van beteekenis, die in

¹⁾ Brief van 21 Oct. 1912 aan DE WAAL MALEFIJT.

de indische politiek een beslissende rol zou kunnen gaan spelen.

Hoe uitermate moeilijk het is, begrijpend tegenover den ontwakenden volksgeest te staan en hem tegemoet te komen, wordt duidelijk bij het lezen van KRAEMERS critiek op het standaardwerk van DE KAT ANGELINO.¹⁾ Voor DE KAT ANGELINO — die bijna twee decennien na IDENBURGS regeeringsperiode schrijft — is het alleen de westersche overheid, die de synthese tusschen Oost en West mag leiden. De inlandsche beweging heeft zich volkomen naar haar aanwijzingen te richten. „De nationalisten, ook de beste, mogen bij hem (DE KAT A.) hoogstens een troep schooljongens worden, die telkens goedkeurend op de schouders getikt worden, omdat zij zoo goed de voortreffelijke bedoeling van het hoofd der school helpen verwezenlijken.” — Doch dat was nu juist wat de nationalisten niet wilden. De tijd van handelen alleen op grond van westersch inzicht en naar westersch goeddunken was voorbij.

Wanneer een der beroemdste schrijvers uit de koloniale wereld niet voldoende oog blijkt te hebben voor een der fundamenteele koloniale problemen, is het dan verwonderlijk, dat de groote massa daarin faalt? Een jarenlange ontwikkeling, waarbij van oosterling en westerling veel geduld en tact gevraagd worden, zal het wellicht mogelijk maken om een volledig begrip voor elkanders standpunt te kweeken, waardoor gezamenlijk een oplossing langs geleidelijken weg voor alle kwesties gevonden zal kunnen worden. Tot het bereiken van dat ideaal heeft IDENBURG weleer den koers reeds aangegeven; het doelwit lag toen en ligt nu nog in het ver verschiet.

Alvorens nu de omstandigheden, waaronder de Sarekat Islam is opgekomen, aan een nadere beschouwing te onderwerpen, dient te worden vastgesteld, wat eigenlijk onder de nationalistische beweging moet worden verstaan. De definities, welke men van het woord „nationalistisch” geven kan, zijn talrijk. In het onderhavige verband is het van belang om het begrip zoo ruim mogelijk te nemen. Het omvat dan ²⁾ zoowel de moderne geestesstroomingen van raciaal-ethnischen, religieuzen, economischen of universeelen aard, als de indonesische politiek-nationalistische beweging in engeren zin.

§ 4. De nationalistische beweging.

¹⁾ In Koloniale Studiën, Juni—Aug. 1931, blz. 379.

²⁾ Vgl. J. TH. PETRUS BLUMBERGER: De nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië, inhoudsopgave.

Men kan zeggen, dat iedere nationalistische vereeniging (in ruimen zin) een politieke zijde heeft; niet alleen die vereenigingen, welke rechtstreeks staatkundige actie voeren, doch ook die, welke door haar cultureele werkzaamheid indirect politieken invloed uitoefenen. Het politieke element openbaart zich dan in een min of meer afwijzende houding tegenover de westersche cultuur en in een zoeken naar eigen eenheid.

Het politieke nationalisme in verscherpten vorm ontwaakte tijdens IDENBURGS gouverneur-generaalschap in beperkten kring. Het is van later datum dan die nationalistische stroomingen, die werkzaam zijn op maatschappelijk, cultureel of religieus terrein. Het vereischte immers een meer bewuste formuleering der nationalistische wenschen, dan in den beginne mogelijk was. Daarvóór was terrein-verkenning noodzakelijk.

In de ruime beteekenis is de nationalistische beweging ongeveer gelijk te stellen met de geheele inlandsche of inheemsche volksbeweging, omvat zij alle organisaties, welke uitdrukking zijn van het ontwakend volksbewustzijn. Zoo vereenigden zich in Boedi Oetomo en in de vereenigingen van Amboneezen, Minahassers, Soendaneezen e.a., bepaalde volksgroepen, die op den grondslag van hun eigen cultuur een nationaal ideaal nastreefden. De S.I. en Moehammadijah stelden als voorwaarde voor het lidmaatschap het belijden van den nationalen godsdienst, den Islam. De Indische Vereeniging (oorspronkelijk uitsluitend een gezelligheidsvereeniging, na 1913 steeds meer afgedreven in extremistische richting) en de Indische Partij zochten het in de samenbrenging van alle Indiërs, dat zijn de inheemsche bewoners van geheel Nederlandsch-Oost-Indië. Dat er *in wezen* tusschen al deze vereenigingen geen verschil bestond en dat zij alle stoelden op hetzelfde ongedefinieerde nationale gevoel — dikwijls alléén negatief, als reactie tegen het heerschende gezag —, dat in deze of gene pakkende leuze gegoten weerklank vond bij de massa, blijkt wel daaruit, dat de vereeniging, welke die leuze op de meest aannemelijke wijze wist voor te dragen, de leden van andere vereenigingen tot zich trok.

Wel zijn verschillende stadia waar te nemen in de nationalistische beweging. Bij een bepaalde groep inlandsche *intellectueelen* won het eerst de overtuiging veld, dat door gemeenschappelijke actie het krachtigst aan den vooruitgang van het volk gewerkt kon worden.

Zij sloten zich het eerst in vereenigingsverband aaneen. Later vond onder invloed van allerhande oorzaken, hun voorbeeld navolging bij grootere groepen der bevolking. Toen bleef de nationalistische beweging niet beperkt tot een actie van intellectueelen, doch kwam er ook beweging onder het *volk*.

Het is hier niet de plaats om deze ontwikkeling in den breede na te gaan. Slechts vinden, naast de Sarekat Islam, vermelding de twee grootste organisaties, die vóór of ten tijde van de S.I. ontstonden, nl. Boedi Oetomo en de Indische Partij.

Onder deze was de oudste, Boedi Oetomo (Het Schoone Streven), § 5. Boedi Oetomo. een vereeniging van intellectueelen. De intellectueelen waren immers de eersten onder de inheemsche bevolking, die dank zij hun vooropleiding in staat waren tot critische waarneming en die oog kregen voor het vele, dat verbetering behoefde. Hun westersche wijze van denken en hun gemis aan ervaring deden hen echter bij hun streven naar vooruitgang het direct bereikbare onder de heerschende maatschappelijke verhoudingen somtijds over het hoofd zien. Dit feit moet in aanmerking worden genomen bij lezing van het Gedenkboek van Boedi Oetomo van 1918, waarin een schrijver aantoonst, hoe geleidelijk de gedachte rijpte onder de intellectueelen om zelf de handen aan den ploeg te slaan:

De maatregelen der regeering hadden teleurstelling op teleurstelling gebaard. De school voor inlandsche officieren, met welke goede bedoelingen ook in het leven geroepen, bleek spoedig alleen voor adellijke jongelieden bestemd. Ook op de eerste inlandsche school met een leergang in het hollandsch, welke met vreugde was begroet, bleek spoedig lang niet iedereen als leerling te worden toegelaten. Beide inrichtingen trokken een scheidsmuur tusschen de hoogere standen en het volk. — De organisaties van Chineezers en Indo's waren den Inlander een doorn in het oog; hij immers was arm en veracht en bleef dom en niemand liet zich met hem in. — En toen eindelijk de hoop ten hoogste gespannen was, omdat in de desaschool aan het geheele volk onderwijs gebracht zou worden, bleek ook deze verwachting ijdel. De desa immers kreeg de school niet gratis (zooals de andere klassen der bevolking), doch moest alles zelf bekostigen. — „Toen werd voor ons klaar de waarheid, dat indien wij ons zelf niet helpen, niemand ons helpen zal.”¹⁾

¹⁾ „Soembangsih”, Gedenkboek Boedi-Oetomo 1908—1918, blz. 10, 11.

Deze „waarheid” werd belichaamd in de rusteloze propaganda van den gepensionneerden dokter-djawa MAS WAHIDIN SOEDIRO HOESODO tot oprichting van een studiefonds ten behoeve van javaansche kinderen, met als resultaat de oprichting op den 20sten Mei van het jaar 1908 van de vereeniging Boedi Oetomo. Zijn ideeën, die het eerst ingang vonden onder de leerlingen van de school tot opleiding van inlandsche artsen te Batavia, werden spoedig daarop ook aan alle andere inlandsche inrichtingen van onderwijs met enthousiasme begroet. De harmonische ontwikkeling van land en volk van Java en Madoera zou het doel der vereeniging worden, aldus besloot men op het eerste congres. Daartoe stonden op het programma de bevordering van het onderwijs, van landbouw, veeteelt, handel en industrie, en in het algemeen al wat strekken kan tot de verzekering van een waardig volksbestaan.

Was Boedi Oetomo's cultureele taak dus beperkt, n.l. de wederopbouw der javaansche beschaving, politiek had haar werkzaamheid een wijdere strekking, in zooverre haar streven naar Java's territoriale zelfstandigheid parallel liep met de indisch-nationale gedachte van andere volksgroepeerings en deze steunde.¹⁾

De wijze waarop zij aan haar program uitvoering gaf, maakte het de regeering mogelijk haar actie steeds met sympathie tegemoet te treden. Dit was zoowel het geval gedurende de eerste jaren van haar bestaan, toen zij tot grooten bloei kwam en de eenige vereeniging van belang was, die de vooruitstrevende krachten uit de inlandsche beweging in zich vereenigde, als later, toen de Indische Partij en de Sarekat Islam leden van Boedi Oetomo tot zich trokken: de eerste de radicale indonesische nationalisten, de andere de democratisch-religieus getinte elementen; alsook toen de democratische strooming onder haar jongeren tengevolge had, dat in 1913 zich uit reactie een bond van regenten, „Sedio Moeljo” (Verheven Doel) genaamd, van haar afscheidde. Toen bleven in plaats van de „velen” de „heelen”.

Boedi Oetomo's groote verdienste voor het indische nationalisme ligt daarin, dat zij als voorloopster baanbrekend werk heeft verricht. Bij haar tweede lustrum kon de dichter NOTO SOEROTO dan ook met recht van „Het Schoone Streven” getuigen:

¹⁾ T.a.p., blz. 47.

den voorgrond tredende personen aansloten. Daarin moet wel een der redenen gezien worden, waarom de regeering niet dadelijk heeft ingegrepen. De G.G., die de gestes van de leidende figuren nauwkeurig liet nagaan, zag de beweging aanvankelijk niet al te duister in en had haar bij voorkeur ongemoeid gelaten, in de vaste overtuiging, dat er wel ruzie onder de „kameraden” zou ontstaan en dat de partij aldus haar natuurlijke dood zou sterven. Toen echter een spoedige goedkeuring op de aan de regeering overgelegde statuten werd verlangd, werd deze geweigerd, op grond van het feit dat de vereeniging van staatkundigen aard was en de openbare orde bedreigde. ¹⁾ Ook aan de gewijzigde statuten werd deze goedkeuring onthouden, omdat „de thans in de statuten aangebrachte wijziging niet ten doel heeft eenige verandering te brengen in het werkelijk karakter der vereeniging.” Een audiëntie van het partijbestuur bij den G.G. vermocht geen verandering in dat besluit te bewerkstelligen. Zelfs werden eenige maanden later op de leiders DOUWES DEKKER, TIPTO MANGOENKOESOEMO en SOEWARDI SOERJANINGRAT, wegens voortgezette ontoelaatbare actie, de maatregelen van externeering en interneering toegepast.

Een ongezochte gelegenheid om de houding dier leiders nader te belichten geeft het in 1919 van de hand van den heer D. M. G. KOCH verschenen werk: Indisch-koloniale vraagstukken. Hierin wordt de meening verkondigd, dat de koloniale politiek hier te lande beheerscht wordt door twee beginselen (blz. 15): 1. het beginsel dat Indië economisch geëxploiteerd moet worden, hetgeen volkomen afhankelijkheid impliceert van westersch kapitaal en onderwerping aan een vreemd gezag; 2. het beginsel dat Indië onafhankelijkheid toegekend moet worden en het westersch kapitaal niet meer zal overheerschen, ook al moet daarbij afgezien worden van de mogelijkheid eener snelle economische ontwikkeling. „Consequent

¹⁾ Art. 111 Rr.: Vereenigingen en vergaderingen van staatkundigen aard, of waardoor de openbare orde wordt bedreigd, zijn in Nederlandsch Indië verboden. Tegen de overtreding van dit verbod worden zoodanige maatregelen genomen, als de omstandigheden vorderen.

Art. 68c lid 4 Rr.: Het in art. 111 van dit reglement vervat verbod tegen vereenigingen en vergaderingen van staatkundigen aard is niet toepasselijk op vereenigingen en vergaderingen, uitsluitend strekkende tot het aanbevelen van personen voor het lidmaatschap dezer raden (sc. van gewesten of gedeelten van gewesten).

zijn zij," zoo heet het op blz. 16, „die, meenende dat exploitatie van de natuurlijke rijkdommen van dit land noodzakelijk blijft en in afzienbare toekomst niet dan dank zij instrooming van buitenlandsch kapitaal mogelijk zijn zal, de woorden onderschrijven, door den vorigen gouverneur-generaal in 1912 ter gelegenheid van de den heer E. F. E. DOUWES DEKKER en eenigen van diens geestverwanten verleende audiëntie gesproken: dat Nederland nooit aan Indië onafhankelijkheid schenken zal."

De woorden, welke IDENBURG hier in den mond worden gelegd, zijn in werkelijkheid niet door hem gebruikt, zooals ten stelligste blijkt uit een van hem zelf afkomstig schrijven van 22 Dec. 1919 aan den heer KOCH, waarin hij de onjuistheid der hier geciteerde passage uit diens boek heeft aangetoond.

„Persoonlijk acht ik de Koloniale figuur niet de laatste voor de verhouding van Nederland en Indië; het was echter in 1912 zeker niet de tijd om die vraag toen in den kring der practische politiek te brengen." Volgens IDENBURG berustte de gewraakte opvatting op een misverstand. Toen DOUWES DEKKER ter audiëntie aan den gouverneur-generaal de vraag stelde of Nederland nimmer Indië's onafhankelijkheid erkennen zou, had deze door een onwillig, ontkenkend hoofdschudden te kennen gegeven dat dit geen onderwerp voor gesprek was. Ten onrechte werd daaruit door DOUWES DEKKER de weergegeven gevolgtrekking gemaakt.

Hetzelfde schrijven verspreidt licht over de vraag, waarom t.a.v. de I.P. een ingrijpen van hoogerhand tenslotte onvermijdelijk was geworden. „Ik kon noch wilde als G.G. een twistgesprek over dat onderwerp voeren met iemand, *die reeds toen in mijn oog een verderfelijke politiek dreef.*" ¹⁾ IDENBURG, die een open oog had voor het ontwakend bewustzijn der inheemsche bevolking, begroette iedere uiting van waarlijk levende volkskracht met blijdschap en moedigde haar aan. In het onderhavige geval meende hij echter niet met een dergelijke uiting te doen te hebben: de Indische Partij richtte zich tegen het bestaande gezag en de partijgeest liet alles te wenschen over.

Vrij algemeen keurde men de beslissing van den G.G. ook goed; tegenover uitgebrachte critiek hield deze nadrukkelijk de volkomen

¹⁾ Cursiveering van mij.

rechtmatigheid van die beslissing staande. Ook de minister schaarde zich geheel aan zijn zijde ¹⁾):

„Uw optreden tegenover de Indische Partij heeft mijne volle instemming en is in de pers hier te lande met instemming begroet.”

§ 7. De Sarekat
Islam.

De loop der gebeurtenissen bij de Indische Partij wees uit, dat de regeering er niet voor terugdeinsde, iedere actie welke zij voor de openbare orde gevaarlijk achtte, een halt toe te roepen. Deze partij vond ten slotte een roemloos einde.

De gedragingen eener andere vereeniging, wier statuten in dezelfde maand werden vastgesteld als waarin DOUWES DEKKER de I.P. oprichtte, dienen thans aan een nadere beschouwing te worden onderworpen. Waaraan dankte de Sarekat Islam haar voortbestaan en haar enorm succes?

Vooropgesteld kan worden, dat het oprichten en lid worden van vereenigingen allengs in de mode was geraakt. Eerder in dit hoofdstuk vermeldde oorzaken hadden den Inlander geleerd stelling te nemen en zich aaneen te sluiten tegenover alles, wat in betrekking stond met het overheerschende ras en waarvan hij de herkomst als drukkend ervoer. Verschillende factoren bespoedigden nog het proces, waarin het vereenigingswezen onder steeds bredere lagen der bevolking aan populariteit won.

In Solo werd het optreden van chineesche kooplieden, dat misnoegen verwekte bij hun javaansche collega's, aanleiding tot een coöperatief samengaan van deze laatsten, waartoe werd opgericht een handelsgenootschap, Sarekat Dagang Islam geheeten. De nieuwe vereeniging bleek levensvatbaarheid te bezitten en breidde zich sterk uit. Zelfs kwam het tot een boycotactie tegen de Chineezzen, een voor die dagen — zij het dan ook, dat de Chineezzen nooit personae gratae geweest waren bij de inheemsche bevolking — zeer ongewoon verschijnsel. Een en ander gaf aanleiding tot ongeregeldeheden, waarop de vereeniging, als gevaarlijk voor de openbare orde, door den resident van Soerakarta geschorst werd. Daar een nader onderzoek niets opleverde, werd deze schorsing na 14 dagen weder opgeheven.

De geboortegrond der Sarekat Islam bleek in ruime mate

¹⁾ Brief van 18 Mei 1913.

voedingsstoffen te bevatten, die den groei der vereeniging verzekerden. Velen in het rijk van den Soesoehoenan hadden bezwaren tegen het starre conservatisme der aristocratie en van het hof. Hinderlijke bepalingen verboden b.v. het dragen van sommige gebatikte patronen, die uitsluitend voor den kraton gereserveerd waren; voorts was het den Soloneezen niet geoorloofd per rijtuig over de aloen-aloen te rijden. De S.I. moest in dergelijke en andere toestanden verbetering brengen! Merkwaardig is, dat anderzijds leden zich aansloten uit reactie tegen modernistische tendenzen, als voorkwamen in de moderne onderwijsstrooming van Boedi Oetomo. Zoo bood de S.I. plaats zoowel aan verwoede democraten als aan geharnaste conservatieven. Ja, zoo sterk werd de roep die van haar uitging, dat zij een toevluchtsoord werd voor allen, die hun grieven of griefjes wenschten te luchten.

Door den godsdienst werden alle heterogene groepen bijeen gehouden. De centrale plaats, door den mohammedaanschen godsdienst, als het nationale goed bij uitnemendheid ingenomen, verkreeg in die dagen nog haar bijzonder accent door de onvriendelijke uitlatingen van sommige leden der staten-generaal over het islamitisch geloof.¹⁾ Bovendien meende men op een door de zending te Buitenzorg belegd congres, een aanmatigenden toon van de zending te beluisteren.

Het lage entréegeld bij de toelating tot het lidmaatschap gesteld, het niet-heffen van contributie en het afleggen van een eenvoudige belofte van trouw aan de statuten waren zoovele redenen, die in grooten getale de nieuwe leden tot de vereeniging deden toestroomen.

RADEN OEMAR SAÏD TJOKROAMINOTO, handelsgeëmployeerde te Soerabaja, werd nu gemachtigd voor de vereeniging op te treden. Mede namens een elftal handelaren en beambten uit Solo bood hij den 14en September 1912 haar statuten ter goedkeuring aan de regeering aan.

¹⁾ Op 16 Maart 1913 schreef IDENBURG aan den minister: „— Evenzoo is de beweerde staatspoging om de bevolking te kerstenen als middel gebruikt om de organisatie — der S.I. (R.) — tot stand te brengen. Ik schreef U reeds eerder: al dat gepraat van BOGAERDT en SCHEURER en KUYPER dat de inlander slecht mahomedaan is, is er absoluut naast. Hij *wil* mahomedaan zijn: dit is het hem eigen terrein: en als men hem zegt, dat *dat* terrein bedreigd wordt, dan kost het niet de minste moeite om de bevolking warm te maken.”

Een veelomvattende doelstelling was in die statuten neergelegd, n.l.: a. bevordering van handelsgeest onder de Inlanders; b. bijstand aan leden der vereeniging, die buiten hun schuld in moeilijkheden verkeerden; c. medewerking tot de opheffing van den Inlander door bevordering van zijn geestelijke ontwikkeling en materiele belangen; d. tegengang van bestaande verkeerde begrippen omtrent den mohammedaanschen godsdienst en bevordering van het godsdienstig leven onder de Inlanders.

Op een zoo ruime basis konden velen zich vereenigen. In de op de oprichting volgende maanden, waarin het antwoord der regeering op zich liet wachten, werd een krachtige propaganda gevoerd. Vooral het op 26 Januari 1913 te Soerabaja gehouden congres was uit propagandistisch oogpunt belangrijk. Vandaar uit verbreidde zich de mare over de macht der vereeniging. Overal op Java schoten de afdeelingen uit den grond en bij duizenden traden de leden toe.

Dit élatante succes maakte het echter voor de leiders hoogst bezwaarlijk, voldoende controle te blijven uitoefenen. Voor de afdeelingsbesturen werd het bijna onmogelijk om behoorlijke ledenlijsten bij te houden en ook de finantiën vergden een zoodanige uitgebreide administratie, dat de krachten der met deze taak belaste personen meermalen te kort schoten.

Welke houding moest nu de regeering aannemen? Goedkeuring der statuten beteekende tegenover de inlandsche maatschappij zoo veel als de instemming der overheid met de handelingen der vereeniging. Was de regeering verantwoord, wanneer zij die goedkeuring verleende? Of leverde de Sarekat Islam gevaar op voor de openbare orde? Meer nog: moest in deze beweging niet het begin van een actie worden gezien, die uiteindelijk gericht was op de omverwerping van het nederlandsche gezag?

Deze vragen vinden in een volgend hoofdstuk beantwoording.

HOOFDSTUK IV.

De beslissing der indische regeering op het 24 September 1912 door de Sarekat Islam ingediende verzoek tot goedkeuring harer statuten.

Ruim negen maanden liet het antwoord der indische regeering op het verzoek van het S.I.-bestuur, tot goedkeuring van de statuten dier vereeniging, op zich wachten. Gedurende die periode liet de gouverneur-generaal de ontwikkeling der vereeniging nauwkeurig gadeslaan. De datum, waarop uiteindelijk zijn beslissing afkwam, 30 Juni 1913, staat niet los op zichzelf en houdt evenmin alleen verband met die vóórliggende periode van deliberatie, maar moet worden gezien in het raam van dien tijd. Bij de beoordeeling dier beslissing en bij de beschouwing der factoren welke op haar van invloed zijn geweest, zal dan ook niet uitsluitend behoeven te worden gelet op die feiten, die zich vóór 30 Juni voordeden, doch zullen ook enkele gebeurtenissen van later datum in aanmerking kunnen worden genomen.

§ 1. Inleiding.

Reeds werd met een enkel woord op de snelle ontwikkeling der S.I. gewezen.

§ 2. Hoe de S. I. zich naar buiten openbaarde.

Aan den buitenstaander deed zij zich spoedig voor als een massale organisatie, welke haar propagandisten in steden en dorpen uitzond om haar beginselen bij het volk ingang te doen vinden. Een organisatie, die vergaderingen belegde en congressen bijeenriep, vanwaar zij haar oproep tot aaneensluiting deed uitgaan tot alle Inlanders, ongeacht stand of beroep, mits tevens belijders van den Islam. Een organisatie ook, welker snelle groei het onmogelijk maakte met juistheid haar omvang te schatten en welker onvoldoende plaatselijke leiding een gebrek aan discipline aan den dag bracht.

In afgelegen desa's, tot waar haar invloed zich uitstreckte, kwam het voor dat de bevolking bij de geringste aanleiding te hoop liep. Sommigen waren geneigd een dergelijke spontaan zich openbarende solidariteit, op plaatsen waar geen chineesche concurrenten te bekennen waren, toe te schrijven aan baldadigheid of aan een

verkeerd begripen van de economische strekking der vereeniging. Of zelfs aan godsdienstig fanatisme.

De nationale opleving uitte zich immers vooral ook in een verhoogd godsdienstig leven. Het op den voorgrond stellen van den mohammedaanschen godsdienst had tengevolge gehad, dat de leden hun godsdienstplichten meer nauwgezet gingen naleven. Inlanders, die op ondernemingen of elders in dienstbetrekking stonden, wenschten plotseling in de gelegenheid gesteld te worden tot het inachtnemen van die plichten, met name tot het bijwonen van den Vrijdagsdienst in de moskee.

Een vrijmoediger — somtijds ongepast — optreden van den Inlander werd algemeen geconstateerd. Bedienden, die jarenlang bij Europeanen gewerkt hadden, vroegen onverwachts ontslag zonder daarvoor redenen op te geven. Goedgezinde Inlanders, door tot de S.I. toegetreden familieleden op de hoogte gebracht, waar-schuwden Europeanen voor een ophanden zijnde „roesoeh”. ¹⁾

Allerhande, deels onzinnige, geruchten deden voorts de ronde. De — nu kort geleden overleden — Soesoehoenan van Soerakarta of zijn zoon, pangeran HANGABEY, zouden zich aan het hoofd der beweging gesteld hebben.

Naar men zeide oefende de inlandsche politie pressie uit op de opgezetenen der ondernemingen om lid te worden van de Sarekat Islam. Weliswaar werden deze lieden dan verplicht f 1.25 te betalen, doch dit zouden ze terug ontvangen wanneer weldra de ondernemingen veel hooger loonen gingen uitkeeren.

Voorts zou het geheele inlandsche spoorwegpersoneel reeds zijn toegetreden. Op een tevoren bepaald oogenblik zou overal de spoorlijn opgebroken en zouden de telegraafdraden doorgesneden worden. En wat zouden dan de Europeanen met 30 duizend soldaten tegen 30 millioen Inlanders kunnen doen?

Een dergelijk ontwikkelingsbeeld droeg er niet toe bij den oppervlakkigen beschouwer of den uiterlijken waarnemer, die geen rekening hield met den achtergrond der beweging — en hoe weinigen deden dat wèl en konden dat doen! — vertrouwen in te boezemen. Weliswaar was de juistheid der beweringen, die van mond tot mond gingen, bezwaarlijk altijd te controleeren, maar zeker

¹⁾ Roesoeh = onlusten, opschudding.

was toch wel, dat van de S.I. een geheimzinnige macht uitging, waartoe allerhande ceremoniën en geheime teekens niet weinig bijdroegen.

Onder de inlandsche bevolking was een algemeene onrust merkbaar. Zij, die buiten de vereeniging stonden, hadden somtijds te lijden van de aanhangers der S.I., die zoo noodig niet voor dwangmiddelen terugdeinsden om nieuwe leden te winnen; hier en daar kon zelfs van een S.I.-terreur gesproken worden. Belangwekkende gegevens zijn dienaangaande te vinden in de bijlagen van de adviezen over de Sarekat Islam van de hoofden van gewestelijk bestuur ¹⁾: een in het huis van een Europeaan gevluchte Inlander werd b.v. door een hem nazettende bende van S.I.-leden aldaar ter zake van beweerd overspel afgeranseld; elders mishandelden een groot aantal desabewoners op zeer ernstige wijze den chauffeur van een auto, die een kind licht had aangereden en deden een aanval op den inzittenden Europeaan, die zich zijn aanvallers echter van het lijf wist te houden, bijgestaan door een met een revolver gewapenden Chinees; een ander verslag handelt over een S.I.-bende, die uit wraak drie Chineezzen in hun woning overviel: door eenige bij die gelegenheid geloste revolverschoten werden drie Inlanders gewond. Een lange reeks van andere voorvallen zou daarnaast nog genoemd kunnen worden.

Vele voorname Inlanders waren bevreesd om lid te worden: tegen de economische opheffing der bevolking, in de statuten als doel gesteld, hadden zij uiteraard geen bezwaar, doch de bij de toetreding af te leggen eed zou hen tot ongewenschte handelingen kunnen verplichten. Het vrijmoedig optreden dergenen, die zich hadden aangesloten en die zich sterk voelden in het besef, dat hun lot aan dat van duizenden eedgenooten nauw verbonden was, riep vanzelfsprekend reactie in het leven en werd door alle buitenstaanders scherp gelaakt, zoodra het de grenzen der welvoeglijkheid even overschreed.

Sterk was ook de reactie bij den Europeaan. Behoorende tot een, in een bevoorrechte positie geplaatste, kleine bevolkingsgroep, en niet gewoon aan beroeringen onder zijn inheemsche landgenooten, waartegen niet aanstonds van hoogerhand krachtig werd opgetreden,

§ 3. Onrust bij de
inlandsche en
europeesche
bevolking.

¹⁾ Vb. 9 Aug. 1913, kabinet no. B 13.

vroeg hij zich met bezorgdheid af, waartoe dit alles zou leiden en of het bestuur niet met blindheid geslagen was.

Zijn sombere gevoelens werden versterkt door het feit, dat de regeering in deze periode van waarneming over haar voornemens bleef en moest blijven zwijgen. Ook de europeesche pers kwam hierdoor, behoudens een enkele uitzondering, op een dwaalspoor. Van ouds was het een verre van ongewoon verschijnsel, dat maatregelen der indische regeering weinig instemming en begrip ontmoetten bij de indische ingezetenen en hun persorganen. Dit verschijnsel vond althans ten deele zijn verklaring in het feit, dat het de regeering ontbrak aan een orgaan, officieel of officieus, om haar inzichten in het publiek te verklaren en toe te lichten. Nu gaapte de kloof tusschen overheid en pers, als gevolg der hooger gememoreerde omstandigheid, wijder dan ooit!

Met steeds meer nadruk begon men te vragen, waarom de overheid niets deed. De ervaring van eeuwen had immers geleerd, dat hoe sneller en krachtiger zij bij voorkomende gisting was opgetreden, hoe geringer de offers waren geweest, welke het herstel van orde en rust had gevergd. Ook sommige residenten verkeerden geheel in het onzekere, zooals uit hun verzoeken om nadere instructies blijkt.¹⁾ En na de beslissing op het verzoek der S.I. om rechtspersoonlijkheid, zou een oud-resident uit Indië aan H. M. de Koningin seinen: „Sarekat Islam ruit Inlandsche bevolking op. Nederland verliest zijn kolonie.”²⁾

Met deze stemmingen bleef de gouverneur-generaal uiteraard niet onbekend; den 16en Mei 1913 seinde hij aan den minister van koloniën³⁾: „De toenemende groei van en de belangstelling van de inlandsche bevolking in de over geheel Java uitgebreide Vereeniging Sarekat Islam, gepaard aan uitspattingen hier en daar van leden dier vereeniging, veroorzaken onder de Europeesche bevolking, speciaal in Oost-Java, eene hoogst zenuwachtige spanning, welke wellicht in het moederland weerklank vindt.”

Hij bleef daartegenover niet onbewogen. Want meer dan destijds en vroeger gebruikelijk was, gaf hij in die maanden aan vooraan-

¹⁾ Vb. 9 Aug. 1913, kabinet no. B 13.

²⁾ Idem; telegram van 30 Juli 1913.

³⁾ Vb. 16 Mei 1913, no. 63. De leestekens en lidwoorden zijn duidelijkheidshalve toegevoegd.

staande leden der nederlandsche en inheemsche gemeenschap gelegenheid met hem in persoonlijk contact te komen, teneinde anderer en eigen inzicht in wat er omging te verhelderen.

Den 29sten Maart 1913 verleende de landvoogd audiëntie aan eenige bestuursleden der S.I. Hij gaf bij die gelegenheid uiting aan zijn sympathie voor het op geestelijke en stoffelijke ontwikkeling der bevolking gerichte streven der vereeniging en verklaarde geen bezwaar te hebben tegen het doel, zooals dat in de statuten stond omschreven; ook toonde hij zich bereid vertrouwen te stellen in de goede gezindheid en den goeden wil van het hoofdbestuur. Daartegenover liet hij niet na, zijnerzijds vertrouwen in de goede bedoelingen van het gouvernement te eischen en daarnaast een krachtige handhaving van orde en tucht onder de leden der vereeniging. Hij drong er daarom op aan, dat voorloopig geen nieuwe leden zouden worden aangeworven: „Wil het (bestuur zijn) taak naar behooren vervullen, dan zal het niet in de eerste plaats moeten streven naar nóg grooter uitbreiding van het aantal leden, maar vóór alles naar consolidatie van wat reeds verkregen is, naar deugdelijke organisatie van de Vereeniging en van hare afdeelingen.” Aan dezen wenk gaf het bestuur echter geen gehoor; dit was een waardevolle aanwijzing, dat het de beweging niet in de hand had.

21 Mei d.a.v. kwamen vertegenwoordigers van het algemeen syndicaat van suikerfabrikanten in Ned.-Indië — zij het niet officieel — den gouverneur-generaal inlichten over de onrust op Java. Deze kon hun doen blijken, dat de regeering van alles op de hoogte was, dat zij den toestand volkomen beheerschte en dat alle vrees ongemotiveerd was. Hoe overtuigend deze mededeelingen waren, blijkt op ongezochte wijze uit het vervolg dezer geschiedenis zooals dit spreekt uit een brief van den landvoogd aan den minister van koloniën van 28 Mei d.a.v.:

„Ik schreef u, dat ik PAETS ¹⁾ bij mij heb gehad. Hij kwam eigenlijk als particulier, naar aanleiding van een particulier schrijven aan DE GRAEFF. ²⁾ Nu heeft hij ... naar aanleiding

¹⁾ Mr. A. PAETS TOT GANSOYEN, voorzitter van het algemeen syndicaat van suikerfabrikanten in Ned.-Indië.

²⁾ Jhr. Mr. A. C. D. DE GRAEFF, destijds algemeen secretaris der regeering van Ned.-Indië.

van die audiëntie een z.g. vertrouwelijke circulaire laten uitgaan als president van het suikersyndicaat, waarin hij zoowat alles vertelt wat ik hem te *zijner* geruststelling had verteld, geen oogenblik vermoedende dat het gemeen goed' zou worden. Het is eigenlijk heelemaal niet in den haak. Maar hij geeft wat ik zeide zoo goed weer en stemt zoo geheel in met mijn houding en tracht zijn lezers op die manier weder eenig vertrouwen in de Regeering te schenken. . . . Misschien doet hij mij nog wel wat goed."

Met de rede uitgesproken op het openbaar gehoor van 31 Augustus 1913 bereikte IDENBURG geheel Indië. Sprekende zooals dat destijds gebruikelijk was, namens de particuliere groep, had mr. H. 's JACOB in zijn voor H.M. de Koningin bestemden gelukwensch, uiting gegeven aan wat er omging in de hoofden en harten van zooveel onderdanen van H.M. en in antwoord op die woorden verklaarde de G.G.:

„De Regeering is zich bewust van Haar roeping.

„Zij tracht de gedachten dezer tijden te verstaan en te waardeeren; Zij wil elk oprecht streven naar geestelijke, zedelijke en materieele verheffing bevorderen en daaraan de hand reiken; Zij wil afweren wat het nauw ontkiemend leven zou kunnen schaden; Zij baant den weg voor de vervulling van rechtmatige verlangens en gegronde behoeften; Zij staat echter ook bereid om wilde loten, die den gezonden groei zouden verhinderen, af te snijden.

„Ter wille van de beweging zelve en van het goede dat zij kan brengen, zal de Regeering zich met kracht stellen tegen alles wat, buiten de aangewezen grenzen tredend, tot verbreking van normale banden zou leiden; maar de beweging zelve in haar verschillende vormen en uitingen treedt Zij met vertrouwen tegemoet.

„Daarop was de politiek der laatste jaren gericht: een politiek, waarvan een der voornaamste elementen moet worden omschreven als: wegneming uit het publieke leven van alle verschillen tusschen de onderscheiden bevolkingsgroepen, die niet ter wille van henzelve noodzakelijk moeten worden in stand gehouden...

„En wat de Regeering zich zelve ten taak stelt, dat vordert Zij ook van Haar organen.

„Ook deze zullen hebben te rekenen met veranderende omstandigheden; ook deze zullen meer en meer den blik van het verleden

naar de toekomst moeten richten. Wij allen zullen meer en meer moeten zijn: mannen van onzen tijd ...

„Op Uw woord van vertrouwen, tot mij gericht, past mijnerzijds een oprecht en duidelijk antwoord.

„Het is dit: de Regeering geeft er zich volkomen rekenschap van wat ten deze Haar plicht is; hoe Zij wel allereerst rust en orde heeft te handhaven en daardoor ongestoorde ontwikkeling heeft te verzekeren.

„Zij is tot vervulling van dien plicht volkomen in staat en bereid.

„Zij doorziet zeer wél hetgeen er geschiedt in de verschillende groepen der bevolking, en weet dat Zij den toestand volkomen beheerscht en dat voor onrust geen reden is.

„Ik spreek dit onomwonden uit en niet in bloemrijke taal, omdat die ongemotiveerde onrust, dat wantrouwen tegen andere bevolkingsgroepen, de taak der Regeering in den laatsten tijd niet weinig heeft verzwaaard.

„Ik aanvaard gaarne te dezen opzichte voor Regeering en Bestuur het vertrouwen, dat door U in het staatsgezag is uitgesproken. Dat vertrouwen hebben wij noodig. Van alle groepen der ingezetenen.

„Alleen dan zal de maatschappelijke, en ook de staatkundige ontwikkeling van deze gewesten krachtig en snel kunnen voortvaren. Wederzijdsch vertrouwen van Regeering en ingezetenen maakt wederzijds sterk. Wederzijdsch vertrouwen is een noodzakelijke voorwaarde voor goede samenwerking, welke mede zal worden bevorderd door de instelling van een vertegenwoordigend lichaam, waaraan door U is herinnerd.

„Gesterkt door dat vertrouwen zal het gezag — volgens den wensch waarmede U Uwe rede besloot en waarmede ook ik eindig — steeds zich „zelfbewust vaardig kunnen betoonen voor de grootsche, opbouwende taak, die het hier te vervullen heeft”.

„Tot welzijn van deze gewesten, tot roem van H.M. onze geëerbiedigde Koningin.”

Welk een ontspanning deze woorden bij de aanwezigen teweegbrachten, bleek uit het toen opklinkende „bravo”-geroep en het spontane applaus — een wel zeer ongewone reactie bij deze plechtigheid.

Door twee groepen der indische ingezetenen werd de ontwikkeling der nationalistische beweging met buitengewone bezorgdheid

§ 4. De groot-industrieelen.

gadegeslagen, n.l. door de industrieelen en handelaren — waartoe ook de meer vooraanstaande Chineezzen behoorden — en door vele ambtenaren.

Van de eerste categorie voelden zich m.n. de groote ondernemers in hun positie bedreigd; zij immers hadden te waken voor de groote economische belangen van Indië, waarbij zij, in de bestaande maatschappelijke inrichting, ook direct persoonlijk waren betrokken. Hun verspreid liggende ondernemingen, met de daarop aanwezige menschen, zouden het eerst getroffen worden, wanneer er iets gebeurde.

„Niet uitsluitend belangstelling in de publieke zaak” dreef den heer PAETS TOT GANSOYEN, voorzitter van het hoofdbestuur van het algemeen syndicaat van suikerfabrikanten er toe, zich tot den algemeenen secretaris te wenden met de vraag, of het de regeering wel voldoende bekend was, wat er in den lande omging, de vraag, die zou leiden tot het hooger vermelde onderhoud van 21 Mei. ¹⁾ Hoewel hij het niet op zijn weg achtte te liggen in deze van advies te dienen, kon hij toch niet nalaten op te merken zeer weinig te gevoelen voor het goedge optimisme van hen, die niet geloofden aan de mogelijkheid van eenige fanatieke beweging, die niet meer zou verlopen.

En van zijn standpunt was er alle reden tot bezorgdheid, want zijn zegslieden waren menschen, die reeds veertig jaren in het land woonden en dus den leeftijd eener jeugdige opwinding voorbij waren. Maakten dergelijke personen den indruk in alle kalmte den toestand te overzien en te begrijpen, van de regeering was men daaromtrent niet zoo zeker. Zij zou immers behalve op de couranten wel voornamelijk op de mededeelingen der bestuurshoofden moeten afgaan en die weer op de inlichtingen der inlandsche ambtenaren; de zuiverheid van die laatste bron viel echter eenigszins te betwijfelen: immers, waren die ambtenaren geen lid der S.I., dan waren ze waarschijnlijk niet geheel op de hoogte, waren ze wel lid, dan zwegen ze natuurlijk over hetgeen ter beoordeeling van de zaak wellicht van het meeste gewicht was.

Een vergadering van vertegenwoordigers der eigenaren van suikerondernemingen ter bespreking van de tegenover de S.I.-actie

¹⁾ Brieven van 5 en 13 Mei 1913.

aan te nemen houding, toonde oog te hebben voor de teekenen der tijden, door in principe de volgende moties met algemeene stemmen aan te nemen:

1. De administrateurs zouden gehouden zijn alle eischen der bevolking, ten aanzien waarvan een degelijk onderzoek en overleg mogelijk was, te onderzoeken en bij hun directies voor te brengen.

2. De directies der fabrieken zouden, alvorens principieele beslissingen te nemen, vooraf zooveel mogelijk overleg plegen t.a.v. door de bevolking gestelde eischen.

Hoe men voor gevaar beducht was, kan blijken uit een rondschrijven van 24 Mei 1913, van denzelfden bovengenoemden schrijver, aan de leden van het hoofdbestuur van het algemeen suikersyndicaat, waarin de mededeeling treft, dat een tot die groep behoorend groot-industrieel zich reeds telegrafisch met de autoriteiten in verbinding had gesteld, teneinde wapens uit 's lands voorraden te verkrijgen, om de veiligheid van zijn ondernemingen te verzekeren. Ook de heer PAETS TOT GANSOYEN zelf, die zijn mede-hoofdbestuursleden op grond van hem door den gouverneur-generaal verstrekte inlichtingen meende te mogen geruststellen wat betreft den algemeenen politieken toestand, achtte het niettemin de meeste aanbeveling te verdienen, de noodige voorzorgsmaatregelen te treffen.

Teekenend is in dit verband een advertentie, onder het hoofd „De schrik in het hart” overgenomen in het Soerabaiasch Handelsblad van 15 Juli 1913 en tevoren verschenen in twee andere couranten:

„Gevraagd, met het oog op de stijgende beroering der inlandsche bevolking op Java, een bekwaam Ned.-Ind. officier, genegen de directie van eenige groote ondernemingen te adviseeren omtrent het in staat van verdediging brengen van haar toebehoorende emplacementen.”

Kan hieruit van de bezorgdheid der „particulieren” voldoende blijken, thans moet het oog geslagen worden op de „ambtenarij”. § 5. De inland-
sche ambtenaren.
Van de eerste groep stonden m.n. de groot-industrieelen argwanend tegenover de beweging, omdat zij van de door haar gewekte onrust ernstige verstoring van de orde verwachtten en van haar economisch streven een aantasting der aan hen toevertrouwde belangen

vreesden. Van de landsdienaren duchtten in hoofdzaak vele inheemsche bestuursambtenaren van haar toenemenden invloed en van haar vrijmoedig optreden een ondermijning van het gezag.¹⁾

Uiterst veel tact vereischte de positie van het inlandsche bestuur. Had dit eenerzijds het gezag te handhaven, anderzijds moest het opkomen voor de belangen der inlandsche bevolking. Vanzelfsprekend werd door diegenen der inlandsche gezagsdragers, die in de uitoefening van hun ambt waren tekortgeschoten, begrepen, dat willekeur tegenover den kleinen man niet langer zwijgend geduld zou worden en dat meer toewijding en plichtsbetrachting van hen zou worden verlangd. Doch ook onder de plichtsetrouwen waren er velen, die den loop der gebeurtenissen vol zorg gadesloegen. Zij begrepen, dat het opkomen van een vereeniging als de S.I., die, waar het om de behartiging der volksbelangen zou gaan, volksleiders naast, zoo niet in plaats van de bestuursambtenaren zou stellen, een einde zou beteekenen van den zachten traditioneelen vaderlijken bestuursvorm, waarin zij waren opgegroeid en dien zij voor hun volk als den meest passenden beschouwden. Velen hunner zagen slechts één alternatief: de anarchie en anderen, die verder hadden leeren zien en wisten, dat de ouderwetsche machts-oefening zich door de moderne machtsmiddelen, zooals een goedgeorganiseerde veldpolitie, zou laten vervangen, konden hierin niettemin geen aanlokkelijk perspectief zien. Uit den kring der regenten werd dan ook de klacht vernomen, toen de regeering geruimen tijd liet verstrijken, alvorens een beslissing te nemen, dat de toestand „boesoek”²⁾ werd.

De ambtenaren, die als lid tot de S.I. toetraden, vormden een kleine minderheid en behoorden tot de jongere Javanen, die in de vereeniging wellicht een blijvende, niet meer te stuiten volksbeweging zullen hebben gezien, die van invloed zou zijn op de toekomstige ontwikkeling van hun vaderland.

Hoe IDENBURG de positie van het bestuur zag, schreef hij 19 Maart 1913 aan den minister:

„Dat bewust worden van zichzelf, van eigen kracht, zal zeer vermoedelijk allereerst leiden tot het innemen van een zelf-

¹⁾ Het standpunt der europeesche bestuursambtenaren kan beneden uit de aan den gouverneur-generaal uitgebrachte adviezen blijken.

²⁾ Boesoek = bedorven, rot.

standige positie tegen het inlandsch bestuur. Voelde men zich tot nu toe in alles van dat bestuur afhankelijk: gaandeweg en wel spoedig zal men zich zelf kunnen helpen in tal van dingen: zich meer bewust worden van eigen rechten en daarom zich meer plaatsen naast — zoo niet tegenover het inl. bestuur. Het is dan ook geen wonder dat *dat* Bestuur de S.I. beweging in hooge mate wantrouwt. — En al verder ligt het voor de hand dat die geest van onafhankelijkheid — niet altijd precies te onderscheiden van een geest van lijdelijk of openbaar verzet — zich ook langzamerhand zal gaan uiten tegenover het *Europ.* bestuur. Niet omdat het Europeesch of Nederlandsch is, maar omdat het *Bestuur* is. Want dit is wel het eigenaardige van dergelijke volksbewegingen, dat de groote hoop niet door bepaalde beginselen wordt geleid maar zich laat leiden door enkelen die het verstaan om op een of ander punt de ontevredenheid der massa gaande te maken."

Van niet te onderschatten invloed op de vorming eener de S.I. § 6. De pers. meer en meer ongunstig gezinde openbare meening is mede de voorlichting van de pers geweest en wel met name van de europeesche dagbladpers in Indië.

Hetgeen boven werd opgemerkt over de bestaande onzekerheid bij het bestuur en bij de bevolking, omtrent de houding der regeering tegenover de Sarekat Islam, geldt evenzeer met betrekking tot de pers. Of liever: ten aanzien van de pers geldt het in dubbele mate. Van de pers werd verwacht, dat zij haar oordeel gaf, dat zij van voorlichting diende, ook al was zij niet direct in staat de motieven welke het regeeringsbeleid beheerschten te doorzien.

Aanvankelijk nam zij tegenover de opkomende inlandsche beweging een afwachtende houding aan, doch weldra vonden berichten over opstootjes en ongeregelde heden meer en meer aandacht. De groeiende onrust onder het europeesche en inlandsche publiek vond haar weerslag in artikelen in de dagbladen, en deze maakten de zaken niet zelden erger dan ze in werkelijkheid waren.

Meermalen kon IDENBURG een verzuchting niet onderdrukken ¹⁾:

„De couranten staan hier gedurig vol met allerlei aperte leugens. En ik heb hier geen pers om die leugens recht te zetten. Maar er zijn erger dingen dan deze."

¹⁾ Brief van 15 April 1913 aan DE WAAL MALEFIJT.

Veel later heet het over „zoo dom en zoo staatsgevaarlijk geschrijf”, dat uitnemend geschikt was om inlandsche gevoeligheden te kwetsen 1):

„Ik sta daar machteloos tegenover. Ik heb toen ik meende dat de pers haar plicht zou gevoelen (in Aug. en Sept. j.l.) een paar keer heel fatsoenlijk en heel ernstig om medewerking verzocht: met het resultaat dat men het tegenovergestelde deed. De heeren begrepen het „waarom” niet; *konden* dat niet begrijpen en werkten mij dus heel loyaal tegen, mij nog onverdiend uitscheldend er bij. De Locomotief maakt een uitzondering, maar van haar wordt op dit gebied ook niet veel aangenomen.”

De opvatting der indische bladen over de Sarekat-Islam-beweging, die zich geleidelijk had gevormd — zich ook wel vormen moèst 2) —, verneemt men het best, door die bladen zelf aan het woord te laten. Allereerst het Soerabaiasch Handelsblad (hoofdredacteur M. VAN GEUNS):

„Nu de S.I. zich eenige maanden ongestoord heeft kunnen ontwikkelen, aanschouwen wij de holheid van het opgeblazen gedoe. In den aanvang dacht men een op z'n westersch opgezet tooneel voor zich te hebben; de personen namen zulke erg westersche allures aan. Thans echter constateeren wij dat het tooneelwerk is overgegaan in een ... echt Javaansch wajangspel. En het applaus dat bij het opgaan van 't gordijn weerklonk is verstomd. Bij het einde, dat niet lang meer op zich zal laten wachten, zal men den hemel danken, dat het doek voorgoed omlaag gaat.” 3)

Een correspondent, die een verslag gaf van ongeregelde heden op het Koningsplein te Batavia, sprak aan het slot daarvan de hoop uit, dat de politie voortaan niet oudergewoonte de beweging gering zou schatten, maar onmiddellijk met scherp zou werken. 4)

De welwillende visie, welke de resident van Rembang op de S.I. bleef behouden, werd ten strengste afgekeurd. Toen er relletjes in zijn gewest hadden plaats gevonden, heette het:

1) Brief van 8 Juli 1915 aan PLEYTE.

2) STÉPHAN LAUZANNE: „Ce ne sont pas les journaux qui font le public, c'est le public qui fait les journaux.”

3) Soer. Hbl. 17 Juni 1913.

4) Soer. Hbl. 15 Juli 1913.

„Er moet een eind komen aan die stille S.I.-terreur, die thans plotseling aan 't licht is getreden. *De resident van Rembang is ziende blind.*” ¹⁾

Na de beslissing van den gouverneur-generaal op het verzoek der S.I. tot het verkrijgen van rechtspersoonlijkheid, meende de hoofdredacteur van het Soerabaiasch Handelsblad, hooger reeds genoemd, met genoegen te kunnen constateeren, dat „de uitspattingen, waaraan tropische volken met hun absentie van zelfcontrole zich zoo licht overgeven, in den aanvang zijn gesmoord.” ²⁾

Het Bataviaasch Handelsblad (hoofdredacteur J. FABRICIUS), een artikel over de S.I. uit de Javabode besprekende, droeg ook zijn steentje bij en achtte de gestes van den landvoogd niet die van een staatsman. Men miste in zijn houding: *kracht*; elke zwakheid tegenover den oosterling zou zich echter wreken. ³⁾

Tenslotte nog een enkel citaat uit een door Mr. W. K. S. VAN HAASTERT, hoofdredacteur van het Nieuws van den Dag — dit was de uiterste reactionaire pool — in 1916 uitgegeven brochure „De Sarikat Islam” (blz. 11, 12, 24):

„Het wordt met den dag duidelijker voor hem, die niet blind is voor hetgeen er rondom gebeurt, dat de oprichting der *Sarikat Islam* en de verdere groei dezer vereeniging een gebeurtenis is geweest, die de algeheele omverwerping van ons gezag in den Indischen Archipel voorafgaat.

„Aan de vruchten kent men den boom en aan de excessen der S.I. het revolutionaire karakter dezer Vereeniging.

„Meer en meer blijkt dat zij, die medewerkten tot de geboorte der S.I. en propaganda maakten voor deze rotte vrucht der Oosterse ontwaking, zich grovelijk misrekend hebben ...

„Maar de Regeering miste blijkbaar den moreelen moed om zich de zaak voor oogen te stellen, zooals zij inderdaad was.

„En dat zij daartoe de kracht miste is wederom een gevolg van de verderfelijke ethische politiek, die de laatste jaren wordt gevolgd, de politiek van het cajoleeren van den inlander, die moet worden

¹⁾ Soer. Hbl. 20 Aug. 1913.

²⁾ Soer. Hbl. 12 Juli 1913.

³⁾ Bat. Hbl. 5 Juni 1913.

ontzien tot in zijn kleinste gevoeligheden toe, en die in alles zooveel mogelijk moet worden toegegeven."

§ 7. De adviezen
der residenten.

Van de t.a.v. de S.I.-beweging uitgebrachte ambtelijke adviezen vormen die der hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera reeds een lijvig dossier. ¹⁾ Welke uiteenlopende beschouwingen echter ook door deze ambtenaren geleverd werden, geen hunner adviseerde tot het geven van een onvoorwaardelijk gunstige beslissing.

Een in den breede nagaan van alle door hen tegen de S.I. aangevoerde bezwaren zou vele bladzijden vullen. Volstaan wordt daarom met een samenvatting daarvan.

Vooreerst was volgens velen niet gebleken van een nuttig doel der vereeniging; de onder de inlandsche en europeesche bevolking ontstane onrust wees op andere doeleinden, dan openlijk verkondigd werden. De grondstellingen van de S.I. zouden te hooi en te gras samengeraapte voorschriften zijn van zedekundige strekking, die echter een streven van verdacht allooi zouden kunnen omhullen. De beweging maakte den indruk van grootdoenerij en in onkunde ont-aardende halfweterij. „Er is in (haar) opzet iets dat doet denken aan een treurige poging om maçonniek te willen doen."

Terwijl het economische doel slechts in beperkte mate werd verwezenlijkt, droeg de vereeniging een overwegend godsdienstig karakter. Het godsdienstig leven zou kunnen worden opgezweept, wat aanleiding kon geven tot excessen.

Een groot bezwaar was, dat het meerendeel der leiders niet bestond uit figuren van belangrijke ontwikkeling. Men was niet altijd kieskeurig in het aanstellen van deze personen, die daardoor dikwijls ook niet voor hun taak berekend waren. Hun finantieel beheer liet op vele plaatsen te wenschen over. De gestadige, volgens een bepaald plan gevoerde propaganda over geheel Java, waardoor het ledental zich sterk uitbreidde, had tengevolge dat de leiders de vereeniging niet altijd in de hand hadden. De plotselinge verbreiding van allerlei stellingen kweekte verkeerde begrippen; voorspiegelingen i.z. hulpverschaffing aan medeleden, welke niet alleen tot finantieelen of moreelen, maar ook tot physieken steun verplichtte,

¹⁾ Vb. 9 Aug. 1913, kabinet no. B 13.

konden aanleiding geven tot uitpattingen. Ook daardoor zou de leiding aan de besturen ontglippen.

Het arrogante optreden van S.I.-leden tegenover niet-aangesloten Inlanders, Chineez en Europeanen, droeg er niet toe bij om de overheid gunstig tegenover de beweging te stemmen. Geheimzinnige teekens, evenals de bij de toetreding af te leggen geheimzinnige eed, hadden het wantrouwen van het bestuur opgewekt. Deze eed was niet alleen bindmiddel, hij was ook dwangmiddel. Van de leden werden allerlei diensten gevorderd en zelfs werd naar buiten pressie geoefend om Inlanders tot toetreden te bewegen.

Een en ander hield een gevaar in voor de verstoring der openbare orde. Het zich mengen van S.I.-leiders in bestuurszaken, zooals het zich bemoeien met politioneele beslissingen, gaf zelfs tot directe moeilijkheden aanleiding. De S.I. scheen op die wijze te prikkelen tot minachting van het gevestigde gezag. Bij een opstootje te Soerabaja was het b.v. voorgekomen dat de politie niet in staat was de menigte uiteen te drijven; eerst toen een bestuurslid der S.I. zijn medewerking verleende gelukte het de menschen te bewegen om zich te verstrooien. Bij plaats gehad hebbende diefstallen namen men, zonder de tusschenkomst der politie in te roepen, zelf de opsporing der verdwenen goederen en der dieven ter hand. Ook had bij zekere gelegenheid een S.I.-lid uitgeroepen: „Wij hebben een resident van ons zelf!”

Een beweging, waartegen door de hoofden van gewestelijk bestuur zoovele — vrij algemeen gedeelde — bezwaren werden gekoesterd, mocht een persoonlijk tegemoetkomende houding hunnerzijds niet als iets vanzelfsprekends beschouwen.

Dat bij de waardeering van den feitelijken toestand niettemin groote ruimte mogelijk was en de adviezen der residenten over de door de regeering te volgen gedragslijn in meerdere opzichten uiteen liepen, hing samen met de door deze bestuurshoofden ingenomen houding tegenover de inlandsche bevolking en haar ontwaken. Meer speciaal ten aanzien van de vraag of van een snel en krachtig optreden tegenover de S.I. niet het meeste heil was te verwachten, liepen de beoordeelingen uiteen. Al naargelang deze vraag haar beantwoording ontving in bevestigenden, dan wel in min of meer beslist ontkennenden zin, zijn de adviezen in te deelen in drie groepen.

1. De residenten van het mohammedaansche Bantam, van Pekalongan, van Soerabaja, Besoeki, Pasoeroean en Madoera (de over het geheel conservatieve Oosthoek) ¹⁾ meenden allen de inwilliging van het verzoekschrift der S.I. beslist te moeten ontraden. Geen hunner oordeelde, dat de vereeniging getoond had een nuttig doel na te streven; zij moest daarentegen schadelijk voor de openbare rust en orde worden geacht. Ja, zelfs was in het eedgenootschap „een beslist gevaar” te zien.

De hier aan het woord zijnde ambtsdragers zijn te rekenen tot de school, die het oude bestuursstandpunt handhaafde. De uitoefening van het gezag achtten zij zich toevertrouwd in de aller-eerste plaats en bezwaarlijk zouden zij zich plotseling kunnen vereenigen met een koers, die aanstuurde op een welwillend tegemoet treden van de bevolking en van door haar geuite, te voren nooit vernomen, eischen. „Erkenning van eene vereeniging, welke als onderdeel van haar werkzaamheden vooropstelt ... bevordering van het Mohammedaansch godsdienstige leven onder de Inlanders, kan niet op den weg van de Regeering liggen, *nu niet en nimmer.*” ²⁾

2. Tot de tweede categorie zijn diegenen te rekenen, die zich noch voor inwilliging, noch voor afwijzing van het verzoek der S.I. verklaarden.

a. De residenten van Banjoemas, de Preanger Regentschappen en Cheribon lieten zich niet in het bijzonder over de door de regeering te nemen beslissing uit. Door hen werd gewezen op de heerschende onzekerheid en op eventueele excessen dan wel bedreiging van de openbare rust en orde. Het onderscheid tusschen hen en diegenen, wier meening werd samengevat onder 1, blijkt o.a. uit de mededeeling van den resident der Preanger Regentschappen, dat de beweging hem „in de grondslagen wel sympathiek” voorkwam. Deze geestesgesteldheid verklaart de pogingen om de vereeniging in goede banen te leiden, verklaart ook waarom het niet raadzaam werd geacht, haar tegen te gaan.

b. Evenmin uitsluitend tegen haar gekant verklaarden zich de bestuurshoofden van Semarang, Madioen en Batavia. Naar hun meening verkeerde de S.I. in een overgangstoestand; haar verzoek ware in beraad te houden. Volgens de residenten van Semarang

¹⁾ Vide het telegram van IDENBURG, blz. 70.

²⁾ Cursiveering van mij.

en Madioen totdat voldoende waarborgen omtrent de leiding der vereeniging waren verstrekt; volgens den resident van Batavia totdat aan de overheid de stellige zekerheid was gegeven, dat de vereeniging geen verstoring der openbare orde en rust zou veroorzaken. Ook uit de adviezen van deze ambtsdragers sprak een, de inlandsche beweging niet ongunstig gezinde, gemoedsgesteldheid.

3. Tot de derde groep behooren zij, die — zij het ook onder allerlei beperkende bepalingen — tot erkenning der Sarekat Islam als rechtspersoon adviseerden.

a. Het verst ging de resident van Rembang, die hoewel hij blijkens een vroeger schrijven bezwaren had tegen de leiding der vereeniging en tegen de afspraak der leden, elkaar niet te zullen verraden, toch geen legaal motief kon vinden om de gevraagde rechtspersoonlijkheid te weigeren. Z.i. was de S.I. geen nationale beweging, maar een rasbeweging. Op allerlei manieren zocht de Javaan te bewijzen, dat hij niet tot een laagstaand ras behoorde. Toen de oudste van 's residenten getrouwe bedienden verlof had ontvangen, om op Vrijdag aan het gemeenschappelijk gebed deel te nemen, vertelde deze, dat de geheele gemeente getroffen was geweest door dat bewijs van goedheid: gebleken was, dat de hoogst in rang zijnde Hollanders niet op den Javaan neerzagen.

Wel verre van de inlandsche beweging tegen te gaan, mocht deze volgens dien bewindsman aanspraak maken op sympathie van de regeering en op krachtigen steun.¹⁾

Ook volgens den resident van Kedoe was het terwille van het goede dat de S.I. tot stand wenschte te brengen niet aanbevelenswaardig de vereeniging te fnuiken. Bovendien stond de regeering het beginsel van ontvoogding van den Inlander voor. Toch ware het evenmin raadzaam de vereeniging ongebonden te werk te laten gaan. Wel kon tot goedkeuring der statuten worden overgegaan, maar dan moest de geheime eed worden afgeschaft; door de regeering of de plaatselijke overheid zou voortaan een preventief toezicht zijn uit te oefenen op de uit te voeren plannen der vereeniging, die algemeene toepassing zouden vinden, dan wel een lokaal belang

¹⁾ Deze adviseur was de schrijver van „Honderd brieven van Opheffer”, die van Maart 1911 tot omstreeks half Juni 1913 in het Bataviaasch Handelsblad verschenen.

uitmaakten; door het plaatselijk bestuur een repressief toezicht op aanwezige of nieuw gekozen bestuursleden; vergaderingen, andere dan bestuursvergaderingen, zouden van dat bestuur voorafgaande goedkeuring behoeven.

b. Erkenning van afzonderlijke gewestelijke vereenigingen — waarbij een betere bestuurscontrole gewaarborgd zou zijn en waardoor bij een eventueel optreden tegen excessen niet de vereeniging in haar geheel, doch slechts in de schuldige afdeeling zou getroffen worden — werd voorgestaan door de residenten van Djocjakarta, Soerakarta en Kediri, eveneens onder beperkende voorwaarden.

Laatstgenoemde wenschte door heffing eener maandelijksche contributie de toetreding van meer gegoede en ontwikkelde Inlanders, die het streven en nut der vereeniging beseften, te bevorderen; een doelmatige regeling van en controle over de fondsen moest worden ingesteld; voorts zou de vereeniging zich hebben te onthouden van alle bemoeienis met politiek en godsdienst en zou zij alle geheimzinnigheid hebben af te leggen; doel der vereeniging moest zijn de verhooging der stoffelijke welvaart van den Inlander en zijn verheffing tot een hooger geestelijk en zedelijk peil.

De resident van Soerakarta, hoewel een heele reeks bezwaren tegen de S.I. aanvoerende, meende dat tegen gewestelijke erkenning geen bedenking zou bestaan, mits tevoren duidelijk was gebleken, dat de vereeniging geen gevaar opleverde voor de openbare rust en orde, en tevens dat zij een volledige administratie en een goed finantieel beheer had ingevoerd.

Het verst in zijn sympathiebetuiging ging van de drie laatstgenoemden de resident van Djocjakarta, die het doel der S.I. zeer nuttig achtte en van haar werking alles goeds verwachtte. Van bedreiging der openbare rust en orde was in zijn gewest nog nergens sprake geweest.

Dat ondanks alle schaduwzijden, door de verschillende adviseurs naar voren gebracht, de Sarekat Islam toch nog op zoo verschillende wijzen een min of meer welwillende houding bij de hoofden van gewestelijk bestuur mocht ontmoeten, moet worden verklaard, zooals boven reeds werd opgemerkt, uit de door deze ambtenaren tegenover het nationale ontwaken der inheemsche bevolking ingenomen houding. Naarmate zij tegenover deze ontwakning meer afwijzend stonden, waren zij te sneller geneigd aan de door hen

geconstateerde feilen der S.I. groote waarde toe te kennen en afwijzend over haar verzoek om rechtspersoonlijkheid te adviseeren, dan wel een eventueele gunstige beschikking aan vele beperkende voorwaarden te binden.

Hetzelfde kan worden opgemerkt ten aanzien van de door andere § 8. De adviezen
autoriteiten uitgebrachte adviezen. Men vindt hierin denzelfden ge- van andere
dachtengang terug als bij de hoofden van gewestelijk bestuur en autoriteiten.
de door hen opgestelde rapporten sluiten nauw aan bij de hiervoor
genoemde groepen 2b, 3a en 3b.

Zoo verklaarde de directeur van justitie zich een voorstander van het in beraad houden van het S.I.-verzoek om rechtspersoonlijkheid. Hoewel op grond van de statuten tegen de inwilliging van dat verzoek geen bezwaar behoefde te bestaan, achtte hij deze toch niet wenschelijk met het oog op het gevaar, dat de vereeniging door haar ontwikkeling in de inlandsche maatschappij zou kunnen opleveren voor het algemeen belang en de openbare orde. Aanbeveling zou het verdienen die vereeniging eenigen tijd nauwkeurig te doen gadeslaan, om haar bij een normale ontwikkeling op de basis harer statuten, de hoedanigheid van rechtspersoon te verleenen.¹⁾

Rechtstreeks in de lijn, welke door de onder 3a genoemde bestuurshoofden getrokken was, lag de belangrijke missive van den adviseur voor inlandsche zaken.²⁾

Na de ontwikkeling der Sarekat Islam in den breedte te hebben nagegaan, meende dr. D. RINKES een tegengaan der beweging te moeten afkeuren: ook al zou men den strijd gemakkelijk winnen, de gewekte stemming en ontstemming zou niet zoo spoedig weer ter ruste gaan, „en het is dus ook in deze aangelegenheid beter de oorzaken tot een en ander weg te nemen, dan maar plompweg volgens oud-Indisch recept iedere ontluijing tot een zeker gevoel van menschaardigheid „den kop in te drukken”. Twee middelen waren daartoe aan te bevelen. In de eerste plaats moest het bestuur trachten (althans gedeeltelijk) — en daarmede wees adviseur in een richting, welke door meerdere ambtenaren van den ouden stempel werd aanbevolen, waarbij een ruime opvatting werd gehuldigd over hetgeen tot de invloedssfeer van het bestuur behoorde — de leiding

¹⁾ Rapport van 22 April 1913, no. 1.

²⁾ Missive van 13 Mei 1913, no. 46.

in handen te krijgen. Vervolgens — en daarmee werd een gedachte gepropageerd, die tot op dat moment nog weinig ingang had gevonden — ware aan de bevolking op een of andere wijze eenig aandeel in het bestuur te geven (in hoeverre zulks toen reeds practisch uitvoerbaar was, liet dr. RINKES in het midden).

Als logische conclusie uit het voorafgaande vond daarop de concrete vraag, of de statuten al dan niet goedgekeurd moesten worden, bij dezen adviseur bevestigende beantwoording. Die statuten bevatten volgens hem op zichzelf niets verkeers en de houding van de meeste bestuurders en andere betrokkenen was steeds loyaal geweest. Passend is in dit verband ook de opvatting, dat geen bevoogdende voorwaarden gesteld moesten worden, die den indruk zouden wekken, dat het gouvernement toch eigenlijk de ontwikkeling der bevolking niet wilde.

Een oplossing, corresponderende met de onder 3b ontvouwde voorstellen, werd voorgestaan door den wd. 1en gouvernements-secretaris, dr. E. MORESCO.¹⁾ In een nota ontwikkelde hij het denkbeeld om rechtspersoonlijkheid te verleenen aan plaatselijke of desnoods aan gewestelijke vereenigingen. Deze kon de regeering beter in de hand houden dan de bestaande stuurlooze massa, die men eigenlijk geen vereeniging kon noemen; de organisatie zou hechter worden en het doel meer concreet.

Met de onderliggende motieven, welke tot het ontstaan der beweging voerden en met de tegen haar in te brengen bezwaren liet deze nota zich niet in. Zij huldigde een ruimer standpunt dan de bedoelde bestuursvoorstellen, in zooverre zij geen beperkende voorwaarden stelde. Alleen t.a.v. den eed werd een voorbehoud gemaakt: in het formulier zou tot uitdrukking dienen te worden gebracht, dat deze was overeen te brengen met de eerbiediging van 's lands wetten en verordeningen.

Voorts werd de oprichting van een centraal comité in overweging gegeven: aan de bereidverklaring om kleinere S.I.-vereenigingen te erkennen zou de regeering kunnen toevoegen, dat zij er geen bezwaar tegen had, wanneer de bestuurders dier vereenigingen zich tot vorming van zoo'n comité met elkaar in verbinding zouden stellen.

¹⁾ Nota der algemeene secretarie van 15 Mei 1913.

Wèl met den achtergrond der S.I.-beweging liet zich tenslotte een tweede nota van Mei 1913 in, welke niet nader gedateerd, noch onderteekend was, doch die — zooals blijkt uit den aanhef van de nota-MORESCO — aan deze laatste anterior moet zijn geweest. Haar merkwaardigheid ontleent dit stuk, dat werd aangehaald als nota „in rood gemerkt A”, aan het feit, dat — hetgeen thans in een kleinen of grooteren kring van ingewijden een publiek geheim is — de gouverneur-generaal zelf er de schrijver van is.

Het strikt logische betoog in deze nota gevoerd, zou geacht kunnen worden afkomstig te zijn van iemand, die de inlandsche beweging ongunstig gezind was. Al zou men aannemen, zoo heet het, dat de ontwerpers der Sarekat Islam volkomen te goeder trouw waren en niets anders beoogden dan de economische verheffing der bevolking, dan moest men op grond der waargenomen feiten toch tot het besluit komen, dat de vereeniging eer godsdienstig-politiek, dan godsdienstig-economisch moest worden geacht. De vereeniging, die derhalve een staatkundig karakter droeg en zich op het terrein der overheid bewoog, was daarom zelfs in het gunstigste geval „niet onschadelijk”. Bleken echter de gunstige onderstellingen onjuist, dan moest zij ronduit gevaarlijk worden genoemd.

Een en ander leidde tot de conclusie, dat de regeering haar sanctie niet mocht geven aan een vereeniging, die een bedreiging van de algemeene orde was of kon zijn. De goedkeuring zou dus aan de statuten moeten worden onthouden, waarbij tevens de vereeniging zou moeten worden aangemerkt als een, die de openbare orde bedreigde.

Waarom deze conclusie niet als de reeds vaststaande meening van den auteur kan worden aangemerkt, zal beneden in het licht worden gesteld. Een aanwijzing dat de nota haar niet aan den lezer wilde suggereeren vindt men in de voorlaatste alinea:

„Men kan het betreuren dat een beweging die indien zij werkelijk alleen op economisch gebied kon blijven zeer nuttig zou kunnen zijn op deze wijze moet worden tegengestaan en zoo het kind met het bad moet worden weggeworpen. Misschien is dit niet absoluut noodig. Het blijkt misschien mogelijk in bepaalde streken vereenigingen te vormen van gelijk-belanghebbenden tot bereiking van bepaalde economische doeleinden: verhooging grondhuur, verbetering loonen, coöperatieve bedrijven e.d.g.”

Door deze passage krijgt de nota A aansluiting op de adviezen der residenten genoemd onder groep 3b en vormt zij de inleiding van de nota van den heer MORESCO, die meer omstandig de wijze ontwikkelde, waarop het kind uit het weg te werpen badwater zou kunnen worden gered.

§ 9. Het advies van den raad van N.I. en het afzonderlijk advies van het raadslid Van der Houven van Oordt.

De raad van Nederlandsch-Indië, die na kennisneming van de ingekomen ambtelijke stukken uit vele verschillende mogelijkheden kon kiezen, meende reeds dadelijk de door den directeur van justitie en drie residenten aanbevolen oplossing — ook voorgestaan door het raadslid VAN DER HOUVEN VAN OORDT in een afzonderlijk advies —, n.l. om het verzoek tot verkrijging van rechtspersoonlijkheid in beraad te houden, te moeten afwijzen. De heerschende onrust en spanning en de onzekerheid zouden er slechts door toenemen, terwijl de regeering het verwijt zou treffen niet bij machte te zijn een stellige gedragslijn voor te schrijven. Het juiste oogenblik om die passieve houding te verlaten, zou niet gemakkelijk zijn aan te geven.

Naar 's raads meening leverden de statuten op zichzelf geen bezwaar op tegen de erkenning der vereeniging.

De in nota A gevoerde beschouwingen stelden den raad echter, alvorens zich uit te spreken over de vraag in welken zin de beslissing zou moeten luiden, voor de taak, zich rekenschap te geven van het karakter, dat hij aan de S.I. toekende. Het antwoord daarop bleef niet uit.

Wat de verschillende bestuurshoofden en de adviseur voor inlandsche zaken te berde gebracht hadden, alsmede wat andere bekend geworden feiten omtrent het wezenlijke karakter der S.I. hadden gedemonstreerd, brachten den raad tot het inzicht, dat die vereeniging diende aangemerkt te worden als van staatkundigen aard, in den zin van art. 111 Rr.

En dat niet alleen: de weloverdachte systematische actie ter verkrijging van macht en gezag op een terrein, geheel vreemd aan het economische en sociale doel, was geenszins onbedenklijk. Een reusachtige mohammedaansche organisatie, waarvan een magische kracht uitging en die werd aangevoerd door leidslieden voor een goed deel van onbevredigend gehalte, die in korten tijd zich een zoo geduchte feitelijke macht had weten te verschaffen, was een bedreiging van de openbare rust en orde.

Sloot de raad zich met deze redeneering dus aan bij den hoofdinhoud van nota A, de daarin neergelegde conclusie, dat onthouding van goedkeuring aan de statuten niet anders zou kunnen geschieden, dan door tevens de vereeniging openlijk te stempelen tot een verbodene, deelde het college niet.

Wel was het van meening dat goedkeuring aan de statuten moest worden onthouden, omdat deze eenmaal verleend, kwalijk zou kunnen worden teruggenomen. Uit een onbelemmerd voortbestaan der vereeniging zouden immers toenemende tweedracht en verwikkelingen onder Chineezzen en Inlanders kunnen voortvloeien; daarenboven zou zoodanige goedkeuring bij de inlandsche bestuursambtenaren den indruk vestigen, dat de regeering zich geschaard had aan de zijde eener partij, die den bestuursinvloed op en het gezag over de bevolking bedreigde. Zelfs dr. RINKES, die zich voor de erkenning verklaarde, kwam tot de slotsom dat het kon vriezen en kon dooien, een „wijsgeerige, voor den Staatsbestuurder echter zeker niet voldoende geruststellende prognose”.

Een andere mogelijkheid, dan de in nota A geopperde, achtte de raad echter meer voor de hand te liggen. „Al neemt de Regeering voor zich aan,” aldus het advies, „dat de Sarekat Islam naar haar wezen is een vereeniging van staatkundigen aard, die de openbare orde bedreigen kan, die overweging *behoeft* in de te nemen beschikking niet als motief te worden aangevoerd voor de afwijzing van het verzoek om erkenning als rechtspersoon.

„Er zijn omstandigheden denkbaar, waarin de openlijke veroordeeling van eene vereeniging als een verbodene, hoezeer logisch aansluitende bij de gestelde praemisse, door eischen van politiek beleid niet is toegelaten, en die omstandigheden doen zich, naar het gevoelen van den Raad thans voor.”

Welke die omstandigheden waren? Men zal ze wel hebben te zoeken in het feit, dat „de alom op Java zich baanbrekende evolutie zelve naar 's Raads zienswijze geen afkeuring (verdiende). Het tegendeel (was) waar.” Van die sympathie der regeering zou aan de vereeniging moeten blijken en daarom achtte de raad eenzelfde krachtige repressieve houding als tevoren tegen de I.P. was aangenomen in dit geval onraadzaam. Zij was ook onnoodig, omdat art. 3 van het K.B. in Ind. Stb. 1870, no. 64 de gelegenheid bood, andere redenen als grond van afwijzing te vermelden. Als zoodanige

redenen voerde de raad nu aan, vooreerst dat met het algemeen belang onvereinigbaar was, dat er geleidelijk een toestand zou intreden, waardoor, als gevolg van welke middelen dan ook, aan buiten het bestuur staande, niet verantwoordelijke raadgevers der bevolking de *mogelijkheid* zou worden geopend om die bevolking allerwegen aan den invloed van het wettig gezag harer hoofden te onttrekken, althans dat gezag bij de groote menigte te ondermijnen; en vervolgens dat met dat belang evenmin vereenigbaar was het voortwoekeren van een *toestand*, welke gelegenheid gaf om op groote schaal de bevolking aan geldelijke bijdragen te onderwerpen, zonder dat haar eenige aanspraak op verantwoording van de al dan niet vrijwillig afgedragen gelden toekwam.

Door deze punten voorop te schuiven, zou de regeering in staat zijn het verzoek om erkenning als rechtspersoon af te wijzen en niettemin van haar sympathie met de idealen en verwachtingen, die den achtergrond der beweging vormden, te doen blijken.

Hiertegen richtte zich nu de hooger genoemde minderheidsnota. Zij wees er op, dat — ook in de nota A — al te veel nadruk werd gelegd op het gevaar, dat door de S.I. *zou kunnen* ontstaan. Stond het bestuur en met name het inlandsch bestuur open voor niet ongegronde grieven en klachten der bevolking, dan behoefde er van gezagsondermijning geen sprake te zijn; de drainage der bevolking, hoezeer te betreuren, was evenmin een zaak, die de regeering tot ingrijpen behoefde te nopen.

Ook betwistte de steller der nota, dat de vereeniging van staatkundigen aard zou zijn: dit begrip diende z.i. eng te worden geïnterpreteerd, zoodat alleen een vereeniging die haar werkzaamheden doelbewust in die richting leidde, als zoodanig zou mogen worden gekwalificeerd. En hij herinnerde er aan, dat het staatkundig karakter der vereeniging, op de aan de bestuurders der S.I. en aan een deputatie van het suikersyndicaat verleende audiënties ¹⁾ ook door den landvoogd was ontkend.

Na de tegemoetkomende houding, welke de regeering tot nu toe had aangenomen, kon er z.i. moeilijk sprake van zijn, de vereeniging plotseling te kwalificeeren als een gevaar voor de openbare orde, zoolang dat niet *uit de feiten* was bewezen.

¹⁾ Audiënties van 29 Maart en 21 Mei 1913 (vgl. hooger blz. 71).

Toch meende ook hij, dat een beschikking, werd zij op dat moment genomen, afwijzend zou moeten luiden, omdat de bestuurders zich in het geheel niet hadden bekreund om de door den gouverneur-generaal ter audiëntie van 29 Maart gegeven wenken, en de rapporten der residenten den indruk vestigden van een ongeorganiseerde beweging, die zich schakeerde naar locale toestanden en verhoudingen. En daar de nota zoodanige afwijzing niet wilde, kwam zij tot een in beraad houden.

Het verschil in uitgangspunt tusschen 's raads meerderheid en minderheid is duidelijk: de sympathie der eerste voor de nieuwe beweging was niet sterk genoeg om het oude bestuursgevoel, dat naijverig het oude uitgestrekte bestuursterrein bewaakte en hoogste plicht had leeren zien in de bescherming van de bevolking ook tegen zichzelf, te overwinnen; bij de minderheid deed nieuwer inzicht de schaal juist naar de zijde der sympathie doorslaan.

Het lijdt geen twijfel, of IDENBURG heeft beter dan wie ook onder zijn adviseurs de beteekenis van de opkomst der S.I. aangevoeld. Zij luidde de derde fase in van zijn wijdgetrokken programma (vgl. hoofdstuk I, slot): de hervorming van de inlandsche maatschappij van binnen uit. Maar hij was een te nuchtere en zakelijke persoonlijkheid en ook te zeer gezagsman, dan dat hij haar daarom alleen met vreugde zou hebben begroet en kritiekloos aanvaard. De uitingen der vereeniging en de rapporten van de hoofden van gewestelijk bestuur gaven daartoe ook niet voldoende grond.

En ziehier dus het dilemma, waarvoor hij zich zag gesteld: is de S.I. louter bedreiging voor het gezag, waarvoor velen haar houden, dan moet zij worden vernietigd; is zij de aankondiging van een nieuw maatschappelijk leven, dan is zij de vervulling eener welgefundeerde staatkundige verwachting, die niet *mag* worden vernietigd, doch van overheidswege *moet* worden geleid.

Gesteld tegenover een vraagstuk van zoo diepe beteekenis, moest zijn ernstige natuur geneigd zijn de gemakkelijke oplossing welke het toenmalig art. 111 Rr. bood, met zijn absoluut verbod van vereenigingen en vergaderingen van staatkundigen aard, te versmaden. Zeker ware het staatkundig karakter der S.I. op goede gronden te betoogen geweest en had de regeering dit aanvaard, dan zouden automatisch de op het verbod gestelde sancties in werking zijn getreden. Doch IDENBURG was zelf over de opheffing

§ 10. De beslissing van den gouverneur-generaal.

van dit verbod met den minister van koloniën in overleg getreden en hij mocht verwachten, dat dit na korter of langer tijd zou verdwijnen. Tevens wist hij, dat de nu te nemen beslissing ver over die periode zou — en moest — uitreiken.

Ook de kort tevoren gevallen beslissing over de I.P. was van strikt principieelen aard geweest. Te dien aanzien had hij aan den minister medegedeeld ¹⁾, dat de weigering om de statuten goed te keuren was gegrond op het feit, dat die vereeniging was van staatkundigen aard en bedreigende de openbare orde: „dus strijd met het algemeen belang”. Uitdrukkelijk werd hieraan toegevoegd, dat goedkeuring aan de statuten dezer vereeniging, ook na wijziging van art. 111 Rr., toch wederom zou worden onthouden op grond van het K.B. van 1870, art. 3. ²⁾

Een en ander verklaart het lange tijdsverloop tusschen de indiening van het verzoek om erkenning als rechtspersoon door de S.I. en de beschikking daarop; het rusteloos toetsen in die periode van het karakter der S.I. aan de feiten, alsook de onzekerheid, waarvan een brief aan den minister ³⁾ getuigenis aflegt:

„Ik heb geen reden om officieel de vereeniging te wantrouwen: ze gedraagt zich behoorlijk: uit zich loyaal; openbaart zich niet revolutionnair. Toch kan ik niet zeggen, dat ik haar geheel vertrouw. Ook al omdat ik ze niet geheel begrijp. Het is iets zóó nieuws, zóó buitengewoons: zulk een snelle overal doordringende organisatie van de inlandsche beweging dat men zich afvraagt: van waar en waarheen. Het is niet uitsluitend een anti-Chineezenbeweging, het is niet een anti-zendingsbeweging: maar wat is het dan? ...

„Ik krijg over een tiental dagen het Bestuur der S.I. bij mij (ik heb dit, zonder dat zij het zelf weten geprovoceerd). Zij komen mij verzekeren, dat de Vereeniging *niet* staatkundig is en *niet* anti-Nederlandsch.”

In het zelfde licht moet worden gezien de toevoeging door den gouverneur-generaal van de nota A aan de stukken, die het verzoek van de S.I. naar den raad van N.I. zouden vergezellen. Deze

¹⁾ Brief van 7 Maart 1913.

²⁾ Het eerste lid van art. 3 K.B. 28 Maart 1870, Ind. Stb. no. 64, luidde: De erkenning wordt door den Gouverneur-Generaal alleen geweigerd op gronden, ontleend aan het algemeen belang.

³⁾ Brief van 19 Maart 1913.

handelwijze was inderdaad ongebruikelijk, doch IDENBURG, die ook over de gezagsvraag een uitvoerig advies van den raad begeerde, wenschte op deze wijze te voorkomen, dat het college over dit punt wellicht te vlug zou heenloopen. De daartoe gekozen weg moet den raad in de meening hebben gebracht een geschrift uit de pen van een ondergeschikt ombtenaar der algemeene secretarie voor zich te hebben en zoo werd zelfs de schijn vermeden, dat de landvoogd de strekking van het doór den raad uit te brengen advies wilde beïnvloeden. Dat de raad destijds met den oorsprong der nota A onbekend is gebleven, staat dan ook wel vast.

Doch anderzijds gaf de hooger weergegeven vraagstelling met haar vaststaande beslissing in den eenen of anderen zin, zoodra de feiten voldoende gesproken hadden, aan IDENBURG die vastberaden zekerheid, waarmede hij aan de in de indische maatschappij tot uiting komende nervositeit en aan het drijven van velen naar een overhaast doodvonnis over de beweging, het hoofd wist te bieden. Zij spreekt duidelijk uit de wijze, waarop de G.G. zich gelegenheid wist te verschaffen, om zoowel tot de S.I.-bestuurders als tot het bedrijfsleven een persoonlijk woord te richten (blz. 70, 71), alsook uit de telegrafische en schriftelijke correspondentie met den minister van koloniën uit die dagen.

Op 16 Mei 1913 telegrafeerde de landvoogd, dat de zenuwachtige spanning onder de europeesche bevolking van Indië (blz. 70), die wellicht in het moederland weerklank zou vinden, z.i. ongemotiveerd was. De S.I. was democratisch, doch niet tegen het gouvernement gericht. „Ik volg de zaak met de grootste belangstelling en meen den toestand te overzien en te beheerschen.”¹⁾

In een telegram van 31 Juli d.a.v. werd krachtige tegenspraak verzocht van geruchten die in Nederland de ronde deden omtrent gevaar voor de veiligheid der europeesche bevolking in Indië. Van onrustige of oproerige bewegingen was aldaar geen spoor te kennen en de algemeene veiligheid in de bloeiende kolonie liet niets te wenschen over.²⁾

In een brief aan KUYPER³⁾ — en hier had hij toch zeker een officieel masker, zoo hij het gedragen had, afgelegd — maakte hij

¹⁾ Vb. 16 Mei 1913, no. 63.

²⁾ Vb. 9 Aug. 1913, kabinet B 13.

³⁾ Brief van 4 Juli 1913.

onderscheid tusschen de dieper liggende gemoedsgesteldheid en de beweging, die zich daarop ontwikkelde. In die gemoedsgesteldheid lag niets verontrustends; zij was een gewenscht resultaat van het nederlandsch bestuur; zij was langzamerhand gekomen en zou niet meer verdwijnen. Het gezag moest trachten leiding te geven, doch ook onafhankelijk daarvan zou de geestelijke strooming zich verder ontwikkelen. De Sarekat Islam was slechts een zeer gebrekkige vorm, waarin zich dit geestelijk leven openbaarde. De vereeniging was vrucht; daarom wenschte de regeering haar niet te onderdrukken, want al zoude zij daarin wellicht zonder veel moeite slagen, de wortel was daarmee niet aangetast.

Inmiddels werkte de landvoogd de mogelijkheid, dat de feiten een erkenning van de S.I. op eenigerlei wijze zouden toelaten en dus de overheid zich voor de taak zou zien gesteld in het vervolg een zekere mate van leiding aan de inlandsche beweging te geven, reeds practisch uit. In zijn officieele brieven aan den minister van 20 Januari en 12 Maart 1913 nos. 5/1 en 23/1 had hij aangedrongen op de spoedige totstandbrenging van een K.B., dat den G.G. zou machtigen om, mocht de erkenning van een vereeniging achteraf blijken onjuist te zijn geweest en de betrokken vereeniging een gevaar voor de openbare orde opleveren, haar van haar rechts-persoonlijkheid vervallen te verklaren. Op 17 April d.a.v. informeerde hij telegrafisch, of in verband met het verzoek om erkenning van de S.I. op de spoedige totstandkoming van dit K.B. kon worden gerekend. ¹⁾

De inkt, waarmede de nota-MORESCO (vgl. blz. 86) geschreven was, was nauwelijks droog, toen een telegram van den minister van koloniën in Buitenzorg binnenviel van den volgende inhoud:

„Wil overwegen, of het niet wenschelijk is rechtspersoonlijkheid (te) verleenen niet aan (de) Sarekat Islam als geheel, maar aan plaatselijke afdeelingen zoodat uitgebreidheid der organisatie als (ook) mogelijke plaatselijke uitspattingen niet zouden dwingen tot repressief optreden tegen (de) geheele vereeniging. Ik schreef U particulier ²⁾ doch ben niet zeker (dat) mijn brief reeds aankwam.” ³⁾

¹⁾ Vb. 18 April 1913, no. 67.

²⁾ Brief van 29 April 1913.

³⁾ Vb. 16 Mei 1913, no. 63.

Op 26 Mei d.a.v. kon de gouverneur-generaal antwoorden:

„Uw brief van 29 April (over S.I.-plaatselijke organisaties rechtspersoonlijkheid verleenen) ontving ik. Hij was een bevestiging van Uw voorafgaand telegram. Les beaux esprits se rencontrent. Toen Uw telegram kwam had ik het denkbeeld dat door MORESCO geopperd was doen opnemen in een secrie nota die de stukken naar den Raad vergezelde. Ik geloof dat het een zeer goede oplossing is. Zooals de vereeniging nu is kan zij niet worden goedgekeurd. Ze is te massaal; te weinig in de hand der leiders; de doelomschrijving is te vaag; het toezicht is daardoor te weinig.

Toch zou het fout zijn (m.i.) om met het badwater het kind weg te werpen: of met andere woorden om den voet op de beweging te zetten omdat deze vorm niet aanvaardbaar is.”

IDENBURGS uiteindelijk oordeel over de diepere vragen, die zich in deze zaak aan de orde stelden, vindt men wel het beste weergegeven in de rede, uitgesproken bij de overdracht van het bestuur over Indië op 21 Maart 1916 aan mr. J. P. graaf VAN LIMBURG STIRUM. In een terugblik op de achterliggende regeeringsperiode wees de aftredende G.G. bij die gelegenheid op

„een zich bewust worden van latent in de maatschappij aanwezige krachten; een naar voren treden van vragen die voor eenige jaren nauwelijks werden genoemd ...

„Tegenover dit zich openbarend leven stond ik welwillend.

„Niet omdat ik dadelijk vrucht verwachtte waar nauwelijks van ontluiking kon worden gesproken, of omdat ik blind was voor de bezwaren aan sommige uitingen verbonden; maar omdat ik waardeerde het streven naar maatschappelijke verheffing, naar sterking van de persoonlijkheid, de individualiteit; omdat ik welkom heette het begin van den overgang uit het min of meer onbewuste naar het bewuste sociale bestaan; en ook omdat ik overtuigd was dat alleen wat werkelijk levensvatbaar was zou blijven leven en wat onrijp was vanzelf zou afvallen.”

De concrete beslissing op het verzoek der S.I. viel op 30 Juni 1913. Zij verscheen gelijktijdig met het door den landvoogd gewenschte K.B. 1) De voornaamste bepalingen uit de toelichting op die be-

1) K.B. 14 Mei 1913, no. 37, Ind. Stb. no. 432, waarbij het K.B. van 28 Maart 1870, no. 2, Ind. Stb. no. 64 werd aangevuld:

Art. 5 bis: De Gouverneur-Generaal is bevoegd om in overeenstemming met

slissing, gepubliceerd in de Javasche Courant van 15 Juli 1913, no. 56, waren de volgende:

„De uitvoerige rapporten door de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera omtrent de verdere verrichtingen der vereeniging ingediend, hebben den Landvoogd niet de overtuiging verschaft, dat in de ter audiëntie ¹⁾ aangeduide richting inderdaad voortgang van beteekenis is gemaakt. Niet twijfelende aan den goeden wil der hoofdbestuurders om in den geest der Regeering werkzaam te zijn, moet Zij aannemen, dat die bestuurders daartoe niet bij machte zijn geweest. . . .

„Onder deze omstandigheden is het der Regeering niet mogelijk geweest, het verzoek om erkenning zooals het daar ligt, in te willigen.”

Conform het advies van den raad geschiedde de afwijzing van het verzoek op grond van het K.B. van 28 Maart 1870, Ind. Stb. no. 64, „in het algemeen belang”. De daarnaast door de regeering geuite sympathieverklaring was echter geenszins platonisch. In de nota-MORESCO vond zij opbouwende elementen die de S.I. bij haar verdere ontwikkeling van nut konden zijn.

„Anderzijds meende Zij zich ook niet tot een weigering zonder meer te moeten bepalen doch meent Zij tevens de richting te moeten aangeven, waarin naar Hare meening die beweging zich verder ontwikkelen kan zonder met het algemeen belang in strijd te komen.”

Plaatselijke vereenigingen zouden zijn op te richten: leden en bestuurders zouden daar elkaar bekend kunnen zijn en de leiders de volle verantwoordelijkheid dragen. Belanghebbenden zouden een beter toezicht op het geldelijk beheer hebben; mocht onverhoopt de overheid moeten ingrijpen, dan zouden de andere plaatselijke vereenigingen niet worden getroffen. De maatschappelijke en economische werkzaamheid der vereeniging zou binnen beperkte ressorten beter tot haar recht komen.

den Raad van Nederlandsch-Indië, de verleende erkenning in het belang der openbare rust en orde in te trekken.

Het besluit van intrekking is met redenen omkleed en wordt in het officieele nieuwsblad bekend gemaakt.

Art. 7 bis enz.

¹⁾ Van 29 Maart 1913.

Het voortbestaan van een algemeenen bond zou kunnen plaats vinden door de vorming van gewestelijke comité's en van een centraal comité.

De G.G. achtte het niet noodig in bijzonderheden te treden omtrent de voorwaarden, waaraan plaatselijke vereenigingen zouden moeten voldoen om voor erkenning in aanmerking te komen. Dienaangaande kon het K.B. van 28 Maart 1870, Ind. Stb. no. 64 licht verspreiden; slechts viel op te merken dat de statuten der plaatselijke vereenigingen volgens art. 2 van dat K.B. de toetreding en uittreding van leden zouden moeten regelen: werd bij de toetreding een eed gevorderd, zoo moest dit *volledig* uit de statuten blijken.

Welke waarde moet nu aan IDENBURGS beslissing worden toe- § 11. Slot.
gekend?

In de voorgaande bladzijden werd de koloniale staatkundige ontwikkeling gedurende een reeks van jaren nagegaan. Daarbij werd het jaar 1901 als uitgangspunt genomen, toen het ministerie-KUYPER in de troonrede uitdrukkelijk Nederlands zedelijke roeping tegenover Indië uitsprak. Aan de zedelijke verplichting t.a.v. de koloniën heeft IDENBURG, die in 1902 zitting nam in dat kabinet, helpen voldoen door de opstelling van zijn economisch, cultureel en staatkundig program, waarvan hij de grondslagen tijdens zijn eerste ministersperiode uitwerkte.

Hoofdstuk II gaf een overzicht van de maatregelen op alle gebied, die tot de verdere uitvoering van dat program werden genomen, waarop in hoofdstuk III aansloot de reactie der inlandsche bevolking, die economisch en cultureel in een wijderen cirkel werd betrokken en tenslotte ook een begin van staatkundige activiteit betoonde. Zoo werd IDENBURGS staatkundig program en het antwoord dat daarop volgde, gezien als het verlengstuk van zijn economisch en cultureel program. In dat kader paste ook zijn beslissing op het verzoek der S.I. om rechtspersoonlijkheid.

Daartegenover werd in het licht gesteld, dat de meest intensieve regeringsbemoeienis niet in staat zou zijn geweest een nationaal ontwaken te bewerkstelligen, zoo niet de tijd daartoe rijp was geweest. Tot op zekere hoogte deed het nieuwe zich voor als een noodzakelijkheid, die men ook tegen zijn wil zou hebben te aangaan. Dat dit door IDENBURG werd ingezien, blijkt daaruit, dat

niet alleen het ontluikende nationale leven, zooals dat door de overheid was gewild en gestimuleerd, hem tot verheugenis stemde, maar dat zijn begripende sympathie daartegenover stand hield bij incidenteele uitingen, die de grenzen van het betamelijke overschreden en ideeën, die „de practijk van het volksleven vooruitjilden”.

Vandaar, dat hij in zijn welwillende houding tegenover de S.I. — niettegenstaande al haar gebreken — bleef volharden en een „oplossing”, waarbij de vereeniging tot een verbodene werd verklaard, van de hand wees. Een beslissing in dien zin, hoewel formeel wellicht onaantastbaar, ware te verwachten geweest van een bestuurder, die alleen zijn kracht zocht in gezagshandhaving door zoo groot mogelijken bestuursinvloed; echter niet van een landvoogd, die ruimte wenschte te laten aan wat er als opbouwend leven in de maatschappij naar ruimte zocht. Een zoodanige oplossing ware bovendien geen oplossing geweest. Zij zou de moeilijkheid naar de toekomst hebben verschoven en de kans, dat de regeering alsdan de leiding zou hebben kunnen behouden, aanmerkelijk hebben verkleind.

In de indische maatschappij, waarin rasverschillen een groote rol speelden en waarin economische, cultureele, staatkundige en godsdienstige tegenstellingen zich openbaarden, lagen altijd brandstoffen opgehoopt. De bevolking in een dergelijke maatschappij behoefde een uitlaatklep om gevaarlijke explosies te voorkomen. Aan IDENBURGS beslissing lag deze gedachte ten grondslag; zij schonk de regeering gelegenheid om op de hoogte te blijven van hetgeen onder de bevolking omging en daardoor ook, wanneer de omstandigheden het eischten, krachtdadige controle uit te oefenen. Zodoende werd voorkomen, dat het nieuwe als een vernielende bandjir over de akkers stroomde, hetzij aanstonds bij al te groote toegeeflijkheid, hetzij over eenige jaren bij botte afwijzing; zoo kon van het oude in stand worden gelaten, wat waard was te blijven voortbestaan en werd er tijd gewonnen voor geleidelijkheid van overgang en aanpassing.

De gebeurtenissen der latere jaren hebben de juistheid van IDENBURGS inzicht wel aangetoond. De inlandsche maatschappij is sedert in beweging, soms in felle beweging, gebleven en dat desondanks de indische verhoudingen — ondanks veel dat beter zou

kunnen zijn — zoo bevredigend zijn als in het heden valt te constateeren, is wel in de eerste plaats te danken aan het feit, dat de na hem gekomen landvoogden, afgezien van persoonlijke nuanceering, zijn beleid tegenover de inlandsche beweging, dat verzamelwoord voor veel en velerlei streven, consequent hebben voortgezet.

Het valt gemakkelijk dit achteraf te constateeren. Voor den landvoogd, voor wien de toekomst nog een gesloten boek was, was de ingeslagen weg ongetwijfeld de moeilijkste. Hij eischte veel zelf-beheersching en zelfverloochening. Velen in den lande begrepen dat niet. Zij verweten de regeering zwakheid. Tegen dat verwijt is IDENBURG zelf echter opgekomen: „Ik moge *zacht* zijn,” zeide hij eens ¹⁾, „slap ben ik niet. Suaviter in modo, fortiter in re.” Anderen vonden juist in haar voorzichtigheid — door hen halfslachtigheid genoemd — aanleiding om het optreden der regeering te critiseeren.

Eenzijdigheid verschaft gemak. Iets anders wordt gevraagd op den eenzamen post, waarop de „groote heer” te Buitenzorg de verantwoordelijkheid voor een beslissing geheel alleen heeft te dragen. De meening van zijn critici of van zijn adviseurs brengt geen directe rechtsgevolgen met zich; doch zijn daad maakt een beslissing onherroepelijk. ²⁾

In dat licht getuigde zorgvuldige overweging en een nauwkeurig langdurig onderzoek, waar het een voor Indië en haar bevolking zoo belangrijke beslissing gold, van wijs beleid. Aan de verdienste der beslissing doet niet af, dat verschillende adviseurs op haar totstandkoming invloed hebben geoefend: hun raadgevingen had de *landvoogd* op haar juiste waarde te schatten en te schiften: de verantwoordelijkheid rustte ten volle op zijn schouders.

Kennisneming der historische bescheiden doet zien, dat ook thans nog ten volle de woorden blijven gelden, waarmee een van IDENBURGS tijdgenooten, die zelf de onrustige dagen van 1913 meemaakte, diens persoonlijkheid teekende ³⁾:

„Zich weten te verheffen boven zulk denken en oordeelen en objectief te blijven, dat was de persoonlijke, aan zijn innige

¹⁾ Brief van 4 Juli 1913 aan KUYPER.

²⁾ Vgl. CH. J. I. M. WELTER in het extra-nummer van „A.R. Staatskunde”: *Ter Nagedachtenis aan Z.E. A. W. F. Idenburg*, blz. 17.

³⁾ Nota van bespreking met H.M. de Koningin betreffende een onderhoud van 30 Sept. 1913 met J. DINGER, industrieel.

Christelijke geloofsovertuiging te danken eigenschap van den Landvoogd, aan wien de vertegenwoordiging van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden onder zoo eigenaardige, door geen antecedenten beheerschte omstandigheden was toevertrouwd. Ook de, op zijn milde en zuivere bedoelingen vooruit willende loopen medestanders, wist hij zich van het lijf te houden, hij hoorde al wat weldenkend was aan, bleef ten volle meester van het terrein, overheerschte alles en allen met een door Hooger Macht bezielde geest en koos uit de tot hem gekomen officieele en niet ambtelijke adviezen wat in zijn oog bruikbaar was, besluitende tot wat ten slotte heel Indië weer scheen te bevredigen en te normaliseeren, zoodat men, tot kalmte gekomen, hem nog harder prees om zijn beleid dan vroeger laakte voor wat laksheid scheen in veler oogen."

GERAADPLEEGDE LITERATUUR.

- Archief van wijlen Z.E. A. W. F. IDENBURG.
 Archief van het ministerie van koloniën.
 A.R. Staatskunde: Extranummer ter nagedachtenis aan Z.E. A. W. F. IDENBURG, 1935.
- BRUGMANS, dr. I. J.: Geschiedenis van het onderwijs in Nederlandsch-Indië, 1938.
- BRUINS SLOT, dr. J. A. H. J. S.: Mr. L. W. C. KEUCHENIUS in Menschen in de schaduw, blz. 37 e.v., 1938.
- COHEN STUART, mr. A. B.: Decentralisatie en vertegenwoordigende instellingen in Britsch-Indië, 1929.
- COLENBRANDER, dr. H. T.: Koloniale geschiedenis III, 1926.
- COLENBRANDER, dr. H. T. en STOKVIS, J. E.: Leven en arbeid van mr. C. TH. VAN DEVENTER, 1916/17.
- COLIJN, H.: Staatskundige hervormingen in Nederlandsch-Indië, 1918.
- , Koloniale vraagstukken van heden en morgen, 1928.
- Decentralisatie-ontwerpen: Bijl. IIe k. 1893—1894, no. 103; 1899—1900, no. 220; 1901—1902, no. 229; 1902—1903, no. 30.
- Decentralisatieverslagen.
- De indische onderwijspolitiek, uitg. Daamen, 's-Gravenhage 1913.
- DEVENTER, mr. C. TH. VAN: Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera, 1904.
- , Gidsartikelen: *Een eereschuld*, 1899; *Een bemiddelingsvoorstel*, 1902; *Koloniale hervorming?*, 1904.
- DIEPENHORST, dr. P. A.: Onze strijd in de staten-generaal II, 1929.
- Encyclopaedie van Ned. Oost-Indië: o.a. *Decentralisatie*, VAN HEUTSZ, IDENBURG, *Koloniale politiek*, *Staatskundige partijen*.
- FOCK, mr. D.: Beschouwingen en voorstellen ter verbetering van den economischen toestand, 1904.
- GELDEREN, dr. J. VAN: Voorlezingen over tropisch-koloniale staathuishoudkunde, 1927.
- GOSLINGA, dr. A.: Briefwisseling van mr. G. GROEN VAN PRINSTERER met dr. A. KUYPER.
- GROEN VAN PRINSTERER, mr. G.: Parlementaire studiën en schetsen II, 1866.
- Gedenkboek „Soembangsih” van Boedi Oetomo 1908—1918.
- HAASTERT, mr. W. K. S. VAN: De Sarikat Islam, 1916.
- , *Mijn vriend Kromo*, 1916.
- Handelingen en bijlagen der staten-generaal.
- HARTOGH, dr. G. M. DEN: GROEN VAN PRINSTERER en de verkiezingen van 1871 (1933).
- HASSELMAN, C. J.: Algemeen overzicht van de uitkomsten van het welvaart-onderzoek gehouden op Java en Madoera in 1904—1905 (1914).

- Het beleid van den gouverneur-generaal IDENBURG aan de feiten getoetst, uitg. Daamen, 's-Gravenhage 1913.
- HUENDER, dr. W.: Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera, 1921.
- IDEMA, mr. H. A.: Parlementaire geschiedenis van Nederlandsch-Indië, 1924.
- IDENBURG, A. W. F.: *Ons beginsel voor koloniale politiek* in Schrift en historie, gedenkboek der A.R. partij 1878—1928, blz. 159—175.
- , Redevoeringen, opgenomen in Extranummer van A.R. Staatskunde ter nagedachtenis aan Z.E. A. W. F. IDENBURG, blz. 33 e.v.
- Jubileumnummer 30 jaar Perhimpunan Indonesia 1908—1938.
- KAN, mr. J. VAN: Uit de geschiedenis onzer codificatie, 1927.
- KARTINI, RADEN ADJENG: Door duisternis tot licht, 1911.
- KASTEEL, dr. P.: ABRAHAM KUYPER, 1938.
- KAT ANGELINO, dr. A. D. A. DE: Staatskundig beleid en bestuurszorg in Ned.-Indië, 1930—1931.
- KEUCHENIUS, mr. L. W. C.: Handelingen over het ned.-indisch regeerings-reglement, 1857.
- , Brief aan eenen kiezer, 1868.
- KIELSTRA, dr. E. B.: De finantiën van Ned.-Indië, 1904.
- , De vestiging van het nederlandsche gezag in den indischen archipel, 1920.
- KLEINTJES, mr. PH.: Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië, 1e, 2e, 6e dr.
- , Verband en verschil tusschen rijks- en koloniaal staatsrecht (inaug. oratie te Groningen, 1911).
- KOL, H. VAN: Nederlandsch-Indië in de staten-generaal 1897—1909. Koloniale verslagen.
- KRAEMER, dr. H.: *Het boek van DE KAT ANGELINO* in Koloniale Studiën Juni—Aug. 1931, blz. 303 e.v.
- , The christian message in a non-christian world, 1938.
- KROM, dr. N. J.: *Herdenking van dr. G. P. ROUFFAER* in Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, 1928, blz. 163 e.v.
- KUYPER, dr. A.: Toelichting op artikel 18 in „Ons Program”, 1879.
- , Mr. L. W. C. KEUCHENIUS in Mannen en vrouwen van beteekenis, dl. XXVI, 1895.
- , Parlementaire redevoeringen, dl. I (Kameradviezen).
- , Afgeperst, 1912 (vgl. daarnaast de hoofdartikelen in „De Nederlander” van 13 en 14 Dec. 1911).
- LIMBURG STIRUM, mr. O. J. H. graaf VAN: Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 1896.
- LOUTER, mr. J. DE: Staats- en administratiefrecht van Nederlandsch-Indië, 5e en 6e dr.
- MARGADANT, mr. C. W.: Het regeerings-reglement van Nederlandsch-Indië, 1897.
- MEYER RANNEFT, J. W. en HUENDER, dr. W.: Onderzoek naar den belastingdruk van de inlandsche bevolking, 1926.
- MORESCO, dr. E.: Koloniale politiek (inaug. oratie te Rotterdam, 1924).
- Nederlandsch-Indië onder het regentschap van Koningin Emma 1890—1898.
- Neerlands Indië, 1e dr. o. l. v. H. COLIJN, 1911/12, 3e dr. o. l. v. prof. D. G. STIBBE, 1929.

- OLDHAM, J. H.: Christianity and the race problem, 1925.
 Overzicht der geldmiddelen van Nederlandsch-Indië van 1867 af (publicatie door het ministerie van koloniën in 1916).
- PETRUS BLUMBERGER, J. TH.: De nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië, 1931.
- , De communistische beweging in Nederlandsch-Indië, 1935.
- , Uitheemsch vereenigingsrecht en inheemsch vereenigingswezen op staatkundig gebied in Nederlandsch-Indië (rede voor het Indisch Genootschap op 18 Maart 1932).
- , Politieke partijen en stroomingen in Nederlandsch-Indië, 1934.
- RIËNZI: Land en volk van Java, 1896.
- RUTGERS, dr. F. L.: Levensbericht van mr. L. W. C. KEUCHENIUS, 1895.
- SCHRIEKE, mr. J. J.: Ontstaan en groei der stads- en landsgemeenten in Nederlandsch-Indië, 1918.
- , Bepalingen en beginselen der decentralisatie van 1903 (1920).
- , De lagere inlandsche rechtsgemeenschappen in Nederlandsch-Indië, 1921.
- , *De politieke ontwikkeling* in Gedenkboek van Nederlandsch-Indië, 1923.
- , De indische politiek, 1929.
- STAPEL, dr. F. W.: Geschiedenis van Nederlandsch-Indië, 1930.
- SOMER, J. M.: De korte verklaring, 1934.
- Verslag van den economischen toestand der inlandsche bevolking, 1924.
- Verslagen van het welvaarts-onderzoek 1904—1914, IXb en Xa.
- WAAL, E. DE: Nederlandsch-Indië in de staten-generaal, 1861.
- , Onze indische finantiën V, 1882.
- WAL, dr. S. L. VAN DER: De motie-KEUCHENIUS, 1934.
- WELDEREN baron RENGERS, mr. W. J. VAN: Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland, 3e dr. 1918.
- WELTER, CH. J. I. M.: *Nederlandsch-Indië, hoe 't was; hoe 't is*, in Officieel Gedenkboek 1938, blz. 217 e.v.
- WOESTHOFF, mr. P. F.: De indische decentralisatiewetgeving, 1915.
-

NAMENREGISTER.

ASCH VAN WIJCK, jhr. mr. T. A. J.
VAN, 15, 16.	HEUTSZ, J. B. VAN, 17, 20, 21, 32, 33,
39, 45.
BAUD, J. C., 6, 7.	HEYTING, 26.
BERGSMA, mr. J. H., 10.	HOËVELL, dr. W. R. baron VAN, 4, 7.
BOGAARDT, W. H., 65.	HOUVEN VAN OORDT, J. B. VAN DER, 88.
BOS, dr. D., 37, 42.	HUENDER, dr. W., 26, 27.
BOSSE, mr. P. P. VAN, 3, 5.	IDEMA, mr. H. A., 10, 16, 21, 37.
BRUGMANS, dr. I. J., 30, 45.	IDENBURG, A. W. F., 1, 12, 15, 16,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 45, 47, 48, 53, 54, 55,
57, 58, 63, 65, 72, 76, 77, 82, 91,
93, 95, 97, 98, 99.
COLENBRANDER, dr. H. T., 4, 7, 10,
20, 47.	S' JACOB, mr. H., 72.
COLIJN, dr. H., 9, 25, 43.	KASTEEL, dr. P., 13.
CREMER, J. T., 18.	KAT ANGELINO, dr. A. D. A. DE, 44,
57.
DEDEM, mr. W. K. baron VAN, 10, 17.	KEUCHENIUS, mr. L. W. C., 12, 13, 14.
DELLEN, mr. A. VAN, 4.	KIELSTRA, dr. E. B., 18.
DEVENTER, mr. C. TH. VAN, 10, 16,
18, 19, 26, 30, 31, 39, 47, 48.	KLEINTJES, mr. PH., 44.
DIEPENHORST, dr. P. A., 7.	KOL, H. VAN, 16.
DINGER, J., 99.	KRAEMER, dr. H., 50, 53, 57.
DOUWES DEKKER, dr. E. F. E., 61, 62,
63, 64.	KROM, dr. N. J., 11.
ELOUT VAN SOETERWOUDE, 7.	KUYPER, dr. A., 12, 13, 14, 15, 16, 21,
40, 43, 54, 65, 93, 97, 99.
FABRICIUS, J., 79.	LAUZANNE, STÉPHAN, 78.
FOCK, mr. D., 18, 23, 30, 31, 40, 45.	LIMBURG STIRUM, mr. J. P. graaf VAN,
95.
FRANSEN VAN DE PUTTE, I. D., 8, 16.	LOUDON, mr. J., 32.
FRUIN, dr. R., 5, 7.	MACKAY, mr. Æ. baron, 7.
FRIJLING, 40.	MORESCO, dr. E., 86, 87, 88, 94, 95, 96.
GENNEP, mr. J. VAN, 10, 16.	MULTATULLI, 10.
GEUNS, M. VAN, 78.	MIJER, mr. P., 4.
GRAEFF, jhr. mr. A. C. D. DE, 71.	MEYER RANNEFT, J. W., 27.
GROEN VAN PRINSTERER, mr. G., 12, 13.	NOTO SOEROTO, RADEN MAS, 60.
HAASTERT, mr. W. K. S. VAN, 79.	OTTERLOO, M. D. VAN, 13.
HADIWIDJOJO, 41.	PAETS TOT GANSOYEN, mr. A., 71, 74,
75.
HANGABEY, PANGERAN, 68.	
HARTOGH, dr. G. M. DEN, 13.	
HASSELMAN, C. J., 17, 28, 43.	
HAZEU, dr. G. A. J., 31, 32.	
HEEMSKERK, mr. TH., 21, 30, 45.	

- PETRUS BLUMBERGER, J. TH., 57.
PLEYTE, mr. TH. B., 31, 38, 39, 42, 78.
POTT, mr. J. G., 45.
RINKES, dr. D., 41, 85, 86.
ROCHUSSEN, J. J., 9.
ROOSEBOOM, W., 39.
ROUFFAER, dr. G. P., 11.
SCHEURER, dr. J. G., 65.
SCHRIEKE, mr. J. J., 34, 35, 49.
SNOUCK HURGRONJE, dr. C., 45.
SOEWARDI SOERJANINGRAT, RADEN
MAS, 62.
SOLLEWIJN GELPKE, 26.
SOMER, dr. J. M., 33.
STEINMETZ, H. E., 17, 26.
STOKVIS, J. E., 10, 47.
THORBECKE, mr. J. R., 3, 6, 44.
- TJIPTO MANGOENKESOMO, dr., 62.
TJOKROAMINOTO, RADEN OEMAR SAID,
41, 65.
TJOKROSOEDARNO, 41.
VOLLENHOVEN, mr. C. VAN, 34, 44.
WAAL, E. DE, 6, 8, 9, 11.
WAAL MALEFIJT, J. H. DE, 21, 23, 31,
40, 47, 56, 77.
WAHIDIN SOEDIRO HOESODO, MAS, 60.
WAL, dr. S. L. VAN DER, 12, 14.
WELDEREN baron RENGERS, mr. W.
J. VAN, 3, 5, 8, 11.
WELTER, CH. J. I. M., 25, 52, 99.
WIJCK, jhr. mr. H. C. VAN DER, 5.
ZUYLEN VAN NIJEVELT, mr. J. P. P.
baron VAN, 9.
-

STELLINGEN

I.

Ten onrechte acht dr. J. P. FOCKEMA ANDREAE („Buitenmodelkalender voor den wetgever”, blz. 69) de tegenwoordige schrijfwijze van het woord „saluut!” in het formulier van afkondiging der wetten met de grondwet in strijd.

II.

Wanneer in een der gevallen in artikel 193 Gw. genoemd dienstplichtigen, die in aanmerking zouden komen voor groot verlof, door den Koning onder de wapenen worden gehouden, moet onverwijld een voorstel van wet aan de staten-generaal worden gedaan, om het onder de wapenen blijven der dienstplichtigen zooveel noodig te bepalen.

III.

De opneming van de woorden „gehoorzaamheid aan de wetten” in den eed, welke door de nederlandsche officieren der land- en zee-macht wordt afgelegd, maakt de daarop volgende zinsnede „en onderwerping aan de krijgstuicht” niet overtoellig.

IV.

Als regel kan de wederrechtelijkheid van het oogmerk tot bevoordeeling worden aangenomen, wanneer door den verdachte opzettelijk een der middelen is gebezigd in artikel 326 W. v. S. genoemd.

V.

Het openen van de mogelijkheid van revisie ten nadeele van den verdachte verdient aanbeveling.

VI.

Het is wenschelijk bij de aanhangige herziening der echtscheidingsprocedure de in de wet genoemde echtscheidingsgronden uit te breiden met „onheelbare tweespalt tusschen de echtgenooten”; hieraan toe te voegen zij de voorwaarde, dat het O.M., alvorens conclusie te nemen, zich ter zake doe voorlichten door een daartoe in het leven geroepen maatschappelijke instantie.

VII.

Uitbreiding van het recht in artikel 637 B.W. aan den kooper op een markt toegekend tot latere onderhandsche koopers leidt tot ongewenschte gevolgen.

VIII.

De woorden „met behulp van” in artikel 1, eerste lid, van het ontwerp van wet houdende wettelijke regeling inzake Stichtingen, vergen een ruime interpretatie.

Artikel 1, lid 1: Eene stichting is eene bij eenzijdige handeling in het leven geroepen, afzonderlijk beheerde instelling, welke de bestemming heeft, met behulp van een daartoe door den insteller afgezonderd vermogen een, niet op winst gericht, door hem vastgesteld doel te verwezenlijken.

IX.

De onder opschortende voorwaarde gesloten collectieve arbeidsovereenkomst is een „geldend” contract in den zin van artikel 2 der wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten.

X.

Het effundere vinum, waartoe de verkooper bij mora creditoris gerechtigd was (D. 18, 6, 1, 3), duidt niet op een *uitgieten* doch op een *overgieten* van den verkochten wijn.

XI.

Het innemen van een onpartijdig toeschouwersstandpunt, als bedoeld door jhr. dr. D. G. RENGERS HORA SICCAMA („Natuurlijke waarheid en historische bepaaldheid”, blz. 46), is niet mogelijk.

XII.

De weigering der A.R. 2e kamerfractie in 1920 om mede te werken aan de schrapping van het woord „christelijke” uit artikel 42, lid 1 der lager-onderwijswet (artikel 45 van het wetsontwerp) beteekende niet een verloochening van het door GROEN VAN PRINSTERER ingenomen standpunt, dat in 1869 aanleiding gaf tot het conflict BEETS-GROEN.

XIII.

Het staatkundig beleid van den gouverneur-generaal IDENBURG, door sommigen ten onrechte als partij- of „kerstenings”-politiek gebrandmerkt, heeft het algemeen belang gediend.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 00250 6024